

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Ю. В. ВАЩЕНКО

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ—2006

ББК 347.734(477)(075.8)
УДК 67.9.402я73
В 23

Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 14/18.2-2941 від 20.12.2005 р.)

Рецензент

О. П. Орлюк — доктор юридичних наук, директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності;

А. А. Нечай — доктор юридичних наук, доцент Українського інституту розвитку фондового ринку;

Т. П. Кудлай — доктор юридичних наук, директор Інституту повітряно-го і космічного права Національного авіаційного університету.

Ващенко Ю. В.

В 23   Банківське право: Навч. посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 344 с.

ISBN 966–364–217–3

У навчальному посібнику автор висвітлює питання банківського права як комплексного правового інституту, розкриває зміст окремих складових педінститутів. Головну увагу приділено фінансово-правовим аспектам банківської діяльності. У загальній частині розкрито поняття банківського права, банківської діяльності, правовий статус банку, предмет, методи, систему банківського права, банківської таємниці, банківського регулювання та банківського нагляду, правові засади фінансового моніторингу. В особливій частині досліджено правові засади здійснення окремих банківських операцій, зокрема, кредитних, розрахункових, валютних.

Навчальний посібник підготовлено у відповідності з основними темами спецкурсу «Банківське законодавство», а також темою «Правове регулювання банківської діяльності» нормативного курсу «Фінансове право», що викладаються на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. При його підготовці автор спиралася на власний досвід, отриманий у процесі читання лекцій на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також досвід практичної роботи у банківському секторі України. У зв'язку з цим у посібнику гармонійно поєднані теоретичні та практичні аспекти правового регулювання банківської діяльності.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних та економічних навчальних закладів, працівників банківського сектора та читачів, які цікавляться питаннями правового регулювання банківських відносин.

ISBN 966–364–217–3

© Ю. В. Ващенко, 2006
© Центр навчальної літератури, 2006

ЗМІСТ

<i>ВСТУП</i>	7
--------------------	---

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

<i>ГЛАВА 1. Банківська діяльність: поняття та особливості</i>	9
---	---

§ 1. Банк як інститут фінансово-кредитної системи	9
§ 2. Поняття та особливості банківської діяльності	14
§ 3. Банківські операції, банківські угоди та банківські послуги	15

<i>ГЛАВА 2. Банківське право України як міжгалузевий комплексний правовий інститут</i>	21
--	----

§ 1. Поняття банківського права	21
§ 2. Банківські правовідносини: поняття, склад, види та особливості	26
§ 3. Джерела банківського права	33
§ 4. Місце нормативно-правових актів Національного банку України у регулюванні банківських відносин	38

<i>ГЛАВА 3. Банківська система України</i>	45
--	----

§ 1. Теоретичні основи банківської системи	45
§ 2. Історичні аспекти банківської системи України	46
§ 3. Поняття та склад банківської системи України	56
§ 4. Поняття та види банківських об'єднань	61

<i>ГЛАВА 4. Правовий статус Національного банку України</i>	67
---	----

§ 1. Правовий статус НБУ як центрального банку країни. Подвійна правова природа НБУ	67
§ 2. Функції НБУ за чинним законодавством	69

§ 3. Керівні органи НБУ	70
§ 4. Організаційно-функціональна структура Національного банку України	77
ГЛАВА 5. Правовий статус комерційних банків	82
§ 1. Особливості правового статусу комерційних банків в Україні.	82
§ 2. Організаційно-функціональна структура банку та особливості банківського менеджменту.	83
ГЛАВА 6. Правові засади банківського регулювання та банківського нагляду	94
§ 1. Співвідношення банківського регулювання та банківського нагляду	94
§ 2. Методи банківського регулювання.	95
§ 3. Правові засади банківського нагляду	99
§ 4. Порядок створення комерційних банків, відкриття філій, представництв та відділень.	105
§ 5. Надання дозволів та ліцензій на здійснення банківських операцій.	120
§ 6. Проведення дистанційного контролю та інспектування комерційних банків в Україні	125
§ 7. Правові засади застосування санкцій впливу за порушення банківського законодавства	126
§ 8. Порядок реорганізації та ліквідації комерційних банків	129
ГЛАВА 7. Правове регулювання банківської таємниці	144
§ 1. Поняття банківської таємниці.	144
§ 2. Порядок розкриття банківської таємниці	146
§ 3. Співвідношення понять «банківська таємниця» та «комерційна таємниця банку»	149
ГЛАВА 8. Правові засади фінансового моніторингу	152
§ 1. Поняття та система фінансового моніторингу	152
§ 2. Фінансові операції, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу.	155
§ 3. Права та обов'язки банків як суб'єктів первинного моніторингу.	159
§ 4. Відповідальність за порушення вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»	172

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ГЛАВА 9. Правове регулювання безготівкових розрахунків 176

- § 1. Поняття безготівкових розрахунків. Співвідношення понять «розрахунки», «безготівкові розрахунки» та «розрахункові правовідносини» 176
- § 2. Форми та способи безготівкових розрахунків 181
- § 3. Види банківських рахунків. Порядок їх відкриття 192
- § 4. Порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті. 196

ГЛАВА 10. Правове регулювання готівкових розрахунків. 203

- § 1. Правове регулювання касових операцій в установах банків 203
- § 2. Правила ведення касових операцій клієнтів банків. Ліміт касової готівки. 209
- § 3. Фінансова відповідальність за правопорушення в сфері готівкових розрахунків 218

ГЛАВА 11. Правові засади міжбанківських розрахунків 225

- § 1. Поняття та види платіжних систем. 225
- § 2. Принципи функціонування системно важливих платіжних систем. 229
- § 3. Поняття та порядок відкриття кореспондентських рахунків комерційними банками в інших банках. 231
- § 4. Порядок здійснення контролю за кореспондентськими рахунками комерційних банків 237
- § 5. Організація міжбанківських розрахунків в Україні 239

ГЛАВА 12. Правове регулювання кредитних відносин банків. 243

- § 1. Поняття та особливості правового регулювання банківських кредитних відносин. 243
- § 2. Кредитування комерційних банків Національним банком України. 248
- § 3. Іпотечне кредитування в Україні 254
- § 4. Кредитування молодіжних житлових програм. 259

ГЛАВА 13. Правове регулювання депозитних (вкладних) операцій . 270

- § 1. Поняття депозитних (вкладних) операцій за законодавством України 270
- § 2. Види депозитних (вкладних) операцій 273

§ 3. Порядок здійснення банками депозитних (вкладних) операцій.	274
§ 4. Система гарантування вкладів в Україні	278
§ 5. Депозитні операції Національного банку України з комерційними банками	286
ГЛАВА 14. Правові засади здійснення валютних операцій.	290
§ 1. Правові засади валютного регулювання та валютного контролю в Україні	290
§ 2. Валютні цінності та валютні операції.	297
§ 3. Правовий статус резидентів та нерезидентів в Україні	298
§ 4. Ліцензування Національним банком України учасників валютних відносин	300
§ 5. Особливості розрахунків в іноземній валюті	304
§ 6. Відповідальність за порушення валютного законодавства	308
ГЛАВА 15. Банки як учасники податкових правовідносин	315
§ 1. Правовий статус банків як осіб, які сприяють виконанню платниками податків їх податкових обов'язків.	315
§ 2. Банки як платники податків, зборів (обов'язкових платежів).	320
ОСНОВНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ	332
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	338
ТЕМИ ДИПЛОМНИХ (МАГІСТЕРСЬКИХ) РОБІТ	342

Банківський сектор є кровоносною судиною економіки будь-якої держави. Саме через банківські установи проходить переважний обсяг фінансових ресурсів. За станом банківського сектора судять про стан економіки держави в цілому.

В умовах побудови в Україні незалежної, демократичної, правової держави з економікою, заснованою на ринкових засадах, надзвичайно важливу роль відіграють саме банківські установи. Від їх стабільного та ефективного функціонування залежить ефективність ринкових реформ у нашій державі. У зв'язку з цим надзвичайно важливо на законодавчому рівні закріпити основні принципи та порядок здійснення банківської діяльності.

У нових економічних умовах характер державного регулювання банківської діяльності безумовно змінюється. Ми поступово відходимо від адміністративно-командних важелів управління економікою, вчимося застосовувати ринкові інструменти. Однак у перехідний період надзвичайно важливо розробити ефективний і дієвий механізм державного регулювання та контролю у зазначеному секторі економіки. І у цьому контексті значної ваги набувають питання банківського регулювання та банківського нагляду як функцій Національного банку України.

Науково-технічний прогрес обумовлює стрімкий розвиток технічних можливостей банківської системи. В результаті цього з'являються нові банківські операції, які вимагають адекватного правового регулювання.

Україною проголошено курс на європейську інтеграцію. Однією з умов вступу України до Європейського співтовариства є досягнення приблизної відповідності

законодавства України законодавству ЄС. Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629-IV однією з пріоритетних сфер законодавства України є банківське право. У зв'язку з цим ще одним з найважливіших напрямків удосконалення банківського законодавства України є його адаптація до законодавства Європейського Союзу.

Враховуючи вищевикладене, питання банківського права є надзвичайно актуальними та заслуговують на увагу фахівців. Саме цим пояснюється значна кількість наукових досліджень з питань банківського права, публікації практикуючих юристів у сфері банківської діяльності. Правове регулювання окремих банківських операцій, в першу чергу кредитування, безготівкових розрахунків, питання правового статусу Національного банку України та інших банківських установ кожного року цікавлять все більше студентів, які обирають дослідження зазначених питань в межах дипломних та магістерських робіт.

На сьогодні у вітчизняній правовій науці спірним є питання про існування окремої галузі банківського права. На думку одних фахівців, банківське право має право на існування у контексті так званої вторинної структури права як комплексна галузь права. Інші говорять про існування комплексного правового інституту. Цивільно-правові та господарсько-правові аспекти банківської діяльності вивчаються в межах курсів відповідно цивільного та господарського права. Викладання фінансово-правових аспектів банківської діяльності передбачено програмою курсу фінансового права. У деяких вищих навчальних закладах викладається окремий спецкурс, який має назву «Банківське право» або «Банківське законодавство», який в залежності від кафедри зосереджений головним чином або на цивільно-правових, або на фінансово-правових аспектах. Однак, незважаючи на неоднозначність позицій щодо визначення місця правових норм, які регламентують відносини в сфері банківської діяльності, в системі права України, всі фахівці одностайні у тому, що питання правового регулювання банківської діяльності є надзвичайно важливими і актуальними й потребують серйозного вивчення.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Глава 1

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

- § 1. Банк як інститут фінансово-кредитної системи
- § 2. Поняття та особливості банківської діяльності
- § 3. Банківські операції, банківські угоди та банківські послуги

---

§ 1. Банк як інститут фінансово-кредитної системи

Поняття «банк» є одним із головних понять банківського права.

Слово «банк» походить від слова «banka» — стіл, на якому у Середньовіччі генуезькі міняли розкладали свої монети у мішках та посудинах. «Bancherii» — так звались у XII столітті міняли у Генуї. Від слова «banka» походить також поняття «банкрут». Коли міняла зловживав будь-чиєю довірою, розбивали стіл, за яким він сидів, тобто визначали — «banko rotto»¹. Однак лише в XIX ст., з розвитком капіталізму, банк і біржа у сучасному розумінні набули справжнього розвитку. Вони дійсно стали інститутами, необхідними для виробництва вартості та обігу, для накопичення капіталу, а також для його розподілу між секторами економіки та підприємствами. Саме за допомогою банків заощадження почали перетворюватися у капітал².

---

¹ Банківське право України: Навч. посібник. Кол. авт.: Жуков А.М., Іоффе А.Ю., Кротюк В.Л., Пасічник В.В., Селіванов А.О. та ін. / За заг. ред. А.О. Селіванова. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — С.47.

² Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 6.

Сьогодні банки є одними з основних інститутів кредитно-фінансової системи будь-якої держави. І в цьому контексті постає дуже важливе питання: які ж суттєві ознаки банків, у чому полягає їх відмінність від інших фінансово-кредитних установ?

Відомий вітчизняний фахівець у галузі банківського права О.П. Орлюк у своїй монографії проводить цікавий аналіз існуючих підходів до визначення терміна «банк» романо-германською (континентальною) та англосаксонською системами права³. Вона звертає увагу на те, що національні законодавства країн, що відносяться до континентальної системи права, підтримують загальний підхід у визначенні банківської установи через сукупність здійснюваних нею функцій. Як правило, під банком розуміють кредитну організацію, яка має виключне право здійснювати в сукупності такі банківські операції: залучення у вклади грошових коштів; розміщення зазначених коштів від свого імені, за свій рахунок і на власний ризик, на умовах зворотності, платності, строкowości; відкриття та обслуговування банківських рахунків й здійснення розрахунків⁴. На відміну від континентальної правової системи, англосаксонські країни відійшли від традиційного підходу у визначенні кредитної установи. Так, А.А. Вишневський, досліджуючи банківське право Англії, зазначає, що в англійському праві основний акцент був зміщений з поняття «банк» на регулювання власне банківської діяльності, тобто правил (умов договорів тощо), які застосовувалися в банківській практиці⁵.

Враховуючи, що відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» банківське право визначено в якості однієї з пріоритетних сфер адаптації законодавства України, проаналізуємо, яким чином це питання вирішується у законодавстві Європейського Союзу.

Звертаємо увагу на те, що основні правові засади банківської діяльності закладені у Директиві 2000/12/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 20 березня 2000 р. щодо створення та діяльності кредитних установ, з наступними змінами та доповненнями⁶. У вказаному документі Європейського Союзу вживаються такі поняття, як «кредитна установа» та «фінансова установа». Під кредитною установою розуміється:

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Вишневський А.А. Банковское право Англии. — М.: Статут, 2000. — С. 5—9.

⁶ OJ L 126, 26.5.2000, p.1.

- підприємство, що здійснює діяльність з отримання від клієнтів депозитів або інших коштів, які підлягають поверненню, та надання кредитів за свій власний рахунок або

- установа з випуску електронних грошей у розумінні Директиви 2000/46/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 18 вересня 2000 р. щодо відкриття, подальшого здійснення діяльності та пруденційного нагляду за діяльністю установ з випуску електронних грошей.

З метою запровадження нагляду на консолідованій основі кредитною установою вважають кредитну установу, а також будь-яке інше приватне або державне підприємство, яке підпадає під визначення кредитної установи та отримало ліцензію на здійснення діяльності у третій країні.

З метою запровадження нагляду і контролю за великими ризиками кредитною установою вважають кредитну установу, згідно із наданим визначенням, включаючи філії кредитної установи у третіх країнах, та будь-яке приватне або державне підприємство, включаючи його філії, яке відповідає визначенню кредитної установи, та отримало ліцензію у третій країні.

Фінансовою установою відповідно до зазначеної Директиви є підприємство, інше, ніж кредитна установа, основна діяльність якого полягає у придбанні активів або у здійсненні одного або декількох видів діяльності, визначених у пунктах 2—12 Додатку I (зокрема, кредитування, фінансовий лізинг, послуги з переказу грошей, надання гарантій).

В Україні законодавче визначення поняття «банк» міститься у статті 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. Відповідно до цієї статті банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції:

- ◆ залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб;

- ◆ розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;

- ◆ відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Саме ці три групи операцій і складають зміст банківської діяльності. Окремо вказані операції можуть здійснювати інші фінансово-кредитні установи, у сукупності — лише банки. Таким чином, чинне банківське законодавство України у частині визна-

чення поняття «банк» ґрунтується на класичному підході континентальної системи права.

Підтримуючи в цілому вищезазначену класичну позицію щодо визначення «банк», вітчизняні вчені — юристи та економісти — висловлюють свої міркування з цього питання.

Зокрема, класик банківського права, провідний радянський вчений М. М. Агарков у своєму підручнику «Основи банкового права» виділяє три функції банків:

- 1) зібрання чужих коштів;
- 2) надання кредиту;
- 3) сприяння платіжному обороту⁷.

При цьому вчений відмічає, що зазначені три основні функції банків, хоча і є найбільш для них характерними, однак не завжди у сукупності притаманні підприємствам, які прийнято вважати банками. В якості прикладів він, зокрема, наводить жиро-банки, які не надавали кредит своїм клієнтам, а тільки сприяли платіжному обороту шляхом жиро-операцій, тобто перенесенням сум з одного рахунку на інший⁸.

Визначаючи межі курсу банкового права, М. М. Агарков відмічає, що у більшості випадків законодавство пов'язує юридичні наслідки з поняттям кредитної установи. Тому, можливо, правильніше було б назвати курс не «банкове право», а «право кредитних установ». Проте відсутність чіткого визначення понять «банк» та «кредитна установа» роблять цілком можливим збереження звичної та традиційної назви «банкове право»...⁹

Отже, вчений відносить до предмета банкового права не тільки відносини за участі банків, а й відносини за участі небанківських кредитних установ, які здійснюють певні банківські операції, та не проводить чіткого розмежування між терміном «банк» та «кредитна організація».

З приводу співвідношення цих термінів М. М. Агарков звертає увагу, що «поняття банку та кредитної установи самі по собі є поняттями економічними, а не юридичними. Вони тому і не мають тієї чіткості, яка притаманна останнім. Проте вони є необхідними для вивчення правових питань, оскільки закон пов'язує з особою банку або кредитної установи певні юридичні наслідки»¹⁰. Ми поділяємо наведену точку зору відомого

⁷ Агарков М.М. Основи банкового права: Курс лекцій. Изд. 2-е. Учение о ценных бумагах: научное исследование. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — С. 7.

⁸ Там само. — С. 7—8.

⁹ Там само. — С. 12.

¹⁰ Там само. — С. 12.

вченого, у зв'язку з чим пропонуємо звернутися до позицій економістів стосовно співвідношення зазначених понять.

Зокрема, вчений-економіст О. Дзюблюк, досліджуючи питання про суть комерційного банку і специфіку банківського продукту, відмічає, що «на переліку операцій, які згідно із чинним законодавством може виконувати комерційний банк, базується юридичне тлумачення його суті. Проте не сам закон визначає суть комерційного банку, а економічний бік справи, природа банку, забезпечена законодавчим правом здійснювати відповідні операції... В основі юридичного поняття комерційного банку лежить власне економічний аспект»¹¹. Комерційний банк вчений визначає як інститут кредитної системи, що є посередником у кредиті, розрахунках і випускає кредитні знаряддя обігу. Якщо фінансова установа не виконує однієї із зазначених функцій, вона не може вважатися комерційним банком. При цьому, як відмічає О. Дзюблюк, лише сукупність трьох базових функцій є визначальною основою діяльності банку. Вчений звертає увагу на те, що крім зазначених базових, комерційний банк може виконувати ряд інших функцій, конкретне коло яких визначається особливостями різних секторів ринку і потребами тих груп клієнтів, на які він орієнтує свою діяльність. У цьому, на його думку, відмінність комерційних банків від спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, які надають обмежене коло послуг.

Таким чином, на сьогодні можемо констатувати, що чинне банківське законодавство України відображає економічний зміст поняття «банк» та ґрунтується на класичному підході континентальної системи права до розуміння цього терміна. Лише банки у сукупності здійснюють такі операції, як:

- залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб;
- розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Інші фінансово-кредитні установи можуть здійснювати окремі банківські операції у порядку, встановленому законом.

---

¹¹ Дзюблюк О. До питання про суть комерційного банку і специфіку банківського продукту // Вісник НБУ. — 1999. — № 4. — С. 61.

---

§ 2. *Поняття та особливості банківської діяльності*

Відповідно до статті 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська діяльність включає в себе такі групи банківських операцій, як:

- залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб;
- розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Таким чином законодавець дещо звужує сферу банківської діяльності. Проте метою такого визначення є виділення основних операцій, здійснювати які у сукупності мають право лише банки. Поряд з цими трьома видами операцій банки (інші фінансові установи), а у визначених законами України випадках — також і інші юридичні особи мають право здійснювати і інші операції, пов'язані з операціями, які складають зміст банківської діяльності.

У зв'язку з цим маємо розглядати поняття «банківська діяльність» у широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні під банківською діяльністю розуміються всі види операцій, які можуть здійснювати відповідно до законодавства банки, а у визначених законом випадках — інші юридичні особи. У вузькому розумінні банківська діяльність включає в себе лише ті операції, які виділяють банк з числа інших фінансово-кредитних установ. У цьому контексті, аналізуючи поняття «банківське право», «банківське законодавство», «банківські правовідносини» тощо, ми будемо вживати термін «банківська діяльність» саме у широкому розумінні. Для операцій, які у сукупності можуть здійснювати лише банки, ми пропонуємо використовувати термін «операції виключної компетенції банків».

Банківські операції прийнято поділяти на активні, пасивні та комісійні.

Активні операції полягають у використанні ресурсів банку (зокрема надання кредитів). На думку В.М. Усоскіна, активні операції комерційного банку можна розділити на 4 великі групи: кредитні операції (або позички); інвестиції в цінні папери; касові операції; інші активи¹².

---

¹² Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции. — С. 175—176.

Пасивні операції — це операції, які полягають у залученні грошових коштів — фізичних та юридичних осіб — клієнтів банку (депозити або вклади).

Комісійні операції — це здійснення банками посередницької діяльності, зокрема, обслуговування платежів клієнтів, інкасація, зберігання валютних цінностей та цінних паперів та ін.

Банківська діяльність здійснюється на підставі певних принципів. На думку О. П. Орлюк, основними принципами банківської діяльності можна визначити:

- незалежність банків у своїй діяльності, їх економічна самостійність;
- невтручання органів державної влади та місцевого самоврядування в діяльність банків, за винятком випадків, установлених законодавством (зокрема, в межах організації Національним банком банківського регулювання та банківського нагляду);
- розмежування відповідальності між банками та державою;
- обов'язковість отримання банками ліцензій (дозволів) на здійснення банківських операцій, передбачених законодавством;
- обов'язковість дотримання банками встановлених НБУ економічних нормативів для підтримання стабільності банківської системи країни та захисту інтересу клієнтів;
- закріплення за банками права оперативної самостійності у виборі клієнтів та видів операцій, за якими він буде спеціалізуватися;
- забезпечення фізичним та юридичним особам права вільного вибору банку;
- забезпечення виконання банком взятих на себе майнових зобов'язань перед клієнтами та третіми особами, в першу чергу — повернення грошових коштів вкладникам банків¹³.

---

§ 3. Банківські операції, банківські угоди та банківські послуги

У Законі України «Про банки і банківську діяльність» вживаються такі поняття, як «банківські операції» та «банківські угоди». У вказаному Законі міститься спеціальна стаття 47, яка має назву «банківські операції».

---

¹³ Орлюк О. П. Вказана праця. — С.27.

Проаналізувавши її зміст, можна зробити висновок, що законодавець розрізняє банківські операції, а також інші операції та угоди. Так, виключно банківськими операціями є такі, як:

1. Приймання вкладів (депозитів) від юридичних та фізичних осіб.
2. Відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них.
3. Розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Зазначені операції у сукупності мають право здійснювати лише банки на підставі ліцензії, виданої Національним банком України. Інші юридичні особи мають право здійснювати другу та третю операції на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій, виданої НБУ.

У другій частині статті 47 міститься виключний перелік операцій та угод, які банки можуть здійснювати, крім банківських операцій, зазначених у частині 1 цієї статті. Зокрема, до них віднесено операції з валютними цінностями, емісію власних цінних паперів, надання гарантій і поручительств, лізинг та ін. Таким чином, законодавець, надаючи перелік інших операцій, які можуть здійснювати банки, поняття «операції» та «угоди» вживає як тотожні. На відміну від банківських операцій, операції та угоди, визначені у частині 2 статті 47 можуть здійснювати не лише банки, а й інші юридичні особи у порядку, визначеному законами України.

У частині третій статті 47 також визначаються операції, які банки можуть здійснювати виключно на підставі спеціального дозволу Національного банку України. Зокрема, до таких операцій відносяться такі, як: здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб, здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї, перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів.

Крім того, відповідно до зазначеної статті банк має право здійснювати інші угоди згідно із законодавством України. Мова йде про ті угоди, які безпосередньо не пов'язані з основним видом діяльності банків — банківською діяльністю, або без здійснення яких банківська діяльність була б просто неможливою. Зокрема, це угоди купівлі-продажу та оренди приміщень, придбання канцелярських товарів та ін.

Таким чином, банки можуть здійснювати такі операції:

- операції, які складають зміст банківської діяльності (банківські операції) та які у сукупності можуть здійснювати лише банки;

- операції, які конкретизують та доповнюють банківські операції та які відповідно до законодавства можуть здійснювати інші юридичні особи. До цієї групи відносяться як операції, які банки здійснюють на підставі банківської ліцензії, так і операції, для здійснення яких вимагається окремий дозвіл НБУ;

- інші угоди, здійснення яких є необхідним для забезпечення здійснення банківської діяльності.

Звертаємо увагу на те, що законодавець обмежує здійснення банками певних видів діяльності з метою недопущення неможливості ефективного здійснення основного виду їх діяльності. Такі обмеження закріплені у статті 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Згідно з цією статтею банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку. Банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 відсотків капіталу банку. Це обмеження не поширюється на:

- Приміщення, яке забезпечує технологічне здійснення банківських функцій;

- Майно, яке перейшло банку у власність на підставі реалізації прав заставодержателя відповідно до умов застави;

- Майно, набуте банком з метою запобігання збиткам, за умови, що таке майно має бути відчужено банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього.

Співвідношення понять «банківські операції» та «банківські угоди», на нашу думку, полягає у тому, що будь-які банківські операції здійснюються на підставі певних угод.

Цікавим теоретичним та практичним питанням є співвідношення понять «банківські операції» та «банківські послуги». З точки зору деяких науковців, на відміну від банківської операції, яка є сукупністю взаємопов'язаних дій банку щодо вирішення єдиного економічного завдання, спрямованих на досягнення конкретного економічного результату, банківська послуга виконує певні супутні по відношенню до банківських операцій функції, робить їх більш зручними для банку або клієнта, створює передумови для досягнення очікуваного результату з найменшими витратами та найбільшою вигодою. У літературі визначаються такі складові поняття банківської послуги:

- діяльність з надання клієнту допомоги або сприяння в отриманні прибутку;
- система, що задовольняє певні потреби;
- кваліфікована допомога або порада для повсякденного використання.

Таким чином, банківські послуги — це комплексна діяльність банку зі створення оптимальних умов для залучення тимчасово вільних ресурсів та задоволення потреб клієнта при проведенні банківських операцій, спрямована на отримання прибутку¹⁴.

У той же час інші науковці, зокрема І. Б. Заверуха, ототожнюють поняття «банківські операції» та «банківські послуги»¹⁵. Така позиція науковців ґрунтується на чинному законодавстві України, в першу чергу, на Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та Законі України «Про банки і банківську діяльність». Згідно із Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» банківські послуги є різновидом фінансових послуг. Виходячи зі змісту Закону України «Про банки і банківську діяльність» (зокрема статті 56), можна зробити висновок, що законодавець у цьому законі ототожнює поняття «банківські операції» та «банківські послуги».

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що поняття «банківські послуги» ми також можемо розглядати у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні зазначений термін є тотожним терміну «банківські операції». У вузькому значенні під банківськими послугами розуміють саме додаткові, супутні до основних види діяльності банків, які покращують обслуговування клієнтів.

РЕЗЮМЕ

1. Банк — це юридична особа, яка на підставі ліцензії, виданої Національним банком України, має виключне право здійснювати у сукупності такі види операцій, як: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб, розміщення зазначених коштів від свого імені,

¹⁴ Тосунян Г.А., Викулин А.Ю., Эжмалян А.М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под общ. ред. акад. Б. Н. Топорнина. — М.: Юрист, 1999. — С. 209; Иванов А. Н. Платежные услуги американских банков // Деньги и кредит. — 1997. — № 9. — С. 59.

¹⁵ Заверуха І. Б. Банківське право: Посібник для студ. юрид. та екон. спец. вищ. навч. заклад. — Л.: Астролябія, 2002. — 222 с.

на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

2. Поняття «банківська діяльність» можна розглядати у широкому та у вузькому значенні. У широкому значенні під банківською діяльністю розуміються всі види операцій, які можуть здійснювати відповідно до законодавства банки, а у визначених законом випадках — інші юридичні особи. У вузькому значенні банківська діяльність включає в себе лише ті операції, які виділяють банк з числа інших фінансово-кредитних установ.

3. Банки можуть здійснювати такі операції:

- операції, які складають зміст банківської діяльності (банківські операції) та які у сукупності можуть здійснювати лише банки (операції виключної компетенції банків);

- операції, які конкретизують та доповнюють банківські операції та які відповідно до законодавства можуть здійснювати інші юридичні особи. До цієї групи відносяться як операції, які банки здійснюють на підставі банківської ліцензії, так і операції, для здійснення яких вимагається окремий дозвіл НБУ;

- інші угоди, вчинення яких є необхідним для забезпечення здійснення банківської діяльності (зокрема оренда приміщення). Законодавством встановлені певні обмеження щодо цієї групи угод з метою уникнення шкоди основній діяльності банків.

4. Співвідношення понять «банківські операції» та «банківські угоди» полягає у тому, що будь-які банківські операції здійснюються на підставі певних угод.

5. Поняття «банківські послуги» можна розглядати у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні зазначений термін є тотожним терміну «банківські операції». У вузькому значенні під банківськими послугами розуміють саме додаткові, супутні до основних види діяльності банків, які покращують обслуговування клієнтів.

Контрольні запитання

---

1. Дайте визначення банку як інституту фінансово-кредитної системи.
2. Що таке банківська діяльність?
3. Які операції у сукупності можуть здійснювати лише банки?

4. Розкрийте співвідношення понять «банківські операції», «банківські угоди» та «банківські послуги».

Рекомендована література

Агарков М. М.. Основы банковского права: курс лекций. Изд. 2-е. Учение о ценных бумагах: научное исследование. Изд-е 2-е. М.: Изд-во БЕК, 1994. — 350 с.

Банківське право України: Навч. посібник. Кол. авт.: Жуков А.М., Іоффе А.Ю., Кротюк В.Л., Пасічник В.В., Селіванов А.О. та ін. / За заг. ред. А.О. Селіванова. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — 384 с.

Дзюблюк О. До питання про суть комерційного банку і специфіку банківського продукту // Вісник НБУ. — 1999. — № 4. — С. 60—62.

Заверуха І.Б. Банківське право: Посібник для студ. юрид. та екон. спец. вищ. навч. заклад. — Л.: Астролябія, 2002. — 222 с.

Іванов А.Н. Платежные услуги американских банков // Деньги и кредит. — 1997. — №9. — С.59.

Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 240 с.

Тосунян Г.А., Викулин А.Ю., Элмалян А.М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под общ. ред. акад. Б.Н. Топорнина. — М.: Юристъ, 1999. — 448 с.

Глава 2

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ ЯК МІЖГАЛУЗЕВИЙ КОМПЛЕКСНИЙ ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ

§ 1. Поняття банківського права.

§ 2. Банківські правовідносини: поняття, структура, види та особливості.

§ 3. Джерела банківського права.

§ 4. Місце нормативно-правових актів Національного банку України у регулюванні банківських відносин.

---

§ 1. Поняття банківського права

На сьогодні словосполучення «банківське законодавство» та «банківське право» стають все більш звичними не тільки серед практиків, а й у наукових колах. У вищих навчальних закладах почали викладати спецкурс «Банківське право» або «Банківське законодавство». У той же час, коли мова йде про визначення місця норм, які регулюють відносини, що виникають у сфері банківської діяльності, у системі права, позиції науковців розходяться.

Зокрема, деякі фахівці вважають, що банківське право є окремою комплексною галуззю права. Наприклад Г. А. Тосунян, А. Ю. Вікулін, А. М. Екмалян у підручнику з банківського права роблять висновок про те, що у банківському праві містяться норми та використовуються методи правового регулювання різних галузей права, у зв'язку з чим воно є комплексною галуззю права¹⁶. Аналогічної точки зору дотримуються Є. В. Карманов¹⁷ та О. О. Качан¹⁸. Іноземні дослідники розглядають банківське право в якості самостійної галузі права. К. Гавальда, Ж. Стуфле ззна-

---

¹⁶ Тосунян Г.А., Вікулін А.Ю., Екмалян А.М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под общ. ред. акад. Б. Н. Топорнина. — М.: Юристъ, 1999. — С. 22.

¹⁷ Карманов Є.В. Банківське право України: Навчальний посібник. — Харків: Консул, 2000. — С.22.

¹⁸ Качан О. О. Банківське право: Навч. посіб. — К.: Школа, 2004. — С. 8.

чають, що об'єктом банківського права є визначення правового становища банків, тобто організацій, які професійно, на постійній основі здійснюють банківські операції, і правове становище самих банківських операцій. Останні, по суті, є комерційними угодами¹⁹. У подальшому ці автори дещо змінили свою точку зору, сформулювавши поняття кредитного права. До предмета кредитного права вони віднесли не тільки визначені вище відносини за участю банків, а й інших кредитних установ, які виконують окремі банківські операції. В іншій частині висловлене ними раніше визначення залишилося без змін²⁰. Таким чином, банківське право вони розглядають як частину кредитного права²¹.

Інші фахівці, заперечуючи існування банківського права як галузі права, вважають, що сукупність правових норм, які регламентують відносини в сфері банківської діяльності, як комплексний правовий інститут. Зокрема, такої позиції дотримується О. П. Орлюк²², І. Б. Заверуха²³, Л. Г. Єфимова²⁴. На думку О. П. Орлюк, банківське право являє собою сукупність різнорідних норм, що регулюють організацію кредитної системи й діяльність банків. Банківське право, з її точки зору, не є ні підгалуззю, ні основною галуззю права. Це комплексне утворення, що має свій специфічний правовий режим (однак не видовий)²⁵.

На думку О. А. Костюченка, банківське право нині можна визначити як підгалузь фінансового права України, яка спрямована на мобілізацію, розподіл і використання централізованих фондів з метою забезпечення виконання завдань держави²⁶. Необхідно зазначити, що така точка зору була викладена ще у радянській юридичній літературі²⁷. В умовах адміністративно-командної економіки така позиція була цілком обґрунтованою, оскільки всі відносини у банківському секторі чітко регламентувалися державою, однією із сторін завжди був уповноважений державою ор-

---

¹⁹ *Gavaldà C., Stoufflet J. Droit de la banque. Paris, 1974. P. 6.*

²⁰ *Gavaldà C., Stoufflet J. Droit du credit: 1-iere livre. — Paris, 1990. P. 2.*

²¹ *Єфимова Л. Г. Банковское право. Учебное и практическое пособие. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — С. 3.*

²² *Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 10.*

²³ *Заверуха І. Б. Банківське право: Посібник для студ. юрид. та екон. спец. вищ. навч. заклад. — Л.: Астролябія, 2002. — 222 с.*

²⁴ *Єфимова Л. Г. Вказана праця.*

²⁵ *Орлюк О. П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 104 с.*

²⁶ *Костюченко О. А. Банківське право: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: МАУП, 2000. — С. 7.*

²⁷ *Гуревич И. С. Очерки советского банковского права. — Л., 1952. — С. 16, 26.*

ган, та ні про яку свободу волі сторін мова не йшла. Тобто, банківські правовідносини дійсно були різновидом фінансових. Проте на сьогоднішній день кредитна система України має тенденцію до функціонування на ринкових засадах, а отже, змінюється і характер державного регулювання зазначених відносин.

На нашу думку, банківське право в Україні на цьому етапі розвитку є комплексним правовим інститутом, а не галуззю права, виходячи з таких міркувань. У сфері банківської діяльності виникають різні види відносин. Зокрема, це відносини між Національним банком України та іншими банками, банків між собою, між банками та їхніми клієнтами. Зазначені відносини різні за своєю природою, а отже, відрізняються ступенем державного регулювання. У зв'язку з цим вони регламентуються правовими нормами, різними за своєю правовою природою. Зокрема, відносини між Національним банком України та іншими банками є одним із видів фінансово-правових відносин. Вони регулюються нормами фінансового права, для них характерні імперативний метод правового регулювання. Натомість відносини, які виникають між банками та їх клієнтами у процесі здійснення банківської діяльності, мають цивільно-правовий характер. В залежності від суб'єктного складу вони регулюються нормами або цивільного права, або господарського права.

Таким чином, банківські відносини, маючи таку спільну ознаку, як виникнення у сфері банківської діяльності, є неоднорідними за своєю правовою природою, регламентуються нормами різних галузей права шляхом поєднання диспозитивного та імперативного методів.

Визначаючи місце правових норм, які регламентують відносини в сфері банківської діяльності, в системі права України, ми виходимо з класичної позиції щодо поділу права на галузі — за предметом та методом правового регулювання. Як відомо, предметом будь-якої галузі права є певна група однорідних відносин, на регулювання яких і спрямовані відповідні правові норми. Для банківських відносин, як ми вже з'ясували, спільною є така ознака, як сфера їх виникнення — сфера банківської діяльності. Обов'язковим суб'єктом банківських відносин є банк — центральний банк або інші банки. У той же час зазначені відносини за своєю правовою природою неоднорідні. У зв'язку з цим ми можемо констатувати відсутність однорідних відносин, відмінних від відносин, які регулюються іншими галузями права, зокрема фінансового, цивільного, господарського. Допоміжним критерієм поділу права на галузі є метод правового регулювання. Як ми вже

з'ясували, враховуючи неоднорідність відносин, які виникають у сфері банківської діяльності, для їх регулювання застосовуються обидва методи: і метод владних приписів (імперативний метод), і диспозитивний метод. Застосування обох методів якраз і підтверджує неможливість виділення окремої галузі права — банківського права.

Отже, автор цього посібника є прихильником саме класичного поділу права на галузі, у якому заперечується наявність комплексних галузей права. У той же час при такому підході визнається можливість існування так званих комплексних правових інститутів. Необхідно також зазначити, що в юридичній науці немає єдиного підходу до класифікації видів правового інституту як структурного елемента системи права. Зокрема, Н. І. Матузов виділяє такі види правових інститутів, як галузеві та міжгалузеві (або змішані), прості та складні (або комплексні), регулятивні, охоронні та установчі (закріплюючі)²⁸. Внутрішньогалузевий інститут, на його думку, складається із норм однієї галузі права, а міжгалузевий — з норм двох та більше галузей. Простий інститут, як він вважає, є невеликим та не містить у собі ніяких інших підрозділів. Складний або комплексний інститут, на думку Н. І. Матузова, є відносно великим, має у своєму складі більш дрібні самостійні утворення, які називає субінститутами. Таким чином, він ототожнює поняття «складний інститут» та «комплексний інститут» (аналогічну позицію займають деякі інші фахівці)²⁹. Крім того, на його думку, необхідно ставити знак рівності між поняттями «міжгалузевий інститут» та «змішаний інститут».

В. О. Перевалов, аналізуючи систему права та систему законодавства, виділяє «галузеві та міжгалузеві (комплексні) правові інститути»³⁰, тим самим ототожнюючи поняття «міжгалузевий інститут» та «комплексний інститут».

Д. А. Дмитрієв, І. Ф. Кузьмін, В. В. Лазарєв та інші автори, розглядаючи цей структурний елемент системи права, зазначають, що «звичайно правовий інститут — це порівняно невелика спільність норм, специфіка та автономність якої не виходять за межі однієї галузі права. В той же час окремі так звані змішані інститути можуть містити норми, характерні для різних галузей права.

²⁸ Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юристъ, 1997. — С. 352.

²⁹ Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 1996. — С. 169.

³⁰ Теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М.: Издательская группа ИНФРА — М — НОРМА, 1997. — С. 317.

Наявність змішаних інститутів пояснюється тим, що однорідність відносин, що регулюються галуззю права, не є стерильною. В ній завжди (в деяких випадках більше, в деяких — менше) присутня певна кількість інших відносин, відмінних за формою, але тісно пов'язаних з іншими за своїм призначенням»³¹.

В. В. Копейчиков, А. М. Колодій, С. Л. Лисенков звертають увагу на те, що «іноді деякі відносини регулюються нормами різних галузей права, тому ці норми утворюють комплексний інститут права»³².

На наш погляд, правильною є позиція С. С. Алексеева, який зазначав, що «не можна ототожнювати поняття «міжгалузевий (комплексний) правовий інститут» та «змішаний інститут», а також «складний інститут» та «комплексний інститут». Поняття «комплексний інститут» С. С. Алексеев розглядає в контексті «подвоєння» системи права. Крім того, він виділяє об'єднання інститутів, а також галузеві комплексні інститути та міжгалузеві комплексні інститути»³³. Змішаний інститут, звертає він увагу, «є не збірним утворенням, не конгломератом із шматочків різних галузей, а галузевим інститутом, до якого просочилися (виявилися «підмішаними») елементи інших галузей»³⁴. В якості прикладу він наводить змішані інститути в галузях цивільного та сімейного права. Виходячи з такої позиції, норми, які регламентують відносини у сфері банківської діяльності, складають комплексний міжгалузевий інститут.

Ще одним спірним питанням є місце норм, які регламентують діяльність небанківських фінансових установ, у системі права України. На думку І. Б. Заверухи, предмет банківського права складають суспільні відносини, що виникають з приводу здійснення банківських операцій та надання банківських послуг уповноваженими юридичними особами: банками та фінансовими установами, а також — Національним банком України, як органом, наділеним Конституцією та чинним законодавством виключними функціями в сферах грошового обігу, кредитної політики, а відтак — забезпеченням функціонування і розвитку банківської

³¹ Общая теория права: Учебник для юридических вузов / Дмитриев Д.А., Кузьмин И.Ф., Лазарев В.В. и др.; Под общ. ред. А.С. Пиголкина. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э.Баумана, 1995. — С. 171.

³² Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. та інші / За ред. В. В. Копейчикова. — Стер. вид. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 171.

³³ Алексеев С.С. Структура советского права. — М.: Юрид. лит., 1975. — С. 151.

³⁴ Алексеев С.С. Вказана праця. — С. 132.

системи³⁵. Із наведеного визначення випливає, що шановний науковець відносить до обов'язкового суб'єкта банківських правовідносин не лише банки, а й інші фінансові установи. Ми поділяємо позицію І. Б. Заверухи щодо неможливості обмеження кола банківських відносин відносинами за участю лише банків, і вважаємо, що суб'єктами зазначених відносин є також і інші фінансові установи при здійсненні ними банківських операцій.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сформулювати: **банківське право** — це міжгалузевий комплексний правовий інститут, що об'єднує норми адміністративного, фінансового, цивільного та господарського права, які регулюють відносини між банками (небанківськими фінансовими установами) та іншими юридичними і фізичними особами в сфері банківської діяльності.

На відміну від поняття «банківське право», що, як ми з'ясували, є досить дискусійним у вітчизняній юридичній літературі, з поняттям «банківське законодавство» все набагато простіше. Навіть заперечуючи існування такої галузі права, як банківське право, не можна не погодитись з існуванням галузі банківського законодавства. Банківське законодавство ми можемо визначити як комплексну галузь законодавства, яка є сукупністю нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері банківської діяльності.

---

§ 2. Банківські правовідносини: поняття, структура види та особливості

Банківські правовідносини — це врегульовані нормами права відносини, які виникають у сфері банківської діяльності, а саме у процесі управління банківською системою, здійснення таких операцій, як приймання вкладів (депозитів) від юридичних та фізичних осіб, відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них, розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, а також здійснення інших операцій на підставі виданої Національним банком України ліцензії або окремого дозволу.

---

³⁵ *Заверуха І. Б.* Банківське право: Посібник для студ. юрид. та екон. спец. вищ. навч. заклад. — Л.: Астролябія, 2002. — С.10.

Як ми вже з'ясували, банківські правовідносини за своєю правовою природою можуть бути адміністративними, фінансовими, цивільними або господарськими. Враховуючи неоднорідність банківських правовідносин, вони мають як певні спільні ознаки, так і відмінні ознаки.

Так, до спільних ознак банківських правовідносин можна віднести:

- 1) виникнення їх у сфері банківської діяльності;
- 2) однією стороною банківських правовідносин завжди є фінансовий посередник — центральний банк держави чи інший банк, або небанківська фінансова установа.

Щодо відмінних ознак фінансових, адміністративних, цивільних чи господарських відносин, необхідно враховувати, що для кожної групи таких правовідносин є характерними ознаки, які притаманні відповідним галузевим правовідносинам. Так, якщо це банківські відносини фінансово-правового характеру, для них характерні такі ознаки, як виникнення у сфері фінансової діяльності Національного банку України, владно-майновий характер. На відміну від зазначених відносин, банківські правовідносини цивільно-правового характеру характеризуються рівністю сторін (тобто є диспозитивними).

Як і будь-які правовідносини, банківські правовідносини складаються з таких основних елементів, як суб'єкти, об'єкт та зміст банківських правовідносин.

Необхідно зазначити, що визначення кола суб'єктів банківських правовідносин є дискусійним у юридичній науці. Зокрема, досить часто до обов'язкових суб'єктів зазначених правовідносин відносять лише банки. Наприклад, О. О. Качан в залежності від суб'єктного складу виділяє такі банківські правовідносини:

- 1) між банками та клієнтами;
- 2) між двома комерційними банками з приводу здійснення банківських операцій;
- 3) між Національним банком та комерційними банками;
- 4) між комерційними банками з приводу створення союзів, асоціацій та інших виробничих утворень — членські правовідносини;
- 5) між Національним банком та урядом — відносини взаємного представництва;
- 6) між Національним банком та органами представницької та виконавчої влади — призначення та звіт³⁶.

---

³⁶ Качан О. О. Вказана праця. — С. 9.

О. А. Костюченко вважає, що суб'єктами банківських правовідносин можуть бути державні органи (НБУ), юридичні особи (комерційні банки, підприємства), фізичні особи (громадяни України, іноземці). Особливим суб'єктом є держава³⁷.

Таким чином, зазначені фахівці відносять до обов'язкових суб'єктів банківського права лише банківські установи. З нашої точки зору, найбільш обґрунтованою є позиція І. Б. Заверухи. На її думку, предмет банківського права складають суспільні відносини, що виникають з приводу здійснення банківських операцій та надання банківських послуг уповноваженими юридичними особами: банками та фінансовими установами, а також — Національним банком України як органом, наділеним Конституцією та чинним законодавством виключними функціями в сферах грошового обігу, кредитної політики, а відтак — забезпечення функціонування і розвитку банківської системи³⁸.

На нашу думку, визначальне значення для відокремлення банківських правовідносин від інших правовідносин є сфера їх виникнення — сфера банківської діяльності.

Виходячи з того, які особи мають право здійснювати банківські операції, обов'язковими суб'єктами банківських правовідносин є:

- Національний банк України;
- інші банки;
- фінансові установи, які на підставі дозволу НБУ мають право здійснювати певні банківські операції.

Банківські правовідносини можуть виникати як між вищезазначеними суб'єктами, так і між ними, а також юридичними та фізичними особами — клієнтами банків та небанківських фінансових установ.

Як відомо, суб'єкти будь-яких правовідносин мають правосуб'єктність. Під правосуб'єктністю у теорії права розуміється здатність суб'єктів (фізичних та юридичних осіб) бути учасниками відповідних правовідносин. Правосуб'єктність включає такі обов'язкові складові елементи, як:

- правоздатність;
- дієздатність;
- деліктоздатність.

Правоздатність — це передбачена нормами права здатність суб'єктів мати суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки.

---

³⁷ Костюченко О. А. Вказана праця. — С. 17.

³⁸ Заверуха І. Б. Вказана праця. — С. 10.

Дієздатність — це передбачена нормами права здатність суб'єктів своїми діями набувати суб'єктивних прав та їх реалізувати, а також виконувати покладені на них обов'язки.

Деліктоздатність — це передбачена нормами права здатність суб'єктів нести відповідальність за вчинені правопорушення.

Момент виникнення правосуб'єктності юридичних та фізичних осіб відрізняється. Так, правоздатність фізичних осіб виникає з моменту народження та припиняється з моменту смерті. Фізичні особи є рівними у своїй правоздатності. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку (стаття 25 Цивільного кодексу України).

Цивільне законодавство України розрізняє часткову, неповну, повну та обмежену дієздатність фізичної особи. Часткову дієздатність має особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа). Згідно зі статтею 31 Цивільного кодексу України така особа має право:

1. Самостійно вчиняти дрібні побутові правочини.

Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;

2. Здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

При цьому малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Неповну дієздатність мають фізичні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа). Відповідно до статті 32 Цивільного кодексу України неповнолітня особа, зокрема, має право:

- бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи (зокрема кредитної спілки. — *Автор*);

- самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку);

- розпоряджатися грошовими коштами, що внесені іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

При цьому передбачено, що за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самос-

тійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права.

Згідно із статтею 34 Цивільного кодексу України повна цивільна дієздатність фізичної особи настає з 18 років. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Статтею 35 Цивільного кодексу України передбачені підстави надання фізичній особі повної дієздатності до досягнення повноліття. Так, повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається. Таким чином, фізична особа, якій надана повна цивільна дієздатність, зокрема в сфері банківської діяльності, має право відкривати поточні та вкладні рахунки у фінансових установах, отримувати кредити, виступати поручителем, заставаодавцем тощо.

Відповідно до статті 36 Цивільного кодексу України суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим самим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у складне матеріальне становище. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Одержання

заробітку, пенсії стипендії, інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, та розпорядження ними здійснюються піклувальником. Піклувальник може письмово дозволити фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними (наприклад, відкривати вкладні рахунки в установах банків).

Обов'язковим суб'єктом банківських правовідносин є банк або інша фінансова установа, яка на підставі ліцензії Національного банку України здійснює банківські операції. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк є юридичною особою. Відповідно на нього поширюються загальні норми щодо правосуб'єктності юридичної особи, визначені Цивільним кодексом України. Так, відповідно до статті 91 Цивільного кодексу України цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення та припиняється з моменту внесення до державного реєстру запису про її припинення. Згідно зі статтею 92 Цивільного кодексу України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. У випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників. Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи або закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Положення з приводу правосуб'єктності юридичної особи, визначені Цивільним кодексом України, стосуються так званої загальної правосуб'єктності.

Проте, поряд із загальною банк має також і спеціальну правосуб'єктність, під якою слід розуміти здатність юридичної особи набувати прав та обов'язків та нести відповідальність у зв'язку із здійсненням банківської діяльності. На відміну від загальної цивільної правоздатності банківська правоздатність виникає з моменту реєстрації банку Національним банком України та внесення його до реєстру банків. Банківська дієздатність виникає на підставі банківської ліцензії, виданої Національним банком України.

На думку Л. Г. Єфимової, щодо банків та інших кредитних установ має бути збережений принцип спеціальної правоздатності юридичних осіб. Його доцільно сформулювати, зазначивши, що разове вчинення угоди, яка не відповідає статутній правоздатності юридичної особи (банку, іншої кредитної установи), не є порушенням закону. Крім того, у Законі про банківську діяльність, з її точки зору, необхідно надати примірний перелік угод, які не є банківськими операціями, але подібні до них (наприклад, комерційне кредитуван-

ня, оренда та ін.), а також встановити точний критерій, який дозволяє розмежувати банківські та небанківські операції³⁹.

Як ми вже з'ясували, у законодавстві України, а саме у Законі України «Про банки і банківську діяльність» розрізняються операції, здійснення яких у сукупності відноситься до виключної компетенції банків, а також інші операції, які доповнюють попередні, та які у випадках, визначених законами України, можуть здійснювати як банки, так і інші юридичні особи.

Поділяючи позицію Л. Г. Єфимової, вважаємо, що небанківські фінансові установи можуть виступати суб'єктами банківських правовідносин лише у випадку, якщо здійснення ними операцій, передбачених частиною 2 статті 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» є систематичним (неодноразовим) та відноситься до основного виду їхньої діяльності. Наприклад, одноразове надання юридичною особою позики іншій юридичній особі або фізичній особі не може бути підставою для визнання такого кредитора суб'єктом банківських правовідносин та, відповідно, необхідності реєстрації такої особи в якості фінансової установи.

Таким чином, суб'єктом банківських правовідносин буде виступати фінансова установа, яка на професійній, регулярній основі здійснює операції, передбачені частинами 1 та 2 статті 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність». В якості прикладу таких суб'єктів банківських правовідносин можна навести кредитні спілки та ломбарди.

Наступним складовим елементом банківських правовідносин є об'єкт. Об'єктом будь-яких правовідносин є те, з приводу чого здійснюють свою діяльність суб'єкти. На думку О. А. Костюченка, об'єктом банківських правовідносин є кошти, цінні папери, майно, дії громадян та юридичних осіб (здійснення платежів, операцій з іноземною валютою, купівля-продаж цінних паперів)⁴⁰. Ми вважаємо, що об'єктом банківських правовідносин є саме банківські операції незалежно від виду цих правовідносин. Зокрема, об'єктом кредитних правовідносин є відповідні кредитні операції, розрахункових — розрахункові. Навіть правовідносини, які виникають між Національним банком України та іншими банками щодо створення та ліцензування банків, також виникають з приводу здійснення відповідних банківських операцій.

Змістом банківських правовідносин є права та обов'язки суб'єктів банківських правовідносин у процесі організації та дія-

---

³⁹ *Єфимова Л. Г.* Вказана праця. — С. 37.

⁴⁰ *Костюченко О. А.* Вказана праця. — С. 17.

льності банків і небанківських фінансових установ щодо здійснення конкретних банківських операцій.

На підставі різних критеріїв можна виділити такі види банківських правовідносин:

1. За правовою природою:
  - фінансово-правові;
  - цивільно-правові;
  - адміністративно-правові;
  - господарсько-правові.
2. За методом правового регулювання:
  - відносини, засновані на рівності сторін;
  - владно-майнові відносини.
3. За суб'єктним складом:
  - 3.1. За участю Національного банку України:
    - правовідносини між Національним банком України та іншими банками;
    - правовідносини між Національним банком та небанківськими фінансовими установами;
    - правовідносини між Національним банком та іншими юридичними та фізичними особами;
  - 3.2. За участю інших банків:
    - правовідносини інших банків між собою;
    - правовідносини між іншими банками та юридичними і фізичними особами — їх клієнтами.
4. За видом банківських операцій:
  - кредитні;
  - депозитні;
  - розрахункові;
  - факторингові;
  - лізингові.

---

§ 3. Джерела банківського права

У теорії права під юридичними джерелами (формами) права розуміються вихідні від держави або визнані нею офіційно-документальні форми вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення⁴¹.

---

⁴¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с. — С.308.

До джерел банківського права України відносяться:

3. Конституція України.

4. Рішення Конституційного Суду України.

5. Міжнародні договори України.

6. Закони України:

- Загальні закони;

- Спеціальні закони;

5. Підзаконні нормативно-правові акти:

- Постанови Верховної Ради України.

- Укази Президента України.

- Декрети Кабінету Міністрів України.

- Постанови Кабінету Міністрів України.

- Постанови Правління Національного банку України.

6. Локальні нормативно-правові акти.

7. Міжнародно-правові звичаї.

Конституція — основне джерело банківського права

Відповідно до статті 92 Конституції України виключно законами України встановлюються засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи.

Згідно зі статтею 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України відноситься призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України, а також призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України.

Відповідно до статті 106 Конституції України Президент України призначає половину складу Ради Національного банку України.

У статті 93 Конституції України за Національним банком України закріплене право законодавчої ініціативи.

Звертаємо увагу, на те, що Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 р. статтю 93 викладено в новій редакції. Згідно з цими змінами Національний банк України позбавлено права законодавчої ініціативи. Так, відповідно до нової редакції право законодавчої ініціативи у Верховній

Раді України належить Президенту України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України. Зазначені зміни наберуть чинності з 01 січня 2006 р. З нашої точки зору, позбавлення НБУ права законодавчої ініціативи є необґрунтованим, враховуючи спеціальний статус зазначеного органу та обсяг повноважень, який за ним закріплений.

Відповідно до статті 99 Конституції України грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України.

Згідно зі статтею 100 Конституції України Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням. Правовий статус Ради Національного банку України визначається законом.

Інші джерела банківського права

Важливе значення у правовому регулюванні відносин, що виникають у сфері банківської діяльності, займають **рішення Конституційного Суду України**. В якості прикладу можна навести рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Національного банку України про офіційне тлумачення положень статті 86, частини другої статті 89 Конституції України, частини другої статті 15, частини першої статті 16 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про звернення народних депутатів України до Національного банку України) від 5 березня 2003 р. № 5-рп/2003. Зазначеним Рішенням Конституційний Суд України надав тлумачення відповідних норм Конституції та Закону України «Про статус народного депутата України» у контексті прав народних депутатів та комітетів Верховної Ради України звертатися із запитом до Національного банку України та його посадових осіб.

Чільне місце в системі джерел банківського права України займають **міжнародні договори України**. Відповідно до статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законо-

давства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Прикладом міжнародних договорів України, які виступають джерелами банківського права України, зокрема, є Загальна угода про підтримку проектів від 8 грудня 1999 р. між Урядом (Кабінетом Міністрів України), Національним банком України, Експортно-імпорнтним банком Сполучених Штатів, ратифікована 02.11.2000 р.

Наступним джерелом банківського права України є нормативно-правові акти вищої юридичної сили — **закони України**. Існують різні види законів. Найбільш загальною їх класифікацією є поділ законів на загальні та спеціальні. До **загальних законів**, які є джерелами банківського права, слід віднести, зокрема, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та ін. **Спеціальними законами**, які регламентують відносини, що виникають безпосередньо в сфері банківської діяльності, тобто банківські відносини, зокрема є Закон України «Про Національний банк України», Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» та ін.

Чи не найбільший тягар правового регулювання банківської діяльності в Україні покладається на підзаконні нормативно-правові акти. Так, джерелами банківського права є постанови Верховної Ради України (зокрема Постанова Верховної Ради України «Про усунення зловживань у процесі залучення суб'єктами підприємницької діяльності грошових коштів громадян від 22 грудня 1995 р. № 491/95-ВР), Укази Президента України (зокрема укази Президента України «Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень» від 14 липня 2000 р. № 891/2000, «Про заходи щодо нормалізації платіжної дисципліни в народному господарстві України» від 16 березня 1995 р. №227/95), постанови Кабінету Міністрів України (зокрема постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2003 р. № 853 «Про затвердження Порядку часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла»), нормативно-правові акти Національного банку України, спільні акти Кабінету Міністрів України та Національного банку України (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України і Національного

банку України від 14 квітня 2004 р. № 471 «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта Національного банку України»).

Важливу роль у регулюванні банківських відносин відіграють **локальні акти** банків та небанківських фінансових установ, які здійснюють на професійній основі відповідні банківські операції. До таких актів належать, зокрема, статuti фінансових установ, положення про кредитування, положення про розрахунково-касове обслуговування, положення про депозитні (вкладні) рахунки та ін.

Автори Н. Г. Кузнецов, М. М. Барашян, Д. Н. Дружинін, І. В. Рукавишникова у своєму навчальному посібнику з банківського права поділяють локальні акти кредитних організацій на два види. До першої групи, на їх думку, відносяться акти, які регламентують діяльність кредитних організацій. До їх кола входять, наприклад, статuti, ліцензії. Статuti реєструються у відповідних державних органах, а ліцензії на здійснення банківських операцій видаються Центральним банком Російської Федерації. До другої групи відносяться акти, за допомогою яких керівники кредитних організацій застосовують до своїх працівників засоби заохочення, дисциплінарні стягнення, регулюють питання оплати праці⁴². З нашої точки зору, така позиція не є обґрунтованою. Так, не можна відносити до локальних актів кредитних організацій ліцензії. Локальними актами є акти, які приймаються уповноваженими органами підприємств, установ, організацій відповідно до законодавства, регламентують відносини, які виникають в межах цієї юридичної особи. Ліцензія є індивідуальним правовим актом, який видається центральним банком держави відповідному банку (кредитній організації). Стосовно другої групи, виділеної шановними колегами, то, на нашу думку, вони є джерелами трудового права, а не банківського.

Окрему групу джерел банківського права складають **міжнародно-правові звичаї**. До них відносяться, зокрема, Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів (редакція 1993 р., публікація МТП №500), Уніфіковані правила по інкасо № 322 від 01.01.79, Уніфіковані правила по договірних гарантіях (редакція 1978 р., публікація МТП № 325), Міжнародні правила по інкасо (редакція 1995 р.), Уніфіковані правила для міжбанківського рамбарсування по документарних акредитивах (публікація

---

⁴² Кузнецов Н. Г., Барашян М. М., Дружинин Д. Н., Рукавишникова И. В. Банковское право: Учеб. Пособие. — Ростов-на-Дону: Рост. гос. экон. универ., 2003. — С. 22.

МТП 1995 р. № 525), Форс-мажорні обставини (публікація МТП 1985 р. № 421 (Е)), Уніфіковані правила для гарантій на першу вимогу (публікація МТП 1992 р. № 458), Уніфіковані правила для проведення телетрансмісійного обміну торговими даними (публікація МТП 1992 р. № 452), Міжнародна практика резервних зоб'язань (публікація МТП 1998 р. № 590).

Цікаве джерело банківського права виділяє О. О. Качан — банківське правове мислення, яке базується на економіко-фінансових потребах банківської діяльності та формує оцінку ефективності правових норм і в значній мірі коригує загальні ділові звичаї країни⁴³.

---

§ 4. Місце нормативно-правових актів Національного банку України у регулюванні банківських відносин

Враховуючи спеціальний характер нормативно-правових актів Національного банку України та їх значну роль у регулюванні банківських відносин, вважаємо за необхідне детальніше проаналізувати їхнє місце серед інших джерел банківського права.

Правовою підставою прийняття Національним банком України нормативно-правових актів є норми Закону України «Про Національний банк України». Відповідно до статті 15 вказаного Закону нормативно-правові акти Національного банку України видає Правління Національного банку. Нормативно-правовим актам НБУ присвячена спеціальна стаття цього Закону — стаття 56, яка має і відповідну назву — «Нормативно-правові акти Національного банку». Згідно з цією статтею Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб. Нормативно-правові акти Національного банку видаються у формі постанов Правління Національного банку, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку. Вони не можуть суперечити законам України та іншим законодавчим актам України і не мають зворо-

---

⁴³ Качан О. О. Вказана праця. — С. 12.

тної сили, крім випадків, коли вони згідно з законом пом'якшують або скасовують відповідальність.

Нормативно-правові акти Національного банку підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набирають чинності відповідно до законодавства України. Державна реєстрація нормативно-правових актів запроваджена Указом Президента України «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 3 жовтня 1992 р. 493/92. Згідно з пунктом 1 цього Указу державній реєстрації підлягають нормативно-правові акти, які видаються міністерствами, іншими органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю і які зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер. Порядок державної реєстрації нормативно-правових актів встановлено Положенням про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 р. № 731. Згідно з пунктом 4 цього Положення державній реєстрації підлягають нормативно-правові акти будь-якого виду (постанови, накази, інструкції тощо), якщо в них є одна або більше норм, що:

- зачіпають соціально-економічні, політичні, особисті та інші права, свободи й законні інтереси громадян, проголошені й гарантовані Конституцією та законами України, встановлюють новий або змінюють, доповнюють чи скасовують організаційно-правовий механізм їх реалізації;

- мають міжвідомчий характер, тобто є обов'язковими для інших міністерств, органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, а також підприємств, установ і організацій, що не входять до сфери управління органу, який видав нормативно-правовий акт.

На державну реєстрацію не подаються акти:

- персонального характеру (про склад комісій, призначення на посаду і звільнення з неї, заохочення працівників тощо);

- дія яких вичерпується одноразовим застосуванням, крім актів про затвердження положень, інструкцій та інших, що містять правові норми;

- оперативного-розпорядчого характеру (разові доручення);

- якими доводяться до відома підприємств, установ і організацій рішення вищестоящих органів;

- спрямовані на організацію виконання рішень вищестоящих органів і власних рішень міністерств, інших органів виконавчої

влади, органів господарського управління та контролю, що не мають нових правових норм;

- нормативно-технічного характеру (державні стандарти, будівельні норми і правила, тарифно-кваліфікаційні довідники, форми звітності та ін.).

Відповідно до пункту 15 вищезазначеного Положення міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, органи господарського управління і контролю направляють для виконання нормативно-правові акти лише після їх державної реєстрації та офіційного опублікування. У разі порушення зазначених вимог нормативно-правові акти вважаються такими, що не набрали чинності, і не можуть бути застосовані. При направленні на виконання та опублікуванні нормативно-правового акта посилання на дату і номер державної реєстрації є обов'язковим.

Статтею 1 Закону України «Про Національний банк України» визначено, що нормативно-правові акти Національного банку підлягають публікації в офіційному виданні НБУ. Офіційним виданням Національного банку України є спеціальне друковане видання, визначене Національним банком як офіційне і зареєстроване в установленому порядку, в якому публікуються нормативно-правові акти Національного банку України, а також інформаційно-аналітичні, статистичні та інші матеріали, огляди стану банківської системи України, валютного і фінансового ринків тощо. Таким офіційним виданням є Вісник Національного банку України.

Згідно з пунктом 3 вищевказаного Указу Президента «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» нормативно-правові акти, які підлягають реєстрації в Міністерстві юстиції України, набувають чинності через 10 днів після їх реєстрації, якщо в них не встановлено пізнішого строку надання їм чинності.

Отже, при визначенні чинності нормативно-правового акта НБУ юрист обов'язково повинен з'ясувати такі питання:

- 1) Чи підлягає цей акт державній реєстрації у Міністерстві юстиції України відповідно до вимог законодавства?

- 2) У випадку, якщо державна реєстрація у Міністерстві юстиції України є обов'язковою, звернути увагу на наявність відповідного напису про дату державної реєстрації та номер, під яким зареєстровано цей акт (не переплутати з написом про реєстрацію в юридичному управлінні Національного банку України).

- 3) Яка дата набрання чинності нормативно-правовим актом?

Нормативно-правові акти Національного банку можуть бути оскаржені відповідно до законодавства України.

Серед нормативно-правових актів НБУ виділяють нормативно-правові акти зі спеціальним статусом — **регуляторні акти Національного банку України**. Регуляторні нормативно-правові акти приймаються Національним банком України відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та Закону України «Про Національний банк України». Згідно зі статтею 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» під регуляторним нормативно-правовим актом розуміється прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання. Звертаємо увагу на те, що відповідно до статті 3 вказаного Закону його вимоги поширюються лише на ті акти НБУ, які спрямовані на виконання ним функцій, визначених пунктами 4, 6, 7, 9, 11 і 17 статті 7 Закону України «Про Національний банк України», і мають ознаки регуляторних актів.

Необхідно враховувати, що вказаним Законом встановлено особливості підготовки, прийняття та оприлюднення правових актів НБУ, які мають ознаки регуляторних. Так, згідно зі статтею 12 регуляторні акти, прийняті Національним банком України та його посадовими особами, офіційно оприлюднюються в «Офіційному віснику» та у газеті «Урядовий кур'єр» не пізніше як у десятиденний строк після їх державної реєстрації або прийняття та підписання у випадку, якщо ці регуляторні акти не підлягають державній реєстрації.

Постановою Кабінету Міністрів України та Національним банком України від 14 квітня 2004 р. № 471 затверджено методики проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта Національного банку України.

Прикладами регуляторних актів НБУ є, зокрема, Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17 липня 2001 року № 275, Положення про порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківським фінансовим установам, затверджене постановою Правління Національного банку України від 16 серпня 2001 р. № 344, Положення

про порядок видачі індивідуальних ліцензій на переказування іноземної валюти за межі України для оплати банківських металів та проведення окремих валютних операцій, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17 червня 2004 р. № 266.

Необхідно звернути увагу, що на практиці мають місце випадки прийняття спільних актів з питань банківської діяльності Кабінетом Міністрів України та Національним банком України. Як приклад можна навести постанову Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 14 квітня 2004 р. №471 «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта Національного банку України». На думку В.Кротока, нормативно-правові акти з питань, що становлять взаємний інтерес і належать до компетенції Кабінету Міністрів України, міністерств, інших органів виконавчої влади та центрального банку, повинні розроблятися заінтересованим органом і погоджуватись з Національним банком України без прийняття спільного з ним нормативно-правового акта⁴⁴.

РЕЗЮМЕ

---

1. Банківське право — це комплексний міжгалузевий правовий інститут, який включає правові норми, що регулюють відносини, які виникають у процесі здійснення банківської діяльності.

2. Банківське законодавство — це комплексна галузь законодавства, яка включає сукупність нормативно-правових актів, що регламентують відносини, які виникають у процесі здійснення банківської діяльності.

3. Предметом банківського права є банківські правовідносини — врегульовані нормами права відносини, які виникають у сфері банківської діяльності, а саме у процесі управління банківською системою, здійснення таких операцій, як приймання вкладів (депозитів) від юридичних та фізичних осіб, відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них, розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, а також здійснення інших операцій на підставі виданої Національним банком України ліцензії або окремого дозволу.

4. До спільних ознак банківських правовідносин можна віднести:

- Виникнення їх у сфері банківської діяльності;

---

⁴⁴ Кроток В. Л. Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — С. 63.

• Однією стороною банківських правовідносин завжди є фінансовий посередник — центральний банк держави чи інший банк або небанківська фінансова установа.

Обов'язковими суб'єктами банківських правовідносин є:

- Національний банк України;
- інші банки;
- небанківські фінансові установи, які на підставі дозволу НБУ мають право здійснювати певні банківські операції.

5. Для банківського права є характерним комплексний метод правового регулювання, який поєднує в собі імперативний метод (метод владних приписів) та диспозитивний метод (метод рівності сторін).

6. До джерел банківського права України відносяться:

- 1) Конституція України;
- 2) рішення Конституційного Суду України;
- 3) міжнародні договори України;
- 4) закони України;

- загальні закони;
- спеціальні закони.

5) підзаконні нормативно-правові акти:

- постанови Верховної Ради України;
- укази Президента України;
- декрети Кабінету Міністрів України;
- постанови Кабінету Міністрів України;
- постанови Правління Національного банку України.

6. Локальні акти банків та небанківських фінансових установ.

7. Міжнародно-правові звичаї.

Контрольні запитання

---

1. Які суспільні відносини складають предмет банківського права?
2. У чому полягають особливості методу банківського права?
3. Сформулюйте визначення банківського права.
4. Яке місце норм, які регламентують банківську діяльність, в системі права України?
5. Дайте визначення поняття «банківські правовідносини».
6. Які види банківських правовідносин ви можете визначити? На підставі яких критеріїв?
7. Які норми Конституції України стосуються банківської діяльності в Україні?
8. Наведіть класифікацію джерел банківського права.

9. Яке місце в системі джерел банківського права займають нормативно-правові акти Національного банку України?

Список рекомендованої літератури

Алексеев С. С. Структура советского права. — М.: Юрид. лит., 1975. — 264 с.

Гуревич И. С. Очерки советского банковского права. — Л., 1952.

Ефимова Л. Г. Банковское право. Учебное и практическое пособие. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — 360 с.

Заверуха І. Б. Банківське право: Посібник для студ. юрид. та екон. спец. вищ. навч. заклад. — Л.: Астролябія, 2002. — 222 с.

Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / Колодій А.М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін. / За ред. В. В. Копейчикова. — Стер. вид. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 320 с.

Карманов Є. В. Банківське право України: Навчальний посібник. — Харків: Консул, 2000. — 464 с.

Качан О. О. Банківське право: Навч. посіб. — К.: Школа, 2004. — 320 с.

Костюченко О. А. Банківське право: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: МАУП, 2000. — 240 с.

Кротюк В. Л. Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — 248 с.

Кузнецов Н. Г., Бараший М. М., Дружинин Д. Н., Рукавишникова И. В. Банковское право: Учеб. пособие / Рост. гос. экон. универ. — Ростов на Дону, 2003.

Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 1996. — 472 с.

Общая теория права: Учебник для юридических вузов / Дмитриев Д. А., Кузьмин И. Ф., Лазарев В. В. и др.; Под общ. ред. А.С. Пиголкина. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1995. — 384 с.

Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 240 с.

Орлюк О. П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 104 с.

Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юристъ, 1997. — 672 с.

Теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. — 570 с.

Тосунян Г. А., Видулин А. Ю., Экмалян А. М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под общ. ред. акад. Б.Н. Топорнина. — М.: Юристъ, 1999. — 448 с.

Gavalda C., Stoufflet J. Droit de la banque. Paris, 1974. — P. 6.

Глава 3

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ

- § 1. Теоретичні основи банківської системи.
- § 2. Історичні аспекти банківської системи України.
- § 3. Поняття та склад банківської системи України.
- § 4. Поняття та види банківських об'єднань.

---

§ 1. Теоретичні основи банківської системи

Банківська система будь-якої держави — це сукупність банківських установ, які створені та діють на території відповідної держави згідно з її законодавством у сфері залучення грошових коштів населення та юридичних осіб, надання кредитів та ведення рахунків клієнтів.

Прийнято розрізняти одно- та дворівневу банківські системи. Однорівнева банківська система передбачає переважно горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій і функцій. У межах такої системи всі кредитні установи, у тому числі центральний банк, знаходяться на одному ієрархічному рівні, виконуючи аналогічні функції у кредитно-розрахунковому обслуговуванні клієнтів. Цей принцип побудови характерний, головним чином, для країн з нерозвинутою економікою, а також для країн з адміністративно-командною побудовою апарату управління⁴⁵. Яскравим прикладом банківської системи цього типу була банківська система Радянського Союзу.

Дворівнева банківська система будується на взаємовідносинах між банками у двох площинах — по вертикалі та по горизонталі. По вертикалі — відносини підлеглості між центральним банком як керівним, керуючим та низовими ланками — комерційними банками; по горизонталі — відносини рівного партнерства між будь-якими низовими ланками. Розподіл адміністративних функцій і операцій,

---

⁴⁵ Банковское дело / Под ред. Ю.А. Бабичевой. — М.: Экономика, 1994. — 397 с.

пов'язаних з обслуговуванням центральним банком грошового обігу, дає можливість врахувати інтереси двох категорій клієнтів — комерційних банків і урядових структур, причому перевага віддається функціям «банк банків» та управлінню діяльністю банківських установ з метою регулювання й контролю за функціонуванням ринку кредитно-фінансових послуг. У дворівневій структурі банківської системи повинні чітко розрізнятися нормативно-регулюючі та контрольні функції центрального банку, з одного боку, і функції комерційних банків з іншого⁴⁶. Дворівнева банківська система притаманна країнам з розвинутою ринковою економікою.

Аналізуючи організацію банківських систем західних держав з розвинутою економікою, фахівці дійшли висновку щодо трьох основних напрямів розвитку таких систем та їх складових: 1) банківські системи з великою кількістю банків з небагатьма відділеннями (unit banking); 2) банківські системи з невеликою кількістю банків із багатьма відділеннями (branch banking); 3) банківські системи з багатьма банками, пов'язаними участю (chain banking)⁴⁷.

Необхідно зазначити, що в науці існує дискусія щодо співвідношення понять «банківська система» та «фінансово-кредитна система». Деякі автори включають до банківської системи також і інші фінансово-кредитні установи (кредитні спілки, інвестиційні фонди, довірчі товариства, ломбарди та ін.)⁴⁸. Проте, на нашу думку, більш обґрунтованою є позиція тих фахівців, які вважають, що зазначені системи не є синонімами⁴⁹. Фінансово-кредитна система та банківська система співвідносяться як загальне та часткове, тобто остання є частиною першої.

---

§ 2. Історичні аспекти банківської системи України

Банківська система України у дореволюційний період

---

⁴⁶ Бухвальд Бруно. Техника банковского дела. — М.: 1994. — С. 15—16.

⁴⁷ Основы законодательства капиталистических стран о банковской системе. — М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при ВС РФ, 1992. — С. 4.

⁴⁸ Молчанов А. В. Коммерческий банк в современной России: теория и практика. — М., 1996. — С. 29.

⁴⁹ Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 33.

В Україні банківська діяльність розпочалася в середині XVIII ст., її розвиток відбувався водночас із становленням банківської системи Росії. Торгівля велася за готівку, а промисловість розвивалась переважно за рахунок держави. В Україні поширення комерційного кредиту суттєво запізнювалося порівняно із Західною Європою. Першими позичальниками були уряд та землевласники, а роль кредиторів відігравали одноособові підприємці-лихварі. В умовах натурального поміщицького господарства така діяльність давала можливість безконтрольно піднімати відсоток за кредит. Крім того, упродовж 1769—1774 рр. Росія випустила в обіг паперові гроші — асигнації на суму 20 млрд руб. Усе це сприяло створенню казенних банків та банківських контор у провінції, які мали намір вдосконалити грошовий обіг в імперії та надавали позики.

У 1754 р. були засновані перші дворянські банки в Петербурзі та Москві. На кошти громадськості та пожертвування приватних осіб створювалися міські банки. У 1781 р. в Ніжині, Харкові з'явилися перші банківські контори⁵⁰.

Наприкінці XVIII ст. у Києві було створено Громадську комісію, котра на правах банку приймала вклади та здійснювала кредитування. З 1810 р. в Україні почали з'являтися банки, засновані органами місцевого самоврядування або меценатами. Перші приватні кредитні установи виникають тут у 30-х рр. XIX ст. Їх засновники — відомі купці та промисловці: поляки Сангушки, Браницькі, Бобринські, українці Яхненки та Симиренки. Поява таких банків пояснювалася неспроможністю державних установ задовольнити потреби всіх бажаючих в отриманні позик. Ці установи мали невеликі за розміром капітали, тоді як розвиток капіталістичних відносин потребував значних коштів для господарювання по-новому. Відтак прогресивні господарі започатковують у своїх маєтках власні кредитні заклади⁵¹. Втім, поширення вони набули лише після прийняття у лютому 1862 р. «Положення про міські громадські банки». Створювалися такі банки з дозволу Міністерства фінансів при міських думах. Надаючи кредити міським і земсь-

---

⁵⁰ Костюченко О. А. Банківське право: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: МАУП, 2000. — С. 22.

⁵¹ Венгерська В. Утворення та діяльність банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. — К., 1997. — С. 11.

ким управам, а також місцевим купцям, ці банки зробили вагомий внесок у розвиток економіки⁵².

24 травня 1839 р. указом імператора Миколи I у Києві засновується місцева контора комерційного банку. Указом від 31 травня 1860 р. був створений Державний банк Росії, який займався емісією кредитних білетів і комерційними операціями. У цьому ж році Державний банк Російської імперії заснував свої контори у Києві, Харкові та Одесі, а також відділення у Полтаві. У 1862 р. керуючим Київською конторою став Микола Бунге, який згодом брав безпосередню участь у заснуванні в Києві біржі, першого приватного комерційного банку і товариства взаємного кредиту, котре очолив 1868 р.⁵³

У 1862 р. було видано перший нормативно-правовий акт, який законодавчо врегулював діяльність банківських установ. Згідно з цим документом банк мав право:

- приймати вклади під відсотки;
- надавати позики під заставу цінних паперів;
- видавати депозитні квитанції на певні суми;
- здійснювати операції з обліку векселів та цінних паперів.

Засідання правління банку відбувалося один раз на тиждень у складі керуючого, його заступників, шести директорів, трьох депутатів від ради державних кредитних установ. Управління всіма справами, операціям та контроль за їх виконанням покладалися на правління банку⁵⁴.

У 60—70-х рр. XIX ст. в Україні створюється низка великих комерційних банків (Дворянський, Селянський) та налагоджується мережа ощадних установ, що акумулювали заощадження населення. З'явилися акціонерні товариства, які здійснювали ломбардні операції.

18 червня 1868 р. затверджено статут Київського приватного комерційного банку. Його засновниками були 50 осіб, у тому числі князі Р. Сангушко, М. Трубецької, графиня М. Потоцька, О. Терещенко та інші. Банк здійснював широкий спектр операцій, у тому числі:

- облік торгових векселів;
- надання позик терміном до 9 місяців;
- отримання платежів за векселями та іншими терміновими документами;

⁵² *Стельмах В. С., Д'яконова І. І., Сало І. В., Сениц П. М., Соколенко Т. І.* Фінансово-кредитна система України — Росії (XVIII — XX ст.). — Суми: Слобожанщина, 2000. — С. 131.

⁵³ *Комаринська З.* Правове регулювання діяльності деяких банківських установ Києва (XIX — поч. XX століття) // Вісник НБУ. — Листопад 2004 р. — С. 51.

⁵⁴ *Ткаченко О. А., Білявська А. Б.* Правове регулювання діяльності Державного банку у XX ст. // Вісник Української академії банківської справи. — 2001. — С. 13.

- проведення платежів у Росії та за кордоном, де банк мав власні контори;
- купівля та продаж різноманітних державних і приватних процентних паперів;
- відкриття підписки на державні та громадські позики, акції, облігації;
- приймання сум (не менших 100 рублів) на нетермінові вклади, на певні терміни і на поточні рахунки;
- надання позик під соло-векселі⁵⁵.

З 1866 р. в усіх губерніях європейської частини Росії (Києві, Харкові, Херсоні, Чернігові, Полтаві й Катеринославі) було створено товариства взаємного поземельного кредиту⁵⁶. Тоді ж заснуються земельні банки. 28 червня 1872 р. в Києві було створено Земельний банк, засновниками якого були землевласники М. Кочубей, П. Селюцький, О. Кудашев, Я. Тарновський, М. Виноградський. Керівництво банку складалося з голови правління, до складу якого входило чотири особи, котрих обирали терміном на три роки. Метою заснування банку було надання позик під заставу нерухомої власності у Київській, Чернігівській, Подільській та Волинській губерніях. Майно, вартість якого за оцінку банку була меншою 500 рублів, у заставу не приймалося⁵⁷.

1882 р. з метою надання кредитів селянам для купівлі землі створено державний Селянський поземельний банк. Основним його завданням було формування класу дрібних землевласників. З 1883 р. відкриваються відділення банку у Волинській, Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Чернігівській, Херсонській та інших губерніях. Управляла відділенням рада у складі керуючого та п'яти членів, які призначалися міністром фінансів.

Селянський поземельний банк виконував такі функції:

- прийом і розгляд заяв щодо надання кредитів для придбання землі;
- аналіз документів, на підставі яких здійснювалося кредитування;
- надання кредитів відповідно до одержаних дозволів;
- господарське управління земельними масивами, що належали банку;

⁵⁵ Уставъ Киевского Частного Коммерческаго банка. — Киевъ, 1899. — С. 7—8.

⁵⁶ Донченко Л. Штрихи до історії розвитку кредитної системи Російської імперії // Вісник НБУ. — 2001. — 8. — С. 51.

⁵⁷ Справочная книга для заемщиков Київського Земельного банка, составленная на основании устава и постановлений общих собраний акционеров банка. — Киев, 1913. — С. 7—8.

- підготовка земельних масивів до реалізації;
- контроль за надходженням коштів, одержуваних за наданими кредитами;

- забезпечення погашення простроченої заборгованості;
- виконання доручень ради банку щодо укладення угод⁵⁸.

Період 80—90-х рр. XIX ст. характеризується певною стабілізацією банківської системи, прийняттям ряду законодавчих актів, спрямованих на її зміцнення, що сприяло формуванню у населення довіри до банків та інших кредитних установ. Так, 5 квітня 1883 р. міністром фінансів Миколою Бунге був введений у дію Закон «Про зміни та доповнення існуючих правил відносно відкриття нових акціонерних комерційних банків», а з 1884 р. набув чинності закон щодо функціонування, порядку створення та ліквідації банківських установ. На підставі цього закону було визначено структуру банківської системи, яку складала:

- державні банки (Державний банк, земельні банки (дворянський, селянський));
- приватні банківські установи (акціонерні комерційні банки, кредитні спілки);
- громадські банківські установи (місцеві банки, місцеві ломбарди)⁵⁹.

На початку XX ст. Київ займав помітне місце у кредитно-банківській системі Російської імперії. Тут налічувалося 10 філій великих загальноімперських банків, 10 банківських контор і 5 власне київських банків. Напередодні Першої світової війни київські банки провадили 30 % головних операцій від здійснюваних усіма банками тогочасної України⁶⁰.

Таким чином, стрімкий розвиток економіки і нагромадження капіталів у країні наприкінці XIX ст. забезпечували умови розвитку банківської системи Росії в цілому та в Україні зокрема⁶¹. Як справедливо зазначає Зоряна Комаринська, майже всі банки, які діяли на Правобережжі у цей період, були філіями російських фінансових установ і, властиво, перебували у прямій залежності від розвитку законодавчої бази, створеної імперською владою — міністерством фінансів та іншими інституціями⁶².

---

⁵⁸ Чухась А., Бобер Г. Селянський поземельний банк Російської імперії // Вісник НБУ. — 2002. — № 4. — С. 60.

⁵⁹ Донченко Л. Штрихи до історії розвитку кредитної системи Російської імперії // Вісник НБУ. — 2001. — № 8. — С. 51—52.

⁶⁰ Цалик С. Киевские банки 100 лет назад... // Мир денег. — 2002. — №2. — С. 66.

⁶¹ Костюченко О. А. Вказана праця. — С. 22.

⁶² Комаринська З. Вказана праця. — С.53.

Розвиток банківської системи у радянський період

Правове становище банків протягом всієї історії розвитку кредитної системи у радянський період неодноразово змінювалося. Період 1917—1921 рр. характеризується поступовою ліквідацією банків, функції яких щодо здійснення безготівкових розрахунків було передано центральному бюджетно-розрахунковому управлінню. З переходом до непу, у зв'язку з поживленням товарно-грошових відносин, почала відчуватися потреба в організації кредитної системи, яка б відповідала потребам ділового обігу. В результаті з'явилася така кредитна система, де Держбанку СРСР відводилася роль органу нагляду та контролю за діяльністю усіх кредитних установ. Інші банки діяли на підставі різних форм власності. Вони були у чистому вигляді комерційними підприємствами, які здійснювали банківські операції. Їхні відносини з клієнтурою регулювалися цивільним правом⁶³. Після заснування у Харкові Всеукраїнської контори Держбанку (жовтень 1921 р.) в Україні створюються контори й філії інших банків (кооперативного, торгово-промислового, сільськогосподарського, комунального)⁶⁴.

Особливо суттєві зміни у правовому становищі банків відбулися в результаті кредитної реформи 1930—1932 рр., яка мала на меті перетворити банки в органи «контролю рублем» за виконанням підприємствами державних планових завдань. Банки, засновані на недержавній формі власності, було ліквідовано або перетворено. Виникла система державних банків, яка включала Держбанк СРСР та спецбанки. Всі вони були одночасно органами державного управління та господарськими організаціями — юридичними особами, які займалися господарською діяльністю. Якщо до кредитної реформи Держбанк СРСР дійсно відіграв роль головного банку держави, то після реформи ця роль почала поступово зменшуватися. У квітні 1959 р. банки довгострокових вкладень були ліквідовані, а їхні функції передані Промбанку СРСР, перейменованому у Загальносоюзний банк фінансування капітальних вкладень (Будбанк СРСР). З 1961 року він став безпосередньо підпорядковуватися Раді Міністрів СРСР, а не Міністерству фінансів (НКФ) СРСР, як це було раніше. З цього моменту правове положення Держбанку СРСР та Будбанку СРСР стало

---

⁶³ *Ефимова Л. Г.* Банковское право. Учебное и практическое пособие. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — С. 27.

⁶⁴ *Костюченко О. А.* Вказана праця. — С. 23.

практично однаковим. Розмежування зазначених банків могло здійснюватися виключно з урахуванням їхньої спеціалізації. Початок нової банківської реформи було закладено постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 17 липня 1987 р. № 821, коли на базі трьох державних банків (Держбанку СРСР, Зовнішторгбанку СРСР та Будбанку СРСР) було створено 6 банків: Держбанк СРСР, Промбудбанк СРСР, Зовнішекономбанк СРСР, Агропромбанк СРСР, Житлосоцбанк СРСР та Ощадбанк СРСР. Усі державні банки підпорядковувались безпосередньо Раді Міністрів СРСР. Правове положення зазначених спецбанків не відрізнялося від правового положення банків до цієї реформи: вони були одночасно органами державного управління та юридичними особами, які займалися господарською діяльністю.

Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 17 липня 1987 р. № 821 містить формулювання, яке підкреслює той факт, що банки були органами управління: «... республіканські банки користуються правами міністерств союзних республік». В межах адміністративно-контрольних повноважень банки здійснювали велику кількість перевірок, у тому числі контроль за використанням фонду оплати праці та фінансуванням капітальних вкладень. Як юридичні особи, що займаються господарською діяльністю, спецбанки здійснювали різні банківські операції. Спочатку вся клієнтура була імперативно розподілена між цими банками, а потім відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 31 травня 1989 р. № 280 було проголошено право клієнта на вибір банку для свого кредитно-розрахункового обслуговування. З початком другого етапу банківської реформи правове положення комерційних банків, включаючи державні спецбанки, поступово починає набувати рис, притаманних банкам країн з ринковою економікою⁶⁵.

Становлення банківської системи незалежної України

Становлення банківської системи України розпочалося з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України та Закону Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР». Так, у статті 6 Закону України «Про економічну самостійність Української РСР» закріплено: «Українська РСР на

---

⁶⁵ *Ефимова Л. Г.* Вказана праця. — С. 28.

своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг. Банківська система республіки складається з Національного банку України, Зовнішньоекономічного банку, республіканських акціонерно-комерційних банків, інших кредитних установ різних форм власності. Кожний вид банківських установ є економічно самостійним і керується у своїй діяльності чинним законодавством. Національний банк України є вищою кредитною та емісійною установою Української РСР, підзвітний Верховній Раді Української РСР і проводить в республіці єдину державну грошово-кредитну та валютну політику, координує діяльність банківської системи у цілому, організує міжбанківські розрахунки, виконує функції резервного банку. Кредитними ресурсами республіки є власні кошти банків, залишки коштів на банківських рахунках підприємств, установ, організацій, розташованих на території республіки, і громадян, кошти в міжбанківських розрахунках, грошові заощадження населення, інші грошові ресурси. За умов запровадження власної грошової одиниці Національний банк України для її валютного забезпечення та повної зовнішньої конвертованості нагромаджує валютні запаси. В Українській РСР створюється ринок акцій, облігацій та інших цінних паперів. Порядок створення і діяльності на території республіки акціонерних банків та інших кредитних установ, у тому числі з участю іноземного капіталу, визначається законодавством Української РСР.»

Після прийняття зазначених історичних документів Верховною Радою УРСР 20 березня 1991 р. було прийнято Закон УРСР «Про банки і банківську діяльність», на підставі якого почалося формування банківської системи незалежної України. Законом закріплювалася класична дворівнева банківська система, яка складалася з Національного банку України та комерційних банків, у тому числі Зовнішньоекономічного банку Української РСР, Ощадного банку Української РСР, республіканських та інших комерційних банків різних форм власності.

Законом передбачалося, що Національний банк є центральним банком республіки, її емісійним центром, він проводить єдину державну політику в галузі грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці, організує міжбанківські розрахунки, координує діяльність банківської системи в цілому, визначає курс грошової одиниці відносно валют інших країн. Йому також належало монополічне право на випуск грошей в обіг, а також випуск національних грошових знаків за рішенням Верховної Ради Української РСР.

Згідно із Законом комерційні банки різних видів і форм власності створювалися на акціонерних або пайових засадах. У Законі також було закріплено один із основних принципів банківської діяльності — право клієнта на вибір банку.

Згідно із зазначеним Законом Національний банк мав право видавати нормативно-правові акти з питань, що входили до його повноважень, обов'язкові для всіх банків. Національний банк у перші ж роки незалежної України активно скористався зазначеними повноваженнями. Влітку 1991 р., виконуючи свої функції, Національний банк видав цілу низку інструкцій, які запроваджували його верховенство над комерційними банками. Вже в серпні того ж року було встановлено мінімальний розмір статутних фондів для комерційних банків, висунуто вимогу всім банкам, зареєстрованим колишнім Держбанком СРСР, перереєструватися у в Національному банку України⁶⁶.

Постановою Правління Національного банку від 26 червня 1992 р. було затверджено Порядок надання ліцензій Національного банку України на право здійснення операцій з валютними цінностями. Фактично валютний ринок було започатковано в серпні 1992 р. після створення Валютної біржі Національного банку, яку згодом, у липні 1993 р. було реформовано у Українську міжбанківську валютну біржу. 19 лютого 1993 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Декрет «Про систему валютного регулювання та валютного контролю». Вказаний документ закріпив основи формування та функціонування валютного ринку України. У листопаді в безготівковий обіг було запроваджено український карбованець і Україна офіційно вийшла з групи країн, які використовували рубль як законний платіжний засіб. У вересні 1993 р. Україна стала другою, після Росії, країною СНД, яка приєдналася до міжнародної електронної системи банківських платежів СВІФТ (S.W.F.T.). 3 січня 1994 р. Національним банком відповідно до покладених на нього функцій організатора міжбанківських розрахунків запроваджена національна платіжна система з використанням прогресивних електронних технологій у банківській справі, до якої залучена вся банківська система України. Впровадження її в дію відіграло важливу роль у розвитку банківської системи України. Вона спричинила фундаментальні зрушення у банківській технології, піднесла на новий якісний рівень стандарт обробки інформації у банківській сфері. Завдяки цій си-

---

⁶⁶ Сохань П. Становлення банківської системи України (1991—1994 рр.) // Банківська справа. — 1996. — № 3. — С. 34—46.

стемі стала неможливою несанкціонована емісія (виникнення дебетових залишків на кореспондентських рахунках). Впровадження системи електронних платежів (СЕР) дало змогу відмовитись від використання паперових платіжних документів, що поклало край використанню фальшивих авізо, а також значно підвищити швидкість, якість та надійність виконання платежів у державі. За допомогою програмно-технічних засобів забезпечено надійну захищеність платежів від зовнішнього втручання⁶⁷.

Таким чином, у перші роки незалежності України було закладено основи банківської системи. Проте, як справедливо відмічає В. Л. Кротюк, на цьому етапі спостерігається також те, що відсутність правонаступництва в розрахунково-кредитних відносинах нова створених банків, організація їх діяльності на зовсім іншій основі, нерозвинене банківське законодавство мали й негативні наслідки, які накопичувались, і вже в середині 1993-го — на початку 1994 рр. почали проявлятися негативні тенденції. Більшість комерційних банків були не в змозі якісно виконувати свої функції: не було кадрового забезпечення, процес створення банків супроводжувався високими темпами інфляції. До вад цих банків можна віднести й невинуватено міцну прив'язку банківського капіталу до промислового. Це виявлялось у тому, що 4/5 їх статутних фондів формувались за рахунок держпідприємств, а це обумовлювало незалежність банків від їх засновників, втрату зацікавленості в роботі з незалежними клієнтами. Крім того, Декретом Кабінету Міністрів України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31 грудня 1992 р. 24-92 встановлено, що державні підприємства не можуть бути засновниками будь-яких суб'єктів підприємницької діяльності. правонаступниками державних підприємств стосовно суб'єктів підприємницької діяльності, створених за їх участю, визначено органи, уповноважені управляти державним майном. Це потягло за собою зміни у складі засновників банків⁶⁸.

Враховуючи вищевикладені проблеми у банківському секторі, у наступні роки, а саме у період 1994—1995 рр., Національним банком України проводилося жорстке регулювання банківської діяльності. Зокрема, у цей період були прийняті такі нормативно-правові акти, як: Положення про економічні нормативи діяльності комерційних банків, затверджене постановою Правління НБУ від 30 червня 1995 р. № 167, Положення Національного банку

⁶⁷ Кротюк В. Л. Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — С. 15.

⁶⁸ Кротюк В. Л.. — С. 17.

України «Про кредитування», затверджене постановою Правління НБУ від 28 вересня 1995 р. № 246, Порядок ведення касових операцій у народному господарстві України, затверджений постановою Правління НБУ від 2 лютого 1995 р. № 21, та ін. Крім того, були внесені зміни і до законодавчих актів у сфері банківської діяльності. У той же час багато питань залишалися невирішеними і потребували вищого рівня нормативно-правового регулювання — шляхом прийняття спеціальних законів.

Суттєві зміни у банківському секторі відбулися з прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України, яка закріпила основи банківської системи України. Так, Конституцією визначено основні елементи правового статусу НБУ, а також його керівного органу — Ради Національного банку. Згідно з Конституцією основи грошово-кредитної системи визначаються виключно законами. Через декілька років після прийняття Конституції України були прийняті Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV, нова редакція Закону України «Про банки і банківську діяльність». 23 січня 2003 р. було прийнято новий Цивільний кодекс України та Господарський кодекс України. У зв'язку з прийняттям зазначених актів Національний банк України також прийняв зміни до своїх нормативно-правових актів та розробив нові акти, спрямовані на реалізацію змін у законодавстві України. У той же час сучасне банківське законодавство України не є досконалим, на що звертається увага у багатьох програмних документах вищих органів державної влади України. У процесі удосконалення банківського законодавства необхідно враховувати, що банківська система нерозривно пов'язана з економічною системою держави в цілому. У зв'язку з цим в умовах побудови в Україні економіки, заснованої на ринкових засадах, банківському сектору відведена надзвичайно важлива роль (зокрема, кредитування галузей народного господарства та населення). Крім того, враховуючи постійний розвиток науково-технічного прогресу, виникають нові банківські технології, які вимагають адекватного регулювання. В якості прикладу можна навести такий інструмент, як банківські платіжні картки, використання електронного цифрового підпису та багато ін. Таким чином, питання правового регулювання банківської системи ніколи не втраять своєї актуальності.

---

§ 3. *Поняття та склад банківської системи України*

Відповідно до статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, які створені і діють на території України відповідно до положень Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Таким чином, банківська система України є дворівневою. Як ми вже з'ясували, така система передбачає наявність **центрального банку держави та комерційних банків**.

Звертаємо увагу на те, що законодавець для позначення другого рівня банківської системи України використав дуже загальний термін — **«інші банки»**. Тобто, на другому рівні знаходяться всі банки, крім Національного банку України. І в цьому контексті виникає цікаве запитання: чи є термін «інші банки» синонімом терміну «комерційні банки»? На жаль, чітка класифікація інших банків у Законі України «Про банки і банківську діяльність» відсутня. У статті 4 Закону, яка якраз і має на меті визначити склад банківської системи України, міститься класифікація банків лише за одним критерієм — за їх спеціалізацією. Так, зазначено, що банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або спеціалізовані. За спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). Визначення напрямів діяльності та спеціалізації є правом банку. Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій. Банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо понад 50 відсотків його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо понад 50 відсотків його пасивів є вкладками фізичних осіб.

Проте у Законі «Про банки і банківську діяльність» містяться положення, які дають нам підстави зробити висновок про наявність у банківській системі України також і інших видів банків, правовий статус яких має певні особливості. Зокрема, у статті 1 вказаного Закону ми маємо визначення терміна «банк з іноземним капіталом», стаття 7 Закону присвячена особливостям державних банків, у статті 8 визначено правовий статус кооперативних банків. Крім того, в окремих статтях вказаного Закону вживається те-

рмін «комерційний банк» (ст. 10, 31, 47, 56). Однак визначення терміна «комерційний банк» у Законі відсутнє. На практиці це нерідко призводить до проблем у застосуванні норм Закону України «Про банки і банківську діяльність». Зокрема, у статті 57 Закону вклади фізичних осіб комерційних банків гарантуються в порядку, передбаченому законодавством України. Виняток з цього положення згідно з частиною другою цієї статті зроблено лише для Державного ощадного банку, вклади фізичних осіб якого гарантуються державою. Відповідно до статті 47 комерційні банки самостійно встановлюють процентні ставки та комісійну винагороду по своїх операціях. У зв'язку з цим з'ясування питання, які банки відносяться до комерційних, має дуже важливе значення.

На нашу думку, термін «комерційні банки» є синонімом терміна «інші банки», виходячи з таких аргументів. По-перше, враховуючи, що банківське законодавство є зовнішньою формою виразу економічного змісту тих чи інших банківських відносин, звернемося до позицій економістів з цього приводу. Зокрема, О. Амбарцумов та Ф. Стерліков вважають, що комерційні банки — це «великі кредитні установи, які здійснюють універсальні банківські операції для підприємств всіх галузей головним чином за рахунок грошових капіталів та заощаджень, залучених у вигляді вкладів; здійснюють розрахункові та платіжні операції, надають позики та гарантії, здійснюють емісію цінних паперів та ін. Комерційні банки за формою власності поділяються на приватні (індивідуальні та акціонерні) та державні»⁶⁹. У наведеному визначенні зазначені фахівці звертають увагу на особливості банку як різновиду комерційної організації. Вважаємо за необхідне навести запропоноване ними визначення комерційної організації, оскільки саме в ньому відображена ознака, яка відрізняє комерційні організації від некомерційних. Так, під кредитною організацією вказані фахівці розуміють «організації, основною метою діяльності яких є отримання прибутку. До комерційних організацій відносяться господарські товариства; орендні, колективні, державні та інші підприємства, засновані на праві повного господарського відання переданим їм майном засновників, господарські об'єднання вказаних юридичних осіб»⁷⁰. Таким чином, основною метою комерційної організації є отримання прибутку.

Звертаємо увагу, що зазначений економічний зміст комерційної організації закріплений у Господарському кодексі України.

⁶⁹ Амбарцумов А. А., Стреликов Ф. Ф. 1000 терминов рыночной экономики. Справочное пособие. — М.: Крон-Пресс, 1993. — С. 104.

⁷⁰ Там само.

Так, за зазначеним кодексом розрізняється господарська комерційна та господарська некомерційна діяльність. Відповідно до статті 42 глави 4 «Господарська комерційна діяльність (підприємництво)» цього кодексу підприємство — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Згідно зі статтею 45 Кодексу підприємство в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця. Зокрема, комерційним підприємством може бути державне підприємство (стаття 74 Господарського кодексу України).

Звертаємо увагу, на те що у Законі УРСР «Про банки і банківську діяльність» в редакції від 20 березня 1991 р. було чітко закріплено, що банківська система є дворівневою і складається з Національного банку України та комерційних банків, у тому числі Зовнішньоекономічного банку Української РСР, Ощадного банку Української РСР, республіканських та інших комерційних банків різних форм власності.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що банківська система України складається з двох рівнів: Національного банку України та комерційних банків. Комерційні банки бувають різних видів.

Зокрема, Законом України «Про банки і банківську діяльність» передбачено створення державних банків. Відповідно до статті 7 Закону державний банк — це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. Законом передбачений особливий порядок створення та управління державним банком.

Наступним різновидом комерційних банків є кооперативні банки. Кооперативні банки створюються у порядку, передбаченому Законом України «Про банки і банківську діяльність». Законодавство про кооперацію поширюється на кооперативні банки у частині, що не суперечить цьому закону. За принципом територіальності кооперативні банки поділяються на центральний та місцеві.

Крім того, відповідно до статті 70 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування мають право створювати комунальні банки.

Таким чином, в залежності від критерію можна виділити такі види комерційних банків:

1. За спеціалізацією:
  - універсальні;
  - спеціалізовані.

2. За формою власності:

- державні;
- приватні;
- комунальні;
- змішані.

3. За організаційно-правовою формою:

• банки, створені у формі товариства з обмеженою відповідальністю;

- банки, створені у формі акціонерного товариства;
- кооперативні банки.

4. В залежності від участі іноземного капіталу:

- банки без участі іноземного капіталу;
- банки з частковою участю іноземного капіталу;
- банки з 100-відсотковою участю іноземного капіталу.

Крім того, за Законом України «Про банки і банківську діяльність» в банківській системі України окремо виділяються системоутворюючі банки. Відповідно до статті 1 вказаного Закону системоутворюючий банк — це банк, зобов'язання якого становлять не менше 10 відсотків від загальних зобов'язань банківської системи. Зокрема, О. П. Орлюк у своїй монографії в якості прикладу системоутворюючих банків приводить такі вітчизняні банки, як «Аваль», «Приватбанк», «Промінвестбанк», «Ощадбанк», «Укресімбанк», «Укрсоцбанк», «УкрСіббанк»⁷¹.

Зокрема, ЗАТ «Промислово-інвестиційний банк» за 2000 р. мав найбільший капітал — 725 млн грн, що складало третину всього банківського капіталу країни. Цей банк обслуговує ряд великих промислових підприємств, фінансує декілька державних програм, у тому числі серійне виробництво пасажирського літака АН-140. Він має власну політичну силу — Партію економічного розвитку і «діловий клуб» — Лігу великих банків. За міжнародними рейтингами ПІБ — єдиний український банк, який займає високе місце серед провідних банків Європи і 2000 банків світу⁷².

Звертаємо увагу, що згідно з чинним банківським законодавством іноземні банки не можуть відкривати філії на території України. Проте це суперечить міжнародним угодам, ратифікованим Україною. Зокрема, Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (ратифікована законом № 237/94-ВР від 10.11.94 р.) передбачено, що Україна згідно із своїм законодавст-

⁷¹ Вказана праця. — С. 59.

⁷² Промінвестбанк України. Річний звіт. 2000 рік.

вом та правилами надає дочірнім компаніям і філіям компаній Співтовариства, заснованим на її території, режим стосовно їх діяльності, що є не менш сприятливий, ніж той, що надається відповідно її власним компаніям або філіям або компаніям чи філіям будь-якої третьої країни, залежно від того, який з них є кращий». У зв'язку з цим Національним банком України у порядку законодавчої ініціативи було підготовлено та внесено на розгляд Верховної Ради України 04.04.2005 р. проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» (реєстраційний № 7274), яким передбачається доповнення вказаного Закону положеннями щодо створення та діяльності на території України філій іноземних банків. Зокрема, під банком пропонується розуміти не лише банк-юридичну особу, але й філію іноземного банку. Проектом передбачено, що положення цього Закону, що застосовуються до банків, застосовуються до філій іноземних банків з особливостями, встановленими цим Законом. Законопроектом встановлено виключний перелік умов, за яких іноземний банк має право на відкриття в Україні своєї філії. Передбачено, що для здійснення філією іноземного банку банківської діяльності на території України Національний банк України проводить акредитацію філії іноземного банку в Україні шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, видачі банківської ліцензії та надання письмового дозволу на здійснення операцій. Вказаний законопроект було прийнято у першому читанні 06.07.2005 року. 17.11.2005 р. законопроект розглядався у другому читанні та був відхилений ВРУ.

---

§ 4. Поняття та види банківських об'єднань

Типи, порядок створення та правовий статус банківських об'єднань визначені у Законі України «Про банки і банківську діяльність».

Відповідно до статті 9 цього Закону банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів:

- банківська корпорація;
- банківська холдингова група;
- фінансова холдингова група.

Банківська корпорація — це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути *виключно* банки. Бан-

ківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків — учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю. Статутний капітал банківської корпорації повинен відповідати загальним вимогам Національного банку України щодо статутного капіталу новостворюваного комерційного банку. У Законі України «Про банки і банківську діяльність» визначено мінімальний перелік функцій, які передаються банками-учасниками корпорації. Зокрема, централізації на рівні корпорації підлягають:

- виконання розрахунків як серед членів корпорації, так і за її межами;
- операції на ринках грошей та капіталів;
- встановлення та ведення кореспондентських рахунків (у національній та іноземних валютах);
- моніторинг кредитних ризиків;
- розробка та прийняття загальних для членів банківської корпорації правил і процедур виконання операцій та внутрішньої звітності;
- формування зовнішньої звітності;
- внутрішній аудит.

Зазначений перелік централізованих функцій може бути розширений за згодою банків — членів корпорації. Передача повноважень щодо централізованого виконання вказаних функцій від банків-членів до банківської корпорації повинна бути зафіксована не тільки у статуті банківської корпорації, а й у статутах банків—членів такої корпорації.

Банки, що увійшли до банківської корпорації, зберігають свою юридичну самостійність у межах, обумовлених їх статутами та статутом банківської корпорації. Банки, що увійшли у банківську корпорацію, можуть входити до інших банківських об'єднань (за винятком професійних асоціацій, створених не на комерційних засадах) виключно за згодою корпорації. Банки—члени банківської корпорації повинні в усіх своїх документах, угодах тощо вказувати свою належність до корпорації.

Банківська холдингова група — це банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки.

Банківська холдингова група складається з материнського банку та дочірніх банків. Материнському банку банківської холдингової групи має належати не менше 50% акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками.

Дочірній банк не має права володіти акціями материнського банку. У разі, якщо дочірній банк набув право власності на акції материнського банку, він зобов'язаний відчужити їх у місячний термін.

Банківські холдингові групи дозволяється створювати лише за умови, що угода про їх створення передбачає покладання на головний банк групи додаткових організаційних функцій стосовно банків—членів групи, а також створення системи управління спільною діяльністю.

Материнський банк банківської холдингової групи відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капіталі кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

Фінансова холдингова група — це банківське об'єднання, яке складається переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою.

Материнській компанії має належати більше понад 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи. Материнська компанія фінансової холдингової групи зобов'язана подавати наглядовим органам консолідовано-фінансовий та статистичний звіти групи відповідно до вимог цього закону. Материнська компанія при здійсненні своєї діяльності з управління та координації діяльності її членів на виконання законодавства та нормативно-правових актів Національного банку має право встановлювати правила, що є обов'язковими для членів фінансової холдингової групи. Материнська компанія відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

Крім банківських об'єднань банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації. Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку. Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків — членів асоціації (спілки).

1. Банківська система будь-якої держави — це сукупність банківських установ, які створені та діють на території відповідної держави згідно з її законодавством у сфері залучення грошових коштів населення та юридичних осіб, надання кредитів та ведення рахунків клієнтів.

2. Розрізняють однорівневі та дворівневі банківські системи.

3. Однорівнева банківська система передбачає переважно горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій і функцій. У межах такої системи всі кредитні установи, в тому числі центральний банк, знаходяться на одному ієрархічному рівні, виконуючи аналогічні функції у кредитно-розрахунковому обслуговуванні клієнтів. Така система притаманна країнам з адміністративно-командною економікою.

4. Дворівнева банківська система будується на взаємовідносинах між банками у двох площинах — по вертикалі та по горизонталі. По вертикалі — відносини підлеглості між центральним банком як керівним, керуючим та низовими ланками — комерційними банками; по горизонталі — відносини рівного партнерства між будь-якими низовими ланками.

5. Фінансово-кредитна система та банківська система співвідносяться як загальне та часткове, тобто остання є частиною першої.

6. В Україні банківська діяльність розпочалася в середині XVIII ст., її розвиток відбувався водночас із становленням банківської системи Росії.

7. Банківська система України у період існування Радянського Союзу була однорівневою.

8. Тепер банківська система України складається з двох рівнів: Національного банку України та комерційних банків.

Можна виділити такі різновиди комерційних банків в Україні:

1) За спеціалізацією:

- універсальні;
- спеціалізовані.

2) За формою власності:

- державні;
- приватні;
- комунальні;
- змішані.

3) За організаційно-правовою формою:

- банки, створені у формі товариства з обмеженою відповідальністю;
  - банки, створені у формі акціонерного товариства;
  - кооперативні банки.
- 4) В залежності від участі іноземного капіталу:
- банки без участі іноземного капіталу;
  - банки з частковою участю іноземного капіталу;
  - банки з 100-відсотковою участю іноземного капіталу.

Контрольні запитання

---

1. Дайте визначення банківської системи.
2. Які Ви знаєте види банківських систем?
3. Розкрийте основні етапи розвитку банківської системи України.
4. Який склад банківської системи України?
5. Що таке комерційний банк?
6. Які види комерційних банків Ви знаєте?
7. Наведіть приклади системоутворюючих банків в Україні.

Рекомендована література

- Банковское дело / Под ред. Ю. А. Бабичевой. — М.: Экономика, 1994. — 397 с.
- Бухвальд Бруно.* Техника банковского дела. — М.: 1994. — 315 с.
- Венгерська В.* Утворення та діяльність банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. — К., 1997.
- Донченко Л.* Штрихи до історії розвитку кредитної системи Російської імперії // Вісник НБУ. — 2001. — №8. — С. 49—53.
- Ефимова Л. Г.* Банковское право. Учебное и практическое пособие. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — 360 с.
- Комаринська З.* Правове регулювання діяльності деяких банківських установ Києва (XIX—поч. XX ст.) // Вісник НБУ. — Листопад 2004 року. — С. 51—53.
- Костюченко О. А.* Банківське право: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: МАУП, 2000. — 240 с.
- Кротюк В. Л.* Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — 248 с.
- Молчанов А. В.* Коммерческий банк в современной России: теория и практика. — М., 1996.

Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 240 с.

Основы законодательства капиталистических стран о банковской системе. — М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при ВС РФ, 1992.

Сохань П. Становлення банківської системи України (1991 — 1994 рр.) // Банківська справа. — 1996. — №3. — С. 34—46.

Справочная книга для заемщиков Київського Земельного банка, составленная на основании устава и постановлений общих собраний акционеров банка. — Киев, 1913. — 144 с.

Стельмах В. С., Д'яконова І. І., Сало І. В., Сенищ П. М., Соколенко Т. І. Фінансово-кредитна система України — Росії (XVIII — XX ст.). — Суми: Слобожанщина, 2000.

Ткаченко О. А., Білявська А. Б. Правове регулювання діяльності Державного банку у XX ст. // Вісник Української академії банківської справи. — 2001. — № 1 — С. 11—15.

Уставъ Киевского Частного Коммерческаго банка. — Киевъ, 1899. — 23 с.

Цалик С. Киевские банки 100 лет назад...// Мир денег. — 2002. — № 2. — С. 66—70.

Чухась А., Бобер Г. Селянський поземельний банк Російської імперії // Вісник НБУ. — 2002. — № 4. — С. 60—61.

Глава 4

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

§ 1. Правовий статус НБУ як центрального банку держави. Подвійна правова природа НБУ.

§ 2. Функції НБУ за чинним законодавством.

§ 3. Керівні органи НБУ.

§ 4. Організаційно-функціональна структура Національного банку України.

---

§ 1. Правовий статус НБУ як центрального банку держави. Подвійна правова природа

Центральні банки створені та функціонують у багатьох країнах. Вони відрізняються за назвами, порядком утворення, обсягом повноважень. Проте, незважаючи на певні об'єктивні відмінності, центральним банкам притаманні спільні риси. Центральний банк характеризується подвійною правовою природою: з одного боку, він є органом державної влади, уповноваженим здійснювати державне управління в сфері банківської діяльності, а з іншого, — банківською установою, яка здійснює банківські операції, виступає кредитором останньої інстанції для інших банків.

Правовий статус центральних банків характеризується такими основними чинниками:

- рівнем нормативно-правового закріплення;
- ступенем самостійності (незалежності) в системі органів державної влади;
- характером взаємовідносин з іншими банками та фінансово-кредитними установами.

Центральні банки — це юридичні особи, що мають особливий статус, відмінна ознака якого — відособленість майна банку від майна держави. Хоч формально це майно перебуває у державній власності, центральний банк наділений правом розпоряджатися

ним як власник. Цим центральний банк відрізняється від державного банку, майно якого повністю контролюється державою⁷³.

Дослідження свідчать, що за своїм правовим статусом центральний банк має бути незалежною і впливовою установою, яка здійснює грошово-кредитне регулювання на основі закріплених за ним законом повноважень та забезпечує надійність і стабільне функціонування кредитно-банківської системи. Однак у реальних умовах незалежність багатьох центральних банків виявляється обмеженою, зокрема у результаті конфліктів, що виникають через протиріччя між задекларованими урядом завданнями економічної політики і необхідністю підтримки стабільності національної грошової одиниці⁷⁴.

Правовий статус Національного банку України визначений, в першу чергу, Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України».

Згідно зі статтею 99 Конституції України Національний банк України є центральним банком України, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці України — гривні.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України. У цьому визначенні закріплена подвійна правова природа Національного банку України: з однієї сторони, він є центральним банком, тобто, банківською установою, яка має право здійснювати певні банківські операції у порядку, визначеному банківським законодавством, а з іншої сторони — особливим органом державного управління.

Звертаємо увагу на те, що Національний банк України є органом зі спеціальним статусом. Це означає, що він не відноситься до жодної гілки влади. Така особливість правового статусу НБУ зумовлена, в першу чергу, його основною функцією — забезпеченням стабільності гривні. Для виконання цієї функції Національний банк повинен бути наділений певною самостійністю та незалежністю від інших органів державної влади.

---

⁷³ Міщенко В. І., Кротюк В. Л. Центральні банки: організаційно-правові засади. — К.: Знання, КВО. — 2004. — С. 17.

⁷⁴ Міщенко В. І., Кротюк В. Л. Центральні банки: організаційно-правові засади. — К.: Т-во «Знання», КВО. — 2004. — С.21.

---

§ 2. Функції НБУ за чинним законодавством

Функції, які здійснюються всіма без винятку центральними банками, поділяють на регулюючі, контрольні й обслуговуючі. До регулюючих функцій відносять:

- управління сукупним грошовим обігом;
- регулювання грошово-кредитної сфери;
- регулювання попиту та пропозиції на кредит.

Контрольні функції включають:

• здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи;

- проведення валютного контролю.

Обслуговуючі функції полягають:

• в організації платіжно-розрахункових відносин комерційних банків;

- у кредитуванні банківських установ і уряду;

• у виконанні центральним банком ролі фінансового агента уряду⁷⁵.

Функції Національного банку закріплені у Конституції України та Законі України «Про Національний банк України». Виходячи із норм зазначених законодавчих актів, функції Національного банку можна поділити на такі дві групи:

1. Основна функція НБУ.

2. Інші (допоміжні) функції НБУ.

Як ми вже з'ясували, основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності національної грошової одиниці України — гривні. Для здійснення основної функції Національний банк здійснює, зокрема, такі функції:

• відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

• монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;

• виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

• встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

---

⁷⁵ Міценко В. І., Кротюк В. Л. Вказана праця. — С. 73—74.

- організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- здійснює банківське регулювання та нагляд;
- веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;
- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій;
- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів і здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків.

---

§ 3. Керівні органи НБУ

Відповідно до статті 8 Закону України «Про Національний банк України» керівними органами Національного банку є Рада Національного банку України та Правління Національного банку України.

Склад, порядок формування та повноваження Ради Національного банку України

Слід зазначити, що органи, аналогічні за своїми повноваженнями Раді Національного банку, існують у багатьох інших державах. Зокрема, у Німеччині існує відповідна їй за функціями Ра-

да центральних банків, в Японії — Комітет визначення монетарної політики, в Австрії — Рада директорів, у США — Рада керуючих⁷⁶. Є подібні органи в центральних банках інших країн. Відрізняються вони між собою складом та порядком формування, обсягом функцій та повноважень, проте характерними для усіх є принципи функціонування, згідно з якими зазначені утворення визначають лише основні, глобальні питання діяльності центральних банків, не втручаючись у їхню оперативну діяльність⁷⁷.

До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Президентом України та Верховною Радою України. Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою.

Членом Ради Національного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну чи фінансову освіту або науковий ступінь у галузі економіки та фінансів і при цьому має досвід постійної роботи в органах законодавчої влади, або на керівних посадах центральної виконавчої влади, або банківській установі, чи наукової роботи за фінансовою чи економічною тематикою.

Президент України та Верховна Рада України призначають по сім членів Ради Національного банку.

Рада Національного банку має, зокрема, такі повноваження:

- Відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів економічного та соціального розвитку України розробляє Основні засади грошово-кредитної політики та вносить їх Верховній Раді України для інформування, здійснює контроль за їх виконанням.

- Здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї.

- Затверджує Регламент Ради Національного банку України.

- Затверджує кошторис доходів та витрат Національного банку України і подає Верховній Раді України й Кабінету Міністрів України до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення до проекту Державного бюджету України на наступний рік.

---

⁷⁶ Поляков В. П., Московкина Л. А. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт. — М.: Инфра, 1996. — С. 15—36.

⁷⁷ Кротюк В. Л. Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — С. 49.

- Приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку.

- Визначає аудиторську компанію для проведення аудиторської перевірки Національного банку, розглядає аудиторський висновок та затверджує бухгалтерський баланс Національного банку, публікує в офіційних друкованих засобах масової інформації щорічний баланс Національного банку.

- Затверджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису Національного банку та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік.

- Затверджує рішення Правління Національного банку про участь у міжнародних фінансових організаціях.

- Вносить рекомендації Правлінню Національного банку в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики стосовно: методів та форм прогнозування макропоказників економічного й соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики; окремих заходів монетарного й регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України; політики курсоутворення та валютного регулювання; розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності; вдосконалення платіжної системи; інших питань, віднесених законом до компетенції Ради Національного банку.

- Вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України.

- З метою забезпечення виконання Основних засад грошово-кредитної політики має право застосувати відкладальне вето щодо рішень Правління Національного банку з питань: диверсифікації активів Національного банку та їх ліквідності; лімітів позабалансових зобов'язань; формування резервів, покриття фінансових ризиків; порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України; мінімального розміру золотовалютних резервів; з інших питань, віднесених до її компетенції.

Рада Національного банку не може надавати рекомендації щодо доцільності призначення на посади чи звільнення з посад Голови Національного банку, членів Правління Національного банку або давати персональну оцінку діяльності окремих посадових осіб Національного банку.

Рада Національного банку дає оцінку діяльності Правління Національного банку щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики та з інших питань, рішення з яких є обов'язковими для Правління Національного банку.

У разі неодноразового невиконання або неналежного виконання Правлінням Національного банку рішень Ради Національного банку, які є обов'язковими згідно з Законом, Рада Національного банку має право звернутися до Голови Національного банку або до Верховної Ради України та Президента України з викладенням своїх позицій.

Порядку реалізації Радою Національного банку України права відкладального вето присвячена окрема стаття Закону України «Про Національний банк України — стаття 13. Згідно з цією статтею рішення Ради Національного банку України щодо Основних засад грошово-кредитної політики та з питань, визначених пунктами 4—8, 11 статті 9 цього Закону, є обов'язковими для виконання Правлінням Національного банку. Рекомендації Ради Національного банку розглядаються Правлінням Національного банку протягом п'яти робочих днів. За результатами такого розгляду Правління Національного банку зобов'язане надіслати Раді Національного банку вмотивовану відповідь. У разі, коли Рада Національного банку застосовує відкладальне вето щодо рішень Правління, таке рішення набирає чинності лише при його підтвердженні двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку не пізніше п'ятиденного строку від дня застосування вето. Якщо рішення своєчасно не підтверджується двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку, воно вважається таким, що не набрало чинності. У разі, коли рішення Правління Національного банку набрало чинності до моменту застосування відкладального вето щодо нього, його дія зупиняється на період розгляду Правлінням Національного банку відкладального вето. Рішення Ради Національного банку підлягають оприлюдненню, крім випадків, коли такі рішення становлять державну, банківську або службову таємницю відповідно до закону. Членам Ради Національного банку забороняється розголошувати державну, банківську або службову таємницю, яка стала їм відома у зв'язку із здійсненням ними їх повноважень відповідно до Регламенту.

Склад, порядок формування та повноваження Правління Національного банку України

Правління Національного банку очолює Голова Національного банку. Кількісний та персональний склад Правління Національного банку затверджується Радою Національного банку. Засту-

пники Голови Національного банку входять до складу Правління за посадою.

Правління Національного банку:

1) приймає рішення:

- щодо економічних засобів та монетарних методів, необхідних для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку з цих питань та необхідності забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти;

- про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;

- про зміну процентних ставок Національного банку;

- про диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;

- щодо лімітів позабалансових зобов'язань Національного банку;

- щодо розподілу прибутку та порядку відрахувань доходів до Державного бюджету;

- щодо мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку;

- про встановлення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;

- про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;

- про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;

- про встановлення економічних нормативів для банків;

- про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;

- про застосування заходів впливу до банків та інших осіб, діяльність яких перевіряється Національним банком відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність»;

- про створення та ліквідацію підприємств, установ Національного банку;

- про участь у міжнародних фінансових організаціях;

- про купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;

- щодо встановлення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції);

20) подає на затвердження Раді Національного банку річний звіт Національного банку, проект кошторису доходів та витрат на наступний рік й інші документи і рішення відповідно до статті 9

Закону України «Про банки і банківську діяльність»; на вимогу Ради Національного банку надає для інформування бухгалтерські, статистичні та інші відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи України, необхідні для виконання її завдань;

21) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ;

22) затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці;

23) установлює порядок надання банківських ліцензій банкам, інших ліцензій юридичним особам на здійснення окремих банківських операцій, а також інших ліцензій та дозволів у випадках, передбачених законом;

24) видає нормативно-правові акти Національного банку;

25) затверджує Регламент Правління Національного банку;

26) виконує інші функції, що впливають із основної мети діяльності Національного банку.

Таким чином, Правління, на відміну від Ради Національного банку, яка визначає основні засади грошово-кредитної політики України, безпосередньо забезпечує реалізацію зазначеного напрямку фінансової політики держави.

Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років. У разі не затвердження Верховною Радою України кандидатури, запропонованої Президентом України, питання керівництва Національним банком, а також порядок внесення нової кандидатури регулюються Законом України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України». Одна кандидатура може вноситись не більше двох разів.

Голова Національного банку звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента України у таких випадках:

- закінчення строку повноважень;
- набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;
- у зв'язку з заявою про відставку за політичними або особистими причинами, поданою у письмовому вигляді та прийнятою Президентом України;

- смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою;
- припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- за поданням Президента України в межах його конституційних повноважень.

Голова Національного банку України має такі повноваження:

1. Керує діяльністю Національного банку.
2. Діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами і організаціями.
3. Головує на засіданнях Правління Національного банку.
4. Підписує протоколи, постанови Правління Національного банку, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком.
5. Розподіляє обов'язки між заступниками Голови Національного банку.
6. Видає розпорядчі акти, обов'язкові до виконання усіма службовцями Національного банку, його підприємствами, установами;
7. Приймає рішення з інших питань, що стосуються діяльності Національного банку, крім віднесених до виключної компетенції Ради Національного банку та Правління Національного банку відповідно до цього Закону
8. Одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за діяльність Національного банку.

Слід звернути увагу на те, що в юридичній науці існує полеміка щодо відповідальності Голови Національного банку України. Зокрема, на думку одних фахівців, Голова Національного банку повинен нести виключно політичну відповідальність, оскільки порядок прийняття керівними органами НБУ рішень свідчить про те, що Національний банк є колегіальним органом⁷⁸. Інші фахівці вважають, що Голова Національного банку, поряд з політичною, повинен нести також і юридичну відповідальність за наслідки проведення грошово-кредитної політики в державі⁷⁹. На нашу думку, більш переконливою є перша позиція. Так, з нашої точки зору, В. Л. Кротюк робить цілком обґрунтований висновок

⁷⁸ Кротюк В. Л. Вказана праця. — С. 46—47.

⁷⁹ Порошенко П., Селіванов А. Національний банк і стратегія грошово-кредитної політики // Голос України. — 1999. — 6 квітня.

про те, що «одноосібна відповідальність можлива лише у разі, коли керівник (в даному випадку Голова Національного банку України) мав би виключне право прийняття рішень від імені органу, тобто юридично був би «органом», а Рада Національного банку та його Правління мали б виконувати лише дорадчі функції»⁸⁰.

---

§ 4. Організаційно-функціональна структура Національного банку України

Структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

До системи Національного банку входять центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкнотно-монетний двір, фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади й інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

Національний банк в межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів та установ Національного банку, його підприємств, затверджує їх статuti та положення.

Для інкасації та охорони цінностей і об'єктів Національний банк має відомчу охорону, озброєну бойовою вогнепальною зброєю.

Важливими структурними елементами структури Національного банку України є його філії. Філії (територіальні управління) Національного банку не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені Національного банку в межах отриманих від нього повноважень. Завдання і функції філій Національного банку визначаються Положенням, що затверджується Правлінням Національного банку. Таке положення затверджене постановою Правління Національного банку України від 22.12.2000 р. № 495 та має назву «Положення про філії (територіальні управління) Національного банку України». Згідно з цим Положенням до філій НБУ належать такі територіальні управління:

- Головне територіальне управління Національного банку України в Автономній Республіці Крим;

---

⁸⁰ Кротюк В. Л. Вказана праця. — С. 46—47.

- Головне управління Національного банку України по м. Києву і Київській області;
- територіальні управління Національного банку України в областях.

Таким чином, в основі створення філій НБУ лежить принцип адміністративно-територіального поділу.

Створення, реорганізація та ліквідація територіальних управлінь здійснюються за рішенням Правління Національного банку.

Філії НБУ не мають окремого балансу. Баланс територіальних управлінь є складовою консолідованого балансу Національного банку.

Основними завданнями територіальних управлінь є:

- Проведення грошово-кредитної політики, що спрямована на підтримування внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України, зміцнення банківської системи та ефективне управління грошово-кредитним ринком.

- Забезпечення надійної схоронності цінностей та дотримання належних умов їх зберігання.

- Здійснення контролю за розвитком валютного ринку й роботою банків на ринку цінних паперів.

- Аналіз грошово-кредитних відносин на відповідній території та їх прогнозування.

- Здійснення валютного контролю за дотриманням уповноваженими банками вимог чинного валютного законодавства.

- Організація розрахунків у порядку, установленому Національним банком.

- Забезпечення контролю за дотриманням банками чинного законодавства України, економічних нормативів і нормативно-правових актів Національного банку.

- Проведення емісійно-касової роботи, спрямованої на безперебійне і своєчасне забезпечення банків готівкою та здійснення касового обслуговування органів Державного казначейства України.

- Забезпечення належного рівня надійності внутрішнього банківського контролю, що відповідає характеру і масштабам бухгалтерських операцій.

- Підготовка та подання Національному банку фінансової і статистичної звітності за результатами своєї діяльності.

- Здійснення контролю за поданням банками фінансової та статистичної звітності Національному банку й аналіз економічних показників за результатами їх діяльності.

- Розгляд запитів банків, суб'єктів підприємницької діяльності, фізичних осіб і правоохоронних органів з питань грошово-

кредитної та валютної політики, грошового обігу, банківського нагляду, валютного контролю та ліцензування, бухгалтерського обліку, відкриття рахунків і організації розрахунків та звітності, з інших питань банківської діяльності та надання на них відповідей.

- Здійснення всіх видів перевірок банків і банківських установ (крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності).

- Упровадження засобів автоматизації та сучасних комп'ютерних технологій за усіма напрямками банківської діяльності.

- Забезпечення, у межах функціональних обов'язків, виконання вимог законодавства, спрямованого на боротьбу зі злочинністю, корупцією, легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом (у тому числі статей 12 та 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»), та взаємодії з правоохоронними органами.

З метою реалізації вказаних завдань у Положенні закріплені функції та права територіальних управлінь в залежності від сфери банківської діяльності.

Для порівняння розглянемо, які функції покладаються на філії центральних банків у інших державах. В Італії в кожній провінції завданнями філій Банку Італії є: 1) рефінансування місцевих банків та всіх банків, які мають операційні структури на місцях; 2) нагляд за місцевими банками (тобто, банками, що мають головні контори в провінції); 3) вивчення та аналіз економічних та фінансових тенденцій на місцевому рівні, надання спеціальних звітів в Департамент досліджень в Римі або надання консультаційних послуг місцевому відділу нагляду; 4) діяльність в якості місцевого відділення Казначейства, прийняття грошових надходжень та здійснення виплат від імені держави. Ці операції проводяться через рахунок Казначейства, що знаходиться в Центральній Конторі в Римі; 5) емісія банкнот та їх вилучення; 6) проведення операцій з надання місцевих клірингових послуг; 7) функціонування в якості представництва італійського Офісу іноземних валют.

До компетенції Центрального Банку землі в Німеччині відносяться: 1) угоди із землею та із землями, а також з публічними адміністраціями землі або земель; 2) угоди з кредитними інститутами його регіону, якщо вони не підпадають під компетенцію Ради директорів.

До функцій філій Банку Франції входить: випуск банкнот в обіг; обслуговування клієнтури, зокрема за операціями з цінними паперами; організація клірингових розрахунків через розрахункові палати; збір інформації про діяльність кредитних установ;

оцінка банківських ризиків; консультування підприємств з питань фінансового аналізу та експертизи; збір та аналіз економічної і фінансової інформації на регіональному рівні, зокрема, за допомогою кон'юнктурних обстежень в різних галузях економіки⁸¹.

Таким чином, незважаючи на певні відмінності, які існують у повноваженнях філій центральних банків різних держав, спільним для них є реалізація завдань відповідного центрального банку на регіональному рівні.

РЕЗЮМЕ

---

1. Національний банк України є центральним банком України, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці України — гривні.

2. Національний банк України характеризується подвійною правовою природою: з однієї сторони, він є центральним банком, тобто, банківською установою, яка має право здійснювати певні банківські операції у порядку, визначеному банківським законодавством, а з іншої — особливим органом державного управління. Національний банк є органом зі спеціальним статусом і не відноситься до жодної з гілок влади.

3. Функції Національного банку можна поділити на такі дві групи:

- Основна функція НБУ (забезпечення стабільності національної грошової одиниці України);

- Інші (допоміжні) функції НБУ, спрямовані на забезпечення реалізації основної функції НБУ.

4. Керівними органами НБУ є Рада Національного банку України та Правління Національного банку України.

5. Президент України та Верховна Рада України призначають по сім членів Ради Національного банку.

6. Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу терміном на п'ять років.

7. Правління Національного банку очолює Голова Національного банку. Кількісний та персональний склад Правління Національного банку затверджується Радою Національного банку.

---

⁸¹ Поляков В. П., Московкина Л. А. Вказана праця. — С. 20.

Контрольні запитання

---

1. У чому полягає подвійна правова природа Національного банку України?
2. Які основні функції Національного банку України?
3. Які ви знаєте керівні органи Національного банку України?
4. У чому полягає принципова відмінність у повноваженнях Ради Національного банку України та Правління Національного банку України?
5. Яке місце займає Національний банк України в системі органів влади України?

Рекомендована література

Кротюк В. Л. Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — 248 с.

Мищенко В. І., Кротюк В. Л. Центральні банки: організаційно-правові засади. — К.: Т-во «Знання», КОВО. — 2004. — 372 с..

Поляков В. П., Московкина Л. А. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт. — М.: ИНФРА-М, 1996. — С. 20.

Порошенко П., Селіванов А. Національний банк і стратегія грошово-кредитної політики // Голос України. — 1999. — 6 квітня.

Глава 5

ПРАВОВИЙ СТАТУС КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

§ 1. Особливості правового статусу комерційних банків в Україні.

§ 2. Організаційно-функціональна структура банку та особливості банківського менеджменту.

---

§ 1. Особливості правового статусу комерційних банків в Україні

Як відомо, комерційні банки складають другий рівень банківської системи України.

Комерційний банк є юридичною особою, отже, на нього поширюються положення чинного цивільного законодавства щодо правового статусу юридичних осіб. Тобто, банк як юридична особа наділяється цивільною правоздатністю та дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем в суді. Аналізуючи структуру банківських правовідносин, було з'ясовано, що банк, поряд із загальною цивільною правоздатністю, характеризується ще і спеціальною правоздатністю. Спеціальна правоздатність комерційного банку виникає після його внесення до Державного реєстру комерційних банків та після отримання відповідної ліцензії (дозволу) Національного банку України на здійснення певних операцій.

Згідно з Цивільним кодексом України юридичні особи, в залежності від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та на юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів згідно з вимогами Цивільного кодексу України. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Звертаємо увагу, що комерційні банки в залежності від статусу їх засновників можуть бути як юридичними особами

приватного права, так і юридичними особами публічного права. До юридичних осіб приватного права відносяться банки, створені юридичними особами приватного права або фізичними особами. Юридичними особами публічного права є державні банки, що створюються за рішенням Кабінету Міністрів України, та комунальні банки, які створюються органами місцевого самоврядування.

Відповідно до статті 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки створюються у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку. Законодавство про господарські товариства поширюється на банки у частині, що не суперечить цьому Закону.

Банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності. Держава не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором. Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України, якщо інше не передбачено законом або договором. Органам державної влади і органам місцевого самоврядування забороняється будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатись у діяльність банку за винятком випадків, передбачених законом. Шкода, заподіяна банку внаслідок такого втручання, підлягає відшкодуванню у порядку, визначеному законом.

---

§ 2. Організаційно-функціональна структура банку та особливості банківського менеджменту

Поняття організаційно-функціональної структури банку

Ефективність діяльності банку, як і будь-якої іншої комерційної структури, залежить від його внутрішньої організації, взаємозв'язків між структурними підрозділами та, безумовно, ефективного менеджменту як на вищому рівні, так і на рівні відповідних підрозділів.

У загальній організаційній структурі банку виділяють два типи відділів: відділи, що виконують лінійні функції, та відділи, що виконують штабні функції. Лінійні відділи безпосередньо зайняті виконанням операційної роботи, наприклад, прийняттям вкладів, наданням кредитів, купівлею цінних паперів тощо. Термін «лінійний» відображає характер зв'язків цих відділів з вищими ешелонами банку. Лінійні функції делегуються з вищих поверхів ієрархії на нижчі, що створює безперервне «коло команд» або «лінію команд» за вертикаллю, пов'язуючи один рівень з іншим. В свою чергу, штабні відділи займаються обслуговуванням лінійних відділів, надають їм допомогу для підвищення ефективності їх діяльності. Прикладом можуть слугувати відділи планування, кадрів, юридичний, статистики тощо⁸².

Безумовно, організаційно-функціональна структура кожного банку має певні особливості в залежності від його організаційно-правової форми, спеціалізації тощо. Поряд з цим необхідно враховувати, що банківське законодавство України містить певні вимоги щодо організаційно-функціональної структури комерційного банку. В першу чергу, це вимоги до банківського менеджменту. Зупинимося на них детальніше.

Вимоги до банківського менеджменту

Органами управління комерційного банку є загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів) банку. Органом контролю банку є ревізійна комісія та внутрішній аудит банку.

Вищий орган управління банку — **загальні збори учасників**. До їх компетенції належить прийняття рішень щодо:

- 1) визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх виконання;
- 2) внесення змін та доповнень до статуту банку;
- 3) зміни розміру статутного капіталу банку;
- 4) призначення та звільнення голів та членів спостережної ради банку, ревізійної комісії;
- 5) затвердження річних результатів діяльності банку, включаючи його дочірні підприємства, затвердження звітів та висновків ревізійної комісії та зовнішнього аудитора;

---

⁸² Усокін В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. — С. 80—81.

- 6) розподілу прибутку;
- 7) припинення діяльності банку.

Зазначені повноваження віднесено до виключної компетенції загальних зборів учасників. Статутом банку загальні збори можуть бути наділені також іншими повноваженнями. Повноваження, які не відносяться до виключної компетенції загальних зборів, можуть бути делеговані спостережній раді банку.

Спостережна рада банку обирається загальними зборами учасників з числа учасників банку або їх представників. Члени спостережної ради банку не можуть входити до складу правління (ради директорів) банку, ревізійної комісії банку.

Спостережна рада банку здійснює такі функції:

- 1) призначає і звільняє голову та членів правління (ради директорів) банку;
- 2) контролює діяльність правління (ради директорів) банку;
- 3) визначає зовнішнього аудитора;
- 4) встановлює порядок проведення ревізій та контролю за фінансово-господарською діяльністю банку;
- 5) приймає рішення щодо покриття збитків;
- 6) приймає рішення щодо створення, реорганізації та ліквідації дочірніх підприємств, філій і представництв банку, затвердження їх статутів і положень;
- 7) затверджує умови оплати праці та матеріального стимулювання членів правління банку;
- 8) готує пропозиції щодо питань, які виносяться на загальні збори учасників;
- 9) здійснює інші повноваження, делеговані загальними зборами учасників банку.

Повноваження і порядок роботи спостережної ради банку визначаються статутом банку чи положенням про раду банку, що затверджується загальними зборами учасників банку.

Виконавчим органом банку є **правління (рада директорів)** банку. Правління (рада директорів) здійснює управління поточною діяльністю банку, формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку, та несе відповідальність за ефективність його роботи згідно з принципами та порядком, встановленими статутом банку, рішеннями загальних зборів учасників і спостережної ради банку. У межах своєї компетенції правління (рада директорів) діє від імені банку, підзвітне загальним зборам учасників та спостережній раді банку. Правління (рада директорів) банку діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами учасників чи спостережною радою банку. Голова прав-

ління (ради директорів) банку керує роботою виконавчого органу та має право представляти банк без доручення.

Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю банку.

Ревізійна комісія:

1) контролює дотримання банком законодавства України і нормативно-правових актів Національного банку України;

2) розглядає звіти внутрішніх і зовнішніх аудиторів та готує відповідні пропозиції загальним зборам учасників;

3) вносить на загальні збори учасників або спостережній раді банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників або їх представників. Ревізійна комісія підзвітна загальним зборам учасників банку. Членами ревізійної комісії не можуть бути особи, які є працівниками банку. Ревізійна комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності банку за дорученням загальних зборів учасників, спостережної ради банку або на вимогу учасника (учасників), які володіють у сукупності більше ніж 10 відсотками голосів. Ревізійна комісія має право залучати до ревізій та перевірок зовнішніх та внутрішніх експертів і аудиторів. Ревізійна комісія доповідає про результати ревізій та перевірок загальним зборам учасників чи спостережній раді банку. Ревізійна комісія готує висновки до звітів і балансів банку. Без висновку ревізійної комісії загальні збори учасників не мають права затверджувати фінансовий звіт банку. Члени ревізійної комісії можуть брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях спостережної ради та правління (ради директорів) банку. Засідання ревізійної комісії проводяться за необхідністю, але не рідше одного разу на рік. Позачергові засідання ревізійної комісії можуть скликатися спостережною радою банку чи за ініціативою акціонерів, які володіють більше ніж 10 відсотками голосів. Рішення приймається більшістю голосів членів ревізійної комісії. Повноваження ревізійної комісії банку визначаються статутом банку, а порядок її роботи — положенням про ревізійну комісію, що затверджується загальними зборами учасників (акціонерів) банку.

Законом України «Про банки і банківську діяльність» встановлені вимоги до керівників банку. **Керівниками банку** є голова, його заступники та члени ради банку, голова, його заступники та члени правління (ради директорів), головний бухгалтер, його

заступник, керівники відокремлених структурних підрозділів банку.

Керівниками банку мають бути дієздатні фізичні особи, які відповідають таким вимогам:

1) наявність вищої економічної, юридичної освіти чи освіти у галузі управління залежно від займаної посади (ця вимога не застосовується до членів спостережної ради банку);

2) стаж роботи у банківській системі за відповідним фахом не менше трьох років (ця вимога не застосовується до членів спостережної ради банку);

3) бездоганна ділова репутація.

Голова правління (ради директорів) та головний бухгалтер заступають на посаду після надання письмової згоди на це Національним банком України. Голова правління (ради директорів) банку та головний бухгалтер повинні мати попередній досвід керівної роботи у банках.

При виконанні своїх обов'язків відповідно до вимог цього Закону керівники банку зобов'язані діяти на користь банку та клієнтів і зобов'язані ставити інтереси банку вище власних.

Зокрема, керівники банку зобов'язані:

1) ставитися з відповідальністю до виконання своїх службових обов'язків;

2) приймати рішення в межах наданих повноважень;

3) не використовувати службове становище у власних інтересах.

У Законі України «Про банки і банківську діяльність» містяться спеціальні положення щодо **менеджменту державних та кооперативних банків**. Відповідно до статті 7 Закону органами управління державного банку є наглядова рада та правління банку. Органом контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою державного банку.

Наглядова рада є вищим органом управління державного банку, що здійснює контроль за діяльністю правління банку з метою збереження залучених у вклади грошових коштів, забезпечення їх повернення вкладникам та захисту інтересів держави як акціонера державного банку та інші функції, визначені цим Законом. До складу наглядової ради державного банку входять члени наглядової ради банку, призначені Верховною Радою України та Президентом України. З метою представництва інтересів держави до складу наглядової ради державного банку можуть входити народні депутати України, представники органів виконавчої влади та інші особи, що відповідають вимогам, зазначеним у цій

статті. Строк повноважень членів наглядової ради державного банку — п'ять років. Президент України та Верховна Рада України призначають по сім членів наглядової ради державного банку. Членом наглядової ради державного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну або юридичну освіту, або науковий ступінь у галузі економіки, фінансів та/або права і при цьому має досвід роботи в органах законодавчої влади чи на керівних посадах центральної виконавчої влади України або в банківській установі чи досвід наукової, практичної роботи у галузі економіки, фінансів, права. Члені наглядової ради державного банку виконують свої функції без отримання будь-якої матеріальної винагороди. Наглядову раду державного банку очолює голова, який обирається наглядовою радою зі складу її членів. Внутрішні питання організації діяльності наглядової ради державного банку та питання діловодства визначаються положенням про наглядову раду, що приймається на її засіданні. Наглядова рада не має права втручатися в оперативну діяльність державного банку.

Повноваження виконавчого органу державного банку визначаються його статутом, який затверджується Кабінетом Міністрів України. Кандидатури голови та членів виконавчого органу узгоджуються з Національним банком України відповідно до вимог Закону.

Органами управління **кооперативних банків** є загальні збори учасників (пайовиків), спостережна рада банку та правління банку. Органом контролю є ревізійна комісія банку.

Банк створює постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій, лімітів ризиків контрагентів, країн контрагентів, структури балансу відповідно до рішень правління (ради директорів) з питань політики щодо ризикованості та прибутковості діяльності банку.

Для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками банки створюють **постійно діючі комітети**, зокрема:

1) **кредитний комітет**, який щомісячно оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;

2) **комітет з питань управління активами та пасивами**, який щомісячно розглядає собівартість пасивів та прибутковість активів і приймає рішення щодо політики відсоткової маржі, розглядає питання відповідності строковості активів та пасивів і надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, що виникають;

3) **тарифний комітет**, який щомісячно аналізує співвідношення собівартості послуг та ринкової конкурентоспроможності діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань операційних доходів.

Банки самостійно вирішують і створюють органи управління фінансовими ризиками з метою забезпечення сприятливих фінансових умов захисту інтересів вкладників та інших кредиторів.

Банки також створюють **службу внутрішнього аудиту**, яка є органом оперативного контролю спостережної ради банку.

Служба внутрішнього аудиту виконує такі функції:

- 1) наглядає за поточною діяльністю банку;
- 2) контролює дотримання законів, нормативно-правових актів Національного банку України та рішень органів управління банку;
- 3) перевіряє результати поточної фінансової діяльності банку;
- 4) аналізує інформацію та відомості про діяльність банку, професійну діяльність її працівників, випадки перевищення повноважень посадовими особами банку;
- 5) надає спостережній раді висновки та пропозиції за результатами перевірок;
- 6) інші функції, пов'язані з наглядом та контролем за діяльністю банку.

Служба внутрішнього аудиту підпорядковується спостережній раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого спостережною радою.

Ця служба має право на ознайомлення з усією документацією банку та нагляд за діяльністю будь-якого підрозділу банку. Служба внутрішнього аудиту уповноважена вимагати письмові пояснення від окремих посадових осіб банку щодо виявлених недоліків у роботі.

Кандидатура керівника служби внутрішнього аудиту погоджується з Національним банком України.

Служба внутрішнього аудиту не несе відповідальності і не має владних повноважень щодо операцій, за якими вона здійснює аудит.

Служба внутрішнього аудиту несе відповідальність за обсяги та достовірність звітів, які подаються спостережній раді щодо питань, віднесених до її компетенції, визначених Законом.

Працівники служби внутрішнього аудиту при призначенні на посаду дають письмове зобов'язання про нерозголошення інформації щодо діяльності банку та збереження банківської таємниці відповідно до вимог законодавства.

Крім того, банківське законодавство містить додаткові вимоги щодо організаційно-функціональної структури банку в залежності

ті від здійснюваних ним банківських операцій. Наприклад, якщо комерційний банк бажає отримати спеціальний дозвіл Національного банку України на здійснення тих чи інших додаткових банківських операцій, він повинен мати відповідні структурні підрозділи, які будуть їх здійснювати.

Поряд з обов'язковими структурними підрозділами, наявність яких у банку вимагається чинним банківським законодавством, за рішенням уповноважених органів управління банку можуть створюватися також і інші структурні підрозділи, діяльність яких сприятиме покращанню рівня банківських послуг. Зокрема, це можуть бути відділи зі зв'язків з різними сегментами громадськості тощо.

Правовий статус філій та представництв банків

Згідно з чинним банківським законодавством банки можуть створювати такі відокремлені структурні підрозділи, як **філії** та **представництва**.

Філія банку — це відокремлений структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи і здійснює банківську діяльність від імені банку. Операції філії банку відображаються на окремому балансі. Філія може самостійно брати участь у системі міжбанківських електронних розрахунків та мати окремий кореспондентський рахунок або працювати за консолідованим кореспондентським рахунком банку. Філії банку діють від імені банку на підставі положення про філію. Вони мають право здійснювати банківські та інші операції, передбачені положенням про філію на підставі дозволу, наданого банком, у межах отриманих банком банківської ліцензії та письмового дозволу, за винятком операцій, для проведення та обліку яких у філії немає належних умов (у тому числі відповідне програмне забезпечення і приміщення, спеціальне банківське обладнання, комп'ютерна техніка, комунікаційні засоби, спеціалісти відповідної кваліфікації тощо) або щодо яких філії не мають права здійснювати згідно з вимогами чинного законодавства України. Філії банків не мають права відкривати рахунки банкам та в банках, у тому числі укладати кореспондентські відносини. Керівник філії діє на підставі довіреності, виданої банком.

На відміну від філій **представництва** банків не мають права здійснювати банківську діяльність. Представництва діють на під-

ставі окремого положення від імені та за рахунок банку. Банк відкриває представництвом поточні рахунки відповідно до законодавства України. Представництва банків, як правило, займаються маркетинговими дослідженнями та створенням умов для просування банківських послуг на відповідних територіях.

Крім того, з метою поліпшення обслуговування клієнтів та виконання функцій, визначених банком, банк може відкривати такі структурні одиниці, як **відділення** та **обмінні пункти**.

В залежності від розміру регулятивного капіталу банку відділення можуть відкриватися як на території тієї ж територіальної громади, де зареєстрований банк (або його філія), так і на території інших територіальних громад.

Відділення може бути підпорядковане банку або його філії. На відміну від філії відділення не мають окремого балансу. В залежності від підпорядкованості відділення операції, які ним здійснюються, відображаються або на балансі банку, або на балансі філії.

Відділення банків виконують функції та операції, передбачені положенням про відділення та на підставі дозволу, наданого компетентним органом банку на право проведення окремих операцій, у межах отриманих банком банківської ліцензії та письмового дозволу (у тому числі в межах отриманого філією, якій підпорядковується відділення, дозволу банку, погодженого Національним банком), за винятком операцій, для проведення та обліку яких у відділення немає належних умов (у тому числі відповідного програмного забезпечення і приміщення, спеціального обладнання, комп'ютерної техніки, комунікаційних засобів, спеціалістів відповідної кваліфікації тощо) або відділення не мають права здійснювати їх згідно з вимогами законодавства України.

РЕЗЮМЕ

---

1. Банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку. Законодавство про господарські товариства поширюється на банки у частині, що не суперечить Закону.

2. Комерційний банк є юридичною особою, отже, на нього поширюються положення чинного цивільного законодавства щодо правового статусу юридичних осіб.

3. У загальній організаційній структурі банку виділяють два типи відділів: відділи, що виконують лінійні функції, та відділи, що виконують штабні функції.

4. Органами управління комерційного банку є загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів) банку. Органом контролю банку є ревізійна комісія та внутрішній аудит банку.

5. Органами управління державного банку є наглядова рада та правління банку. Органом контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою державного банку.

6. Органами управління кооперативного банку є загальні збори учасників (пайовиків), спостережна рада банку та правління банку. Органом контролю є ревізійна комісія банку.

7. Для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками банки створюють постійно діючі комітети, зокрема кредитний, тарифний, комітет з управління активами та пасивами.

8. Банки також створюють службу внутрішнього аудиту, яка є органом оперативного контролю спостережної ради банку.

9. Банківське законодавство містить додаткові вимоги щодо організаційно-функціональної структури банку в залежності від здійснюваних ним банківських операцій. Наприклад, якщо комерційний банк бажає отримати спеціальний дозвіл Національного банку України на здійснення тих чи інших додаткових банківських операцій, він повинен мати відповідні структурні підрозділи, які будуть їх здійснювати.

10. На відміну від філій представництва банків не мають права здійснювати банківську діяльність.

Контрольні запитання

---

1. Визначте особливості правового статусу комерційних банків в Україні.
2. Що таке організаційно-функціональна структура комерційного банку?
3. Які вимоги до банківського менеджменту містяться у законодавстві України? Наскільки вони є досконалими, на Вашу думку?
4. Визначте спільні та відмінні риси у правовому статусі філій, представництв та відділень комерційного банку.

Список рекомендованої літератури

Агарков М. М. Основы банковского права: курс лекцій. Изд-е 2-е. Учение о ценных бумагах: научное исследование. Изд-е 2-е. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — 350 с.

Банківське право України: Навч. посібник. Кол. авт.: А. М. Жуков, А. Ю. Іоффе, В. Л. Кротюк, В. В. Пасічник, А. О. Селиванов та ін. / За заг. ред. А. О. Селіванова. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — 384 с.

Дзюблюк О. До питання про суть комерційного банку і специфіку банківського продукту // Вісник НБУ. — 1999. — № 4. — С. 60—62.

Заверуха І. Б. Банківське право: Посібник для студ. юрид. та екон. спец. вищ. навч. заклад. — Л.: Астролябія, 2002. — 222 с.

Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 240 с.

Орлюк О. П. Банківське право: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 376 с.

Тосунян Г. А., Викулин А. Ю., Экмалян А. М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под общ. ред. акад. Б. Н. Топорнина. — М.: Юристъ, 1999. — 448 с.

Глава 6

ПРАВОВІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ

§ 1. Співвідношення банківського регулювання та банківського нагляду.

§ 2. Методи банківського регулювання.

§ 3. Правові засади банківського нагляду.

§ 4. Порядок створення комерційних банків, відкриття філій, представництв та відділень.

§ 5. Надання дозволів та ліцензій на здійснення банківських операцій.

§ 6. Проведення інспектування комерційних банків в Україні.

§ 7. Правові засади застосування санкцій за порушення банківського законодавства.

§ 8. Порядок реорганізації та ліквідації комерційних банків.

---

§ 1. Співвідношення банківського регулювання та банківського нагляду

Як відомо, надійне та ефективне функціонування банківської системи держави є необхідною умовою економічної стабільності в цілому. З метою забезпечення стабільності банківського сектору у державі має бути організована адекватна система регулювання у зазначеній сфері. Державне управління в сфері банківської діяльності здійснюється шляхом реалізації уповноваженими органами держави функцій банківського регулювання та банківського нагляду.

Необхідно зазначити, що у юридичній науці існують різні позиції щодо співвідношення понять «банківське регулювання» та «банківський нагляд». Наприклад, на думку В. П. Полякова, банківське регулювання — це система заходів, за допомогою яких держава через центральний банк забезпечує стабільне та безпечне функціонування банківської системи⁸³. Тобто, він вважає, що банківське регулювання є більш широким терміном.

---

⁸³ Поляков В. П., Москвина Л. А. Структура и функции центральных банков: зарубежный опыт. — М., 1996. — С. 139.

Іншу позицію займає В. Л. Кротюк. На його думку, це різні види діяльності щодо виконання завдання забезпечення надійного та стабільного функціонування банків, які доповнюють один одного⁸⁴.

Законодавче визначення вказаних термінів міститься у Законі України «Про Національний банк України». Так, згідно з цим Законом банківське регулювання — одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Банківський нагляд — це система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Тобто, банківське регулювання, на думку законодавця, полягає у встановленні «правил гри» на ринку банківських послуг, тоді як банківський нагляд — у контролі за їх дотриманням.

З нашої точки зору, термін «регулювання» по відношенню до банківської діяльності ми можемо розглядати у широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні державне регулювання в сфері банківської діяльності якраз і включає всю систему заходів, які вживаються уповноваженими органами держави для забезпечення сталого та надійного функціонування банківського сектора. У вузькому розумінні банківське регулювання — це діяльність уповноважених органів, яка полягає у виданні правових актів у сфері банківської діяльності.

---

§ 2. Методи банківського регулювання

Відповідно до статті 61 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк здійснює державне регулювання діяльності банків у формах, визначених Законом

---

⁸⁴ Банківське право України: Навч. посібник. / Кол. авт.: Жуков А. М., Іоффе А. Ю., Кротюк В. Л., Пасічник В. В., Селиванов А. О. та ін. / За заг. ред. А. О. Селіванова. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — 384 с.

України «Про банки і банківську діяльність», як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду.

Правові акти в сфері банківської діяльності прийнято поділяти на акти так званого пруденційного (або інакше «розумного») регулювання та акти економічного регулювання. До пруденційного регулювання відносять видання правових актів, метою яких є мінімізація можливих ризиків банків і забезпечення стійкості та здоров'я як окремої банківської установи, так і системи у цілому⁸⁵.

До економічного регулювання відносять регулювання, спрямоване на досягнення економічних цілей (сюди можна віднести, наприклад, норми обов'язкових резервів). Так, відповідно до статті 58 Закону України «Про Національний банк України» з метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків Національний банк відповідно до визначеного ним порядку встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком. Про подальші зміни нормативів та методи їх розрахунку Національний банк офіційно повідомляє не пізніше ніж за місяць до введення їх у дію. Згідно із статтею 59 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк визначає розміри, порядок формування та використання резервів банків для покриття можливих втрат за кредитами, резервів для покриття валютних, відсоткових та інших ризиків банків. Резерви для покриття можливих фінансових ризиків, а також фонду гарантування вкладів громадян створюються за рахунок доходу до оподаткування відповідно до законодавства України.

З метою реалізації зазначених вимог Закону України «Про Національний банк України», а також Закону України «Про банки і банківську діяльність» постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. 368 затверджена Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні. Цією Інструкцією встановлено порядок визначення регулятивного капіталу банку та такі економічні нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками:

нормативи капіталу:

- мінімальний розмір регулятивного капіталу;

---

⁸⁵ *Ерпылева Н. Ю.* Международное банковское право: Учеб. пособие. — М.: Форум—Инфра-М, 1998. — С. 48.

- адекватність регулятивного капіталу;
- адекватність основного капіталу;

нормативи ліквідності:

- миттєва ліквідність;
- поточна ліквідність;
- короткострокова ліквідність;

нормативи кредитного ризику:

• максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;

- великих кредитних ризиків;
- максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру;

• максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам;

нормативи інвестування:

- інвестування в цінні папери окремо за кожною установою;
- загальної суми інвестування;
- норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку.

Базою для розрахунку економічних нормативів є регулятивний капітал банку. Якщо операції здійснюються банком за рахунок капіталу згідно з вимогами вказаної Інструкції, то такі операції не включаються до розрахунку економічних нормативів.

Обов'язкові резерви створюються комерційними банками відповідно до Положення про порядок визначення та формування обов'язкових резервів для банків України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 21 квітня 2004 р. 172. Згідно з цим Положенням Національний банк України використовує нормативи обов'язкового резервування як один із монетарних інструментів для регулювання обсягів грошової маси в обігу та управління грошово-кредитним ринком без нарахування процентів за залишками коштів, що формують обов'язкові резерви.

Зобов'язання щодо дотримання нормативів обов'язкового резервування коштів та порядку їх формування виникає в банків із часу отримання ними банківської ліцензії.

Порядок визначення та формування обов'язкових резервів установлюється єдиним для всіх банків України.

Обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, за винятком кредитів, одержаних від інших банків та іноземних інвестицій, залучених від міжнародних фінансових організацій, а також коштів, залучених на умовах субординованого боргу.

Банки формують обов'язкові резерви, виходячи із встановлених нормативів обов'язкового резервування до зобов'язань щодо залучених банком коштів, у цілому за зведеним балансом банку — юридичної особи з урахуванням усіх філій.

Норматив обов'язкових резервів установлюється єдиним для всіх банків. За спеціалізованими банками можуть установлюватися окремі нормативи обов'язкового резервування.

Національний банк може встановлювати для різних видів зобов'язань диференційовані нормативи обов'язкового резервування залежно від:

- строку залучення коштів (короткострокові зобов'язання банку, довгострокові зобов'язання банку);
- виду зобов'язань у розрізі валют (національна, іноземна) (у тому числі в банківських металах).

Формування та зберігання банками коштів обов'язкових резервів здійснюється в національній валюті на кореспондентському рахунку банку в Національному банку. За умови переведення банку в режим формування обов'язкових резервів на окремому рахунку в Національному банку сума обов'язкових резервів перераховується банком на окремий рахунок в Національному банку.

Залежно від стану грошово-кредитного ринку та прогнозу його подальшого розвитку Правління Національного банку приймає окремі рішення щодо:

- ◆ звітного періоду резервування;
- ◆ нормативів обов'язкового резервування;
- ◆ складу зобов'язань банку (об'єкт резервування), до яких встановлюються нормативи обов'язкового резервування;
- ◆ обсягу обов'язкових резервів, який має щоденно на початок операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку.

Обсяг обов'язкових резервів, який має щоденно на початок операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку, установлюється для звітного періоду резервування в процентному відношенні (20—80 %) до суми обов'язкових резервів за попередній звітний період резервування, визначеної без урахування покриття будь-якими активами банку.

Національний банк окремим рішенням Правління Національного банку може встановлювати на відповідні звітні періоди резервування розмір та вид активів, що можуть зараховуватися для покриття обов'язкових резервів.

Про будь-які зміни в порядку визначення та формування банку обов'язкових резервів Національний банк повідомляє банкам.

---

§ 3. Правові засади банківського нагляду

Поняття, мета та основні принципи банківського нагляду

Як відмічається у юридичній літературі, банківський нагляд є системою, якою користується держава, щоб гарантувати стабільність фінансової системи, її безпеку та здоров'я⁸⁶.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» головною метою банківського регулювання і нагляду є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Необхідно зазначити, що функція банківського нагляду покладається переважно на центральний банк відповідної країни. Поряд з цим у деяких країнах цю функцію виконують інші органи. Зокрема, у США, Німеччині, Франції, Японії та деяких інших країнах центральний банк здійснює банківський нагляд разом з іншими державними органами. В окремих країнах міністерство фінансів намагається контролювати всі важливі аспекти фінансової системи. Іншим варіантом є незалежне агентство, що здійснює банківський нагляд та відповідальне перед президентом країни або парламентом⁸⁷.

Як справедливо відмічає О. П. Орлюк, організація банківського нагляду в рамках центрального банку має переваги в тому випадку, якщо банківський нагляд позбавлений політичного тиску; інформація, що отримується в процесі контролю, надається особам, що управляють грошовою політикою; інспекція має адекватні кошти, зокрема через прямі бюджетні асигнування. Тоді контрольна функція центрального банку виконується з більшою обережністю, бо пов'язана також і з функцією грошово-кредитного регулювання, ніж якщо інспекція буде відокремлена в автономне утворення, що діє в межах, чітко визначених законодавством. Якщо проаналізувати загальну практику діяльності органів банківського нагляду та його місце в системі органів управління, то можна дійти такого висновку⁸⁸.

---

⁸⁶ *Винсет П. Полицатто.* Разумное регулирование и банковский надзор. Создание институциональных рамок для банков. — Вашингтон: Институт экономического развития. Мировой банк, 1992. — 68 с.

⁸⁷ *Банки и банковские операции /* Под ред. Е. Ф. Жукова. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. — С. 82—87.

⁸⁸ *Орлюк О. П.* Банківська система України. Правові засади організацій. К.: Юрінком Інтер, 2003. — 210 с. — С. 153—154.

Як ми вже з'ясували, в Україні банківське регулювання та банківський нагляд є функціями центрального банку України — Національного банку України».

У Законі України «Про Національний банк України» не визначені принципи банківського нагляду. Проте, звертаємо увагу, що основні принципи банківського нагляду сформульовані на міжнародному рівні та повинні обов'язково дотримуватися в Україні. Мова йде про Основні принципи банківського нагляду Базельського комітету.

Базельський комітет був створений Керуючими центральних банків країн Групи Десяти в кінці 1974 року, які збираються 4 рази на рік. Для вирішення конкретних завдань він також має близько 25 технічних робочих груп та спеціальних комісій, які також регулярно проводять зустрічі.

Члени Комітету приїжджають з Бельгії, Канади, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Люксембургу, Голландії, Іспанії, Швеції, Швейцарії, Великобританії та Сполучених Штатів Америки. Країни представляють їхні центральні банки а також органи державної влади, відповідальні за пруденційний нагляд в сфері банківської діяльності, у випадку, якщо ці функції не здійснює центральний банк.

Комітет не є наднаціональним наглядовим органом і його висновки не мають юридичної сили. Проте він формулює наглядові стандарти та інструкції, а також дає рекомендації щодо застосування найкращого досвіду, очікуючи, що відповідні органи влади держав-членів будуть вживати відповідних заходів для впровадження його рекомендацій у свої національні системи. У зв'язку з цим Комітет визначає лише загальні стандарти, без деталізації порядку гармонізації процедур нагляду державами-членами.

Комітет звітує перед Керуючими Групи Десяти та погоджує з ними свої основні проекти. Крім того, враховуючи, що до складу Комітету входять представники не тільки центральних банків, а й інших органів, рішення, які ним приймаються, враховують позиції багатьох національних органів влади, що не входять до системи центральних банків. Ці рішення стосуються широкого кола фінансових питань. Однією з найважливіших цілей Комітету є заповнення прогалин у міжнародній системі нагляду шляхом дотримання двох основних принципів: 1) жодне банківське утворення не повинне уникнути нагляду; 2) нагляд має бути адекватним. Для досягнення цієї мети Комітет, починаючи з 1975 р., прийняв цілу низку документів.

У 1988 р. Комітет вирішив презентувати базову систему заходів, яка іменується Базельська Головна Угода (Basel Capital

Accord). Ця система передбачала запровадження до кінця 1992 р. заходів, спрямованих на мінімізацію кредитних ризиків, які включали забезпечення мінімального капіталу в розмірі від 8 %. Починаючи з 1988 р., ця система була поступово презентована не лише у державах-членах, але і в інших державах, в яких активно функціонують міжнародні банки. У червні 1989 р., з метою заміни Угоди, Комітет підготував зміни до Нової Основної Системи Відповідності. Запропонована основна система включає три принципи: вимоги щодо мінімального капіталу, спрямовані на удосконалення правил, встановлених в Угоді; нагляд за внутрішнім процесом створення організацій та адекватності капіталу; ефективне використання оприлюднення з метою посилення дисципліни на ринку як доповнення заходів нагляду. В результаті широкої співпраці з банками та промисловими групами 26 червня 2004 р. була прийнята доопрацьована система заходів. Цей текст став основою для розроблення національних правил та для завершення банками підготовчих заходів щодо імплементації нової системи заходів.

Через декілька років Комітет почав більш інтенсивно поширювати стандарти нагляду по всьому світі. У тісній співпраці з багатьма наглядовими органами держав, які не є членами Групи Десяти, Комітет у 1997 р. розробив «Основні Принципи Ефективного Банківського Нагляду» (Core Principles for Effective Banking Supervision), які являють собою загальний план ефективної системи нагляду. Для запровадження їх та оцінки Комітет у жовтні 1999 р. прийняв «Методологію основних принципів» (Core Principles Methodology).

З метою залучення до роботи у Базелі більш широкого кола країн Комітет постійно організовує контакти та співпрацю між членами та іншими наглядовими органами влади. Він поширює серед наглядових органів по всьому світі друковані та недруковані матеріали. У багатьох випадках наглядові органи держав, які не є членами Групи Десяти, публічно демонструють свою прихильність до проектів Комітету. Контакти стали більш щільними, чому дуже сприяє Міжнародна Конференція Органів Банківського Нагляду, яка проводиться кожні два роки.

Секретаріат Комітету підтримується Банком Міжнародних Розрахунків у Базелі. Секретаріат складається з дванадцяти членів — професійних контролерів з органів держав-членів, які здійснюють свої повноваження на умовах тимчасового відрадженьня. Крім супроводження роботи Комітету та його численних підкомітетів Секретаріат також надає рекомендації наглядовим органам у всіх країнах⁸⁹.

---

⁸⁹ <http://www.bis.org/publ.htm>

Основні Базельські Принципи включають двадцять п'ять основних Принципів, які необхідні для того, щоб система нагляду була ефективною. Принципи стосуються:

- Передумов ефективного банківського нагляду — Принцип 1.
- Ліцензування та структури — Принципи 2—5.
- Пруденційного регулювання та вимог — Принципи 6—15.
- Методів діючого банківського нагляду — Принципи 16—20.
- Вимог до інформації — Принцип 21.
- Формальних повноважень наглядових органів — Принцип 22.
- Міжнародної банківської діяльності — Принципи 23—25.

Крім самих Принципів документ включає пояснення різноманітних методів, які наглядові органи можуть використовувати з метою їх імплементації.

Національні органи повинні застосовувати Принципи у процесі нагляду за всіма банківськими організаціями в межах їхньої юрисдикції⁹⁰. Принципи є мінімальними вимогами та у багатьох випадках держави повинні вживати додаткових заходів залежно від конкретних умов та ризиків, які існують у фінансових системах відповідних держав.

Базельські Основні Принципи мають бути основою для наглядових та інших публічних органів влади в усіх країнах та на міжнародному рівні. Вони призначені для національних наглядових органів, більшість з яких активно шукають шляхи зміцнення їхнього існуючого наглядового режиму. Шляхом використання цього документа вони повинні переглянути існуючі у них заходи нагляду та ініціювати програму, призначену для впровадження принципів, настільки швидко, наскільки це можливо в умовах відповідної правової системи. Принципи розроблені таким чином, щоб наглядові органи, регіональні групи контролерів та ринок у цілому могли їх перевіряти. Базельський Комітет відіграє роль, разом з іншими зацікавленими організаціями, у моніторингу процесу, який здійснюється окремими країнами щодо імплементації Принципів. Бажано, щоб Міжнародний Валютний Фонд, Всесвітній банк та інші зацікавлені організації використовували Принципи в окремих країнах, яким надається підтримка, для зміцнення їхніх наглядових заходів у відповідності з роботою, спрямованою на забезпечення макроекономічної та фінансової стабільності.

---

⁹⁰ У державах, в яких небанківські фінансові установи надають фінансові послуги, аналогічні до банківських, більшість з Принципів, встановлених у цьому документі, є прийнятними для застосування до таких небанківських фінансових установ.

Система та складові елементи банківського нагляду

Система банківського нагляду

Як ми вже з'ясували, банківський нагляд в Україні здійснюється Національним банком України. Система банківського нагляду визначена у Положенні про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 17 листопада 1997 р. № 380.

Згідно з цим Положенням система банківського нагляду скоординована за вертикаллю і функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та регіональних управлінь Національного банку України.

До системи банківського нагляду в Україні включаються:

- Відділ банківського нагляду територіального управління.
- Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків при територіальному управлінні НБУ.
- Начальник територіального управління НБУ.
- Відповідні департаменти банківського нагляду НБУ.
- Заступник голови Правління НБУ.
- Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ.

Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків діє на підставі Положення про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 9 листопада 1998 р. № 470.

До завдань Комісії, зокрема, відноситься:

1. Забезпечення стабільності та надійності банківської системи, а також захисту кредиторів і вкладників банків.
2. Визначення пріоритетних питань діяльності банківського сектора економіки та напрямів їх вирішення.
3. Проведення політики пруденційного банківського нагляду з метою забезпечення підтримки довіри суспільства до банків.
4. Розроблення стратегії і тактики банківського нагляду, вибір дієвих інструментів для здійснення інтегрованого нагляду за банками.

5. Вдосконалення процесів, що запроваджуються з метою забезпечення монолітності, послідовності та консолідованості нагляду.

6. Сприяння наданню необхідних повноважень відповідним рівням системи банківського нагляду для забезпечення її чіткої роботи, в тому числі щодо удосконалення потоків інформації, координації зусиль у системі банківського нагляду, делегування повноважень, подальшого розвитку процедур щодо своєчасного й ефективного прийняття рішень та реагування тощо.

7. Сприяння законодавчому забезпеченню діяльності банківського нагляду, ініціювання нових і удосконалення чинних законів та нормативних актів, опрацювання пропозицій, що надходять із зовнішніх джерел, періодичний перегляд загальної інфраструктури банківського законодавства.

8. Розроблення методологій, які забезпечуватимуть Голову Національного банку України, членів Правління та керівництво банківського нагляду усіх рівнів необхідною інформацією про стан банківської системи, тенденції фінансового розвитку, розроблення системних питань та запланованого реагування.

9. Розроблення заходів щодо запобігання злочинності та правопорушенням у банківській системі.

10. Накопичення міжнародного досвіду та організація співробітництва з питань банківського нагляду з міжнародними організаціями і налагодження контактів з національними наглядовими інстанціями.

11. Проведення підготовки кваліфікованих висновків про проекти законів України та нормативні акти Національного банку України.

12. Проведення комплексної оцінки фінансово-економічного стану банківської системи в цілому, визначення тенденцій її розвитку та надання пропозицій Правлінню Національного банку України щодо адекватного реагування.

Ефективний банківський нагляд повинен складатися з дистанційного та інспекційного нагляду (16 принцип Основних принципів банківського нагляду Базельського комітету).

Банківський нагляд включає в себе вступний контроль, дистанційний або документарний контроль та інспектування на місцях.

Вступний контроль є найбільш важливою частиною банківського нагляду, оскільки він обмежує можливість здійснення банківських операцій лише тими суб'єктами, які мають ліцензію на право зайняття банківською діяльністю⁹¹. Як справедливо відмічає Кротюк В. Л., новостворені банки найбільш вразливі щодо

---

⁹¹ Роберт С. Портер. Введение в регулирование, надзор и анализ банковской деятельности. — Вашингтон: Институт экономического развития. Мировой банк, 1992. — С. 19.

розорення, тому контроль при вступі до ринку банківських послуг має дуже важливе значення⁹².

Вступний контроль включає два етапи:

- реєстрація комерційного банку;
- ліцензування комерційного банку.

Наступними стадіями наглядової діяльності є дистанційний контроль (в Україні він ще називається безвиїзним) та інспектування. Залежно від системи нагляду в різних країнах віддаються переваги одному або іншому із зазначених способів. Проте у більшості країн застосовується змішана форма, при якій поєднується дистанційний контроль та інспектування на місцях, причому у тісній взаємодії з органами внутрішнього і зовнішнього аудиту⁹³. Далі ми більш детально зупинимося на основних вимогах до відповідних складових банківського нагляду.

---

§ 4. Порядок створення комерційних банків, відкриття філій, представництв та відділень

Основні засади створення та ліцензування комерційних банків закріплені у Законі України «Про банки і банківську діяльність», які потім конкретизуються у відповідних нормативно-правових актах Національного банку України. Порядок державної реєстрації банків регламентується Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 31 серпня 2001 р. 375, з наступними змінами та доповненнями. Розглянемо основні вимоги законодавства до створення банків, їх філій, представництв та відділень.

Вимоги до учасників банку

Учасниками банку можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

---

⁹² Кротюк В. Л. Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — С.132.

⁹³ Там само.

Власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан. Вимоги щодо ділової репутації та задовільності фінансового стану засновників і акціонерів (пайовиків), що набувають істотної участі у банку, встановлюються Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Вимоги до назви банку

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» слово «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком України як банк і мають банківську ліцензію. Виняток становлять міжнародні організації, що діють на території України відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законодавства України.

Не дозволяється використовувати для найменування банку назву, яка повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк. Вживання у найменуванні банку слів «Україна», «державний», «центральный», «національний» та похідних від них можливе лише за згодою Національного банку України.

Національний банк України має право відмовити у використанні банком запропонованого найменування за наведених у законі підстав.

Підрозділ банку використовує найменування лише того банку, підрозділом якого він є. До назви структурного підрозділу банку може додаватися найменування місцезнаходження цього підрозділу.

Вимоги до статуту банку

Статут банку складається з урахуванням положень законів, якими встановлені вимоги до статуту певної організаційно-правової форми, а також з урахуванням спеціальних вимог, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Так, відповідно до статті 16 цього Закону статут банку обов'язково має містити інформацію про:

- 1) найменування банку;
- 2) його місцезнаходження;
- 3) організаційно-правову форму;
- 4) види діяльності, які має намір здійснювати банк;
- 5) розмір та порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їх номінальну вартість, форми випуску акцій (документарна або бездокументарна), кількість акцій, що купуються акціонерами;
- 6) структуру управління банком, органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття рішень;
- 7) порядок реорганізації та ліквідації банку відповідно до вимог Закону;
- 8) порядок внесення змін та доповнень до статуту банку;
- 9) розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;
- 10) порядок розподілу прибутків та покриття збитків;
- 11) положення про аудиторську перевірку банку;
- 12) положення про органи внутрішнього аудиту банку.

Порядок державної реєстрації банків

Державна реєстрація банків здійснюється Національним банком України.

Уповноважені засновниками банку особи подають Національному банку для державної реєстрації такі документи:

- 1) заяву про реєстрацію банку;
- 2) установчий договір (крім державного банку);
- 3) статут банку;
- 4) рішення про створення банку (протокол установчих зборів або Постанову Кабінету Міністрів про створення державного банку);
- 5) бізнес-план, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки згідно із встановленими Національним банком вимогами;
- 6) інформацію про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку. У разі коли засновником банку є юридична особа, надається інформація про членів ради директорів і осіб, які мають істотну участь у цій юридичній особі;

7) бухгалтерську і фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали) — для учасників — юридичних осіб, які матимуть істотну участь у банку, довідку Державної податкової адміністрації України про доходи за останній звітний період (рік) — для учасників — фізичних осіб, які матимуть істотну участь у банку;

8) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

9) копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку, що встановлюється Національним банком України;

10) нотаріально завірени копії установчих документів учасників, які є юридичними особами та матимуть істотну участь у банку;

11) копії звіту про проведення відкритої підписки на акції — для банку, який створюється у формі відкритого акціонерного товариства;

12) відомості про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку.

Національний банк України у тижневий термін з дати подання документів для державної реєстрації відкриває тимчасовий рахунок для накопичення підписних внесків засновників та інших учасників банку.

Рішення про державну реєстрацію або про відмову в державній реєстрації банку приймається Національним банком України не пізніше тримісячного строку з моменту подання повного пакета документів.

Національний банк України може вимагати від заявника виправлення недоліків у поданих документах.

Реєстрація банків здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи. Національний банк видає банку свідоцтво про його державну реєстрацію за встановленою формою.

Законом встановлені особливості державної реєстрації банків з іноземним капіталом. Зокрема, передбачено додатковий перелік документів, які подаються для реєстрації банку.

Таким чином, враховуючи спеціальний статус банків, законодавством передбачено особливості їх державної реєстрації. Порядок з цим звертаємо увагу на існуючу колізію у законодавстві з приводу державної реєстрації банків, яка виникла у зв'язку з набранням чинності 1 липня 2004 р. Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 р. № 755-IV. Зазначений Закон прийнято з ме-

тою спрощення процедури державної реєстрації юридичних та фізичних осіб — підприємців. Проте, як засвідчила практика застосування його норм, нечіткість формулювань скоріше ускладнила цю процедуру, ніж спростила її. Не стала винятком і процедура державної реєстрації банків. Так, відповідно до статті 3 цього Закону його дія поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб — підприємців. У другій частині цієї статті передбачено, що Законом можуть бути встановлені особливості державної реєстрації об'єднань громадян (у тому числі професійних спілок), благодійних організацій, партій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, банків, торгово-промислових палат, фінансових установ (у тому числі кредитних спілок), бірж, а також інших установ та організацій. Виходячи із наведеного положення можна зробити висновок, що встановлений цим Законом порядок державної реєстрації юридичних осіб не поширюється на банки.

Проте у зазначеній статті міститься ще і третя частина, проаналізувавши яку можна зробити зовсім протилежний висновок. У вказаній частині зазначено, що об'єднання громадян (у тому числі професійні спілки), благодійні організації, партії, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, банки, торгово-промислові палати, фінансові установи (у тому числі кредитні спілки), біржі, інші установи та організації, для яких законом встановлені особливості державної реєстрації, набувають статусу юридичної особи лише з моменту їх державної реєстрації у порядку, встановленому цим Законом. Отже, згідно з цим Законом банки повинні обов'язково пройти державну реєстрацію, яка здійснюється професійним державним реєстратором у державній адміністрації за місцезнаходженням відповідного банку. При цьому, виходячи зі змісту частини 2 статті 3 цього Закону для банків залишається чинною встановлена Законом України «Про банки і банківську діяльність» процедура державної реєстрації та ліцензування банків. Таким чином, на сьогодні банки повинні бути включені і до Державного реєстру банків, який ведеться Національним банком України, і до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та підприємців, записи до якого вносяться державними реєстраторами. При застосуванні норм Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та Закону України «Про банки і банківську діяльність» в частині державної реєстрації банків виникає питання, у якій послідовності має здійснюватися ця процедура. Виходячи з

того, що Законом України «Про банки і банківську діяльність» передбачено спеціальні вимоги для реєстрації банку (вимоги до назви банку, керівника, фінансовий стан учасників тощо), логічним є проведення спочатку державної реєстрації у Національному банку України, а потім — у державного реєстратора. Проте це має бути чітко визначено у законодавстві.

Звертаємо увагу, що роз'яснення щодо процедури реєстрації комерційних банків надані у спільному листі Національного банку України та Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 30.12.2004 р. № 9200 «Про включення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців даних про банки, змін до їх статутів та відомостей про відокремлені підрозділи банків».

У листі роз'яснено порядок внесення відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців діючих банків, етапи реєстрації новостворених банків, а також внесення змін до установчих документів. Так, передбачено, що **діючі банки** для внесення відомостей про банки як юридичні особи до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців подають державному реєстратору реєстраційну картку встановленого зразка, копію свідоцтва про державну реєстрацію банку, виданого Національним банком, та пред'являють оригінал цього свідоцтва. На підставі відомостей, наведених в реєстраційній картці, державний реєстратор вносить запис до Єдиного державного реєстру та видає свідоцтво єдиного зразка про державну реєстрацію банку як юридичної особи. При цьому реєстраційний збір за включення даних до Єдиного державного реєстру з діючих банків не стягується.

Для проведення державної реєстрації банку як **новоствореної юридичної особи** засновник (засновники) або уповноважена ними особа подає державному реєстратору документи відповідно до вимог Закону про державну реєстрацію.

Титульна сторінка обох примірників статуту банку з відміткою про реєстрацію статуту Національним банком та датою реєстрації має бути засвідчена підписом заступника Голови Національного банку України і відбитком печатки Національного банку. Примірники статуту мають бути прошиті і засвідчені на звороті відбитком печатки Управління діловодства Національного банку. За відсутності підстав для відмови в проведенні державної реєстрації або залишення документів, що подані для державної реєстрації, без розгляду, державний реєстратор вносить до реєстраційної картки ідентифікаційний код заявника відповідно

до вимог Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України і проводить державну реєстрацію банку як юридичної особи в порядку, визначеному Законом про державну реєстрацію, внаслідок чого банку видається свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи єдиного зразка. Протягом п'яти робочих днів після державної реєстрації банку як юридичної особи банк для внесення запису до Державного реєстру банків подає до Національного банку такі документи:

- нотаріально засвідчену копію свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи єдиного зразка;
- дві нотаріально засвідчені копії статуту банку, зареєстрованого Національним банком, з відповідною відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи.

Датою внесення запису до Державного реєстру банків є дата отримання Національним банком зазначених документів, про що уповноваженій особі банку повідомляється листом Національного банку за підписом директора Генерального департаменту банківського нагляду та видається свідоцтво про реєстрацію банку. Повідомлення про реєстрацію банку також надсилається територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням банку разом з нотаріально засвідченою копією статуту банку з відповідною відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації банку.

Для проведення державної реєстрації **змін до статуту банку** після їх реєстрації Національним банком або його територіальним управлінням банк подає державному реєстратору документи відповідно до вимог Закону про державну реєстрацію.

Титульна сторінка обох примірників статуту у новій редакції з відміткою про їх реєстрацію Національним банком та датою реєстрації має бути засвідчена підписом заступника Голови Національного банку і відбитком печатки Національного банку (підписом начальника та відбитком гербової печатки територіального управління Національного банку). Примірники статуту у новій редакції мають бути прошиті та засвідчені на звороті відбитком печатки Управління діловодства Національного банку (загальною відділу територіального управління Національного банку).

За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації змін до статуту банку як юридичної особи або залишення документів, що подані для державної реєстрації, без розгляду, державний реєстратор проводить державну реєстрацію змін до статуту юридичної особи на підставі відомостей реєстраційної

картки та в порядку, визначеному Законом про державну реєстрацію.

Для внесення Національним банком відповідного запису до Державного реєстру банків банк після державної реєстрації змін до статуту протягом п'яти робочих днів подає до Національного банку дві нотаріально засвідчені копії статуту банку у новій редакції з відповідною відміткою державного реєстратора. У разі проведення державної реєстрації змін до статуту банку, що пов'язані із зміною найменування або місцезнаходження юридичної особи, Національному банку додатково подається нотаріально засвідчена копія нового свідоцтва про державну реєстрацію банку як юридичної особи. Датою внесення відповідного запису до Державного реєстру банків є дата отримання Національним банком зазначених вище документів, про що повідомляється банку листом Національного банку за підписом директора Генерального департаменту банківського нагляду. Повідомлення про реєстрацію змін до статуту банку також надсилається територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням банку разом з нотаріально засвідченою копією статуту банку у новій редакції з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації змін до статуту банку.

Під час відкриття банком **відокремленого підрозділу (філії, представництва)** для внесення відомостей про нього до Єдиного державного реєстру банків, крім документів, передбачених Законом про державну реєстрацію, подає державному реєстратору копію листа Національного банку про внесення до Державного реєстру банків запису про реєстрацію філії або представництва банку.

У вказаному листі Національного банку України і Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва зазначено, що ці роз'яснення застосовуються до внесення відповідних змін до Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 31.08.2001 р. № 375 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 24.10.2001 р. за № 906/6097, в частині реєстрації банків, їх відокремлених підрозділів та внесення змін до статутів банків. Проте такі зміни до цих пір не внесені.

Однак найбільш прийнятним вирішенням проблеми, яка склалася у зв'язку з державною реєстрацією банків, є усунення колізії у законодавстві шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних

осіб-підприємців». На нашу думку, варто передбачити, що банки підлягають державній реєстрації Національним банком України у порядку, визначеному спеціальним банківським законодавством, та покласти на Національний банк обов'язок вносити відповідні записи до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців. Аналогічної позиції дотримуються і працівники Національного банку⁹⁴.

Надання дозволу на придбання або збільшення істотної участі у банку

Відповідно до статті 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність» юридична чи фізична особа, яка має намір придбати істотну участь у банку або збільшити її таким чином, що така особа буде прямо або опосередковано (зокрема, отримання в управління пакета акцій; набуття особою права голосу на загальних зборах акціонерів банку за дорученням акціонера (учасника) банку, який є власником істотної участі в банку тощо) володіти або контролювати 10, 25, 50 та 75 відсотків статутного капіталу банку чи права голосу придбаних акцій (паїв, часток) в органах управління банку, зобов'язана отримати письмовий дозвіл Національного банку.

Якщо власник істотної участі, що складає 10, 25 або 50 відсотків статутного капіталу банку, має намір додатково придбати акції (паї, частки таким чином, що таке придбання призведе до збільшення його істотної участі, але при цьому не буде складати відповідно більше ніж 25 або 50, або 75 відсотків статутного капіталу банку, то письмовий дозвіл на таке придбання не потрібен.

Якщо будь-яка особа має письмовий дозвіл Національного банку на володіння істотною участю у розмірі 75 відсотків статутного капіталу банку, то для подальшого збільшення прямо або опосередковано його істотної участі у банку письмовий дозвіл не потрібен.

Якщо особа володіє істотною участю у банку чи збільшує її без одержання письмового дозволу Національного банку, коли такий дозвіл є обов'язковим, останній має право заборонити такий особі прямо чи опосередковано, повністю чи частково користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв) та брати участь будь-яким чином в управлінні справами банку.

---

⁹⁴ Савченко І. Реєстрація банків: проблеми нового законодавства // Вісник НБУ. — Січень 2005. — С. 14—15.

Про намір банку придбати загальну кількість власних акцій або паїв у розмірі 10 і більше відсотків загальної емісії банк письмово повідомляє Національний банк за 15 календарних днів до укладення угод. Національний банк має право заборонити банку купівлю власних акцій або паїв у разі, якщо це може призвести до погіршення фінансового стану банку.

Для отримання письмового дозволу на придбання чи збільшення істотної участі в банку юридична особа через уповноважену особу, а фізична особа особисто або через уповноважену особу має право звернутися до Національного банку (доручення оформляється відповідним чином). Положенням визначено, які документи надаються різними суб'єктами для придбання істотної участі у банку.

Зокрема, юридична особа — резидент України для отримання дозволу на придбання або збільшення істотної участі в банку подає такі документи:

- заяву на придбання або збільшення істотної участі в банку, оформлену на бланку юридичної особи;
- анкету за підписом керівника, засвідчену відбитком печатки юридичної особи;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію, засвідчену нотаріально;
- копії установчих документів, засвідчені нотаріально;
- копію ліцензії Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку на здійснення діяльності зберігача або торговця цінними паперами (якщо вони здійснюють таку діяльність);
- рішення уповноваженого органу юридичної особи про придбання або збільшення істотної участі в банку за підписом уповноважених осіб;
- фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали), а також станом на перше число місяця, у якому вносяться кошти до статутного капіталу банку, що засвідчується підписами керівника та головного бухгалтера (за наявності посади), а також відбитком печатки юридичної особи;
- висновок аудиторської фірми (аудитора), що складений за вимогами, передбаченими Положенням, щодо фінансового стану та про можливість здійснення внеску до статутного капіталу банку за рахунок власних коштів (власного капіталу);
- повідомлення юридичної особи про відсутність заборгованості за зобов'язаннями перед бюджетами всіх рівнів;
- довідки банків, що обслуговують рахунки, з яких здійснюватиметься оплата акцій (паїв, часток), про наявність коштів на цих

рахунках, періодичність проведення операцій за ними (ця вимога не поширюється на банки);

- довідки банків, що надали кредити, про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення (ця вимога не поширюється на банки);

- висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених чинним законодавством України;

- анкети, заповнену членами спостережної ради, правління юридичної особи — заявника;

- анкети, заповнену фізичними особами, які мають істотну участь в юридичній особі — заявнику;

- копії установчих документів власників істотної участі в юридичній особі — учаснику, яка матиме істотну участь у банку, засвідчені в нотаріальному порядку, їх фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали) та висновки аудиторських фірм (аудиторів) про підтвердження їх звітності за останній звітний період (квартал).

Рішення про надання письмового дозволу на придбання або збільшення істотної участі в банку або відмову в наданні такого дозволу надає Комісія Національного банку або Комісія Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків при територіальному відділенні у місячний строк із дня отримання всіх документів.

Про надання письмового дозволу на придбання або збільшення істотної участі в банку територіальне управління Національного банку надсилає юридичній або фізичній особі лист за підписом начальника територіального управління Національного банку. Копія листа надсилається відповідному банку та Національному банку. Про надання письмового дозволу на придбання або збільшення істотної участі в банку Національний банк надсилає юридичній або фізичній особі лист за підписом Голови Національного банку. Копія листа надсилається відповідному банку та територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням банку.

Письмовий дозвіл на придбання або збільшення істотної участі в діючому банку є дійсним протягом трьох місяців з дня його видачі. Про використання дозволу банк повідомляє територіальне управління Національного банку за його місцезнаходженням і Департамент реєстрації та ліцензування банків Національного банку в дводенний строк із дня використання дозволу. Національний банк не надає дозволу на придбання істотної участі в банку або її збільшення, якщо:

- особа, яка придбаває або збільшує істотну участь, не має бездоганної репутації. Якщо такою особою є юридична особа, то ця вимога поширюється на членів виконавчого органу та спостережної ради юридичної особи, а також на власників істотної участі, які є фізичними особами;

- особа, яка придбаває або збільшує істотну участь, не має власних коштів, яких достатньо для заявленого внеску;

- придбання або збільшення істотної участі загрожуватиме інтересам вкладників та інших кредиторів банку або розвитку конкурентного середовища в банківській системі.

Відкриття філій, представництв та відділень комерційних банків

Філії банків відкриваються за згодою Національного банку України, яка надається на підставі таких документів:

- 1) клопотання банку про відкриття філії із зазначенням місцезнаходження та основних видів діяльності філії;

- 2) рішення спостережної ради банку про відкриття філії;

- 3) положення про філію, затвердженого спостережною радою банку;

- 4) інформації про керівника та головного бухгалтера філії.

Національний банк України перевіряє відповідність приміщення і обладнання філії вимогам, встановленим Національним банком України. Звертаємо увагу, що зазначену перевірку Національний банк України здійснює на місці, тобто, застосовує такий метод банківського нагляду, як інспектування.

Реєстрація філій банку здійснюється Національним банком України протягом одного місяця з моменту надання усіх необхідних документів шляхом внесення відповідної інформації до Державного реєстру банків.

Банки зобов'язані надавати інформацію Національному банку України про відкриття **представництва**, яка вноситься до Державного реєстру банків.

Для внесення до Державного реєстру банків інформації про відкриття представництва банк подає до територіального управління Національного банку за місцезнаходженням банку такі документи:

- 1) клопотання банку про реєстрацію представництва із зазначенням його внутрішньобанківського реєстраційного коду;

- 2) копію протоколу (або витяг з протоколу) компетентного органу банку, засвідчений відбитком печатки банку, про відкриття представництва, що прийняте не раніше ніж за три місяці до часу подання клопотання;

3) положення про представництво, затверджене компетентним органом банку та підписане головою правління (ради директорів) у чотирьох примірниках;

4) копію довіреності керівнику представництва, засвідчену відбитком печатки банку, на здійснення представницьких функцій від імені банку.

Територіальне управління Національного банку відмовляє в реєстрації представництва банку, якщо банк значно недокапіталізований або критично недокапіталізований.

Реєстрація представництва банку здійснюється протягом десяти робочих днів із дня отримання територіальним управлінням Національного банку за місцезнаходженням банку всіх необхідних документів.

Представництво вважається зареєстрованим після внесення відповідного запису до Державного реєстру банків. Про здійснення запису щодо реєстрації представництва Генеральний департамент банківського нагляду повідомляє листом територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням представництва, територіальне управління Національного банку і банк з доданням положення про представництво з реєстраційним номером, яке засвідчене підписом директора Департаменту реєстрації та ліцензування банків.

Законодавством встановлені умови, за яких банки можуть відкривати **відділення** (зокрема, щодо формування резервів, дотримання економічних нормативів та ін.)

Для погодження відкриття відділення банк подає до територіального управління Національного банку за місцезнаходженням відділення такі документи:

1) клопотання банку про погодження відкриття відділення із зазначенням його місцезнаходження, внутрішньобанківського реєстраційного коду відділення, письмового підтвердження банку щодо дотримання встановлених законодавством вимог і відповідності кваліфікації керівника відділення (у разі його наявності), а також кваліфікації інших працівників відділення внутрішньобанківським вимогам та вимогам нормативно-правових актів Національного банку, з урахуванням переліку операцій, які проводитимуться відділенням;

2) рішення компетентного органу банку про відкриття відділення (протокол або витяг з протоколу, засвідчений відбитком печатки банку), що дійсне протягом шести місяців з часу його прийняття;

3) затверджене компетентним органом банку положення про відділення з зазначенням підпорядкованості відділення (банку/філії) у трьох примірниках;

4) дозвіл компетентного органу банку на право проведення відділенням окремих операцій.

Відповідні територіальні управління Національного банку України (за місцезнаходженням банку, філії (у разі відкриття відділення на балансі філії) та за місцезнаходженням відділення) перевіряють дотримання встановлених законодавством вимог для відкриття відділення.

У разі дотримання зазначених вимог та отримання позитивного висновку територіального управління Національного банку за місцезнаходженням відділення банку (або Генерального департаменту банківського нагляду — щодо банків, кореспондентський рахунок яких відкрито в Операційному управлінні Національного банку) Комісія Національного банку при територіальному управлінні за місцезнаходженням відділення приймає рішення про погодження відкриття відділення та повідомляє про прийняте рішення банк і територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням відділення банку (або Генеральний департамент банківського нагляду — щодо банків, кореспондентський рахунок яких відкрито в Операційному управлінні Національного банку). У повідомленні про прийняте рішення щодо погодження відкриття відділення зазначаються повна та скорочена назва відділення, його внутрішньобанківський реєстраційний код, місцезнаходження відділення, телефони, прізвище керівника (у разі його наявності). Разом із повідомленням направляється також і положення про відділення.

Для реєстрації **представництва банку-нерезидента** уповноважена особа подає до Національного банку такі документи:

- клопотання про реєстрацію представництва, засвідчене підписом уповноваженої особи та відбитком печатки банку;
- витяг з банківського (торговельного) реєстру або інший офіційний документ, що підтверджує реєстрацію банку;
- положення про представництво в чотирьох примірниках;
- доручення іноземного банку керівникові представництва на право здійснення представницьких функцій.

Документи для реєстрації представництва розглядаються Генеральним департаментом банківського нагляду, Юридичним департаментом (у разі потреби — іншими департаментами) і подаються на розгляд Комісії Національного банку.

Після прийняття відповідного рішення представництву видається свідоцтво про державну реєстрацію.

Слід пам'ятати, що представництво іноземного банку не може здійснювати банківські операції.

Створення дочірніх банків, філій і представництв українського банку на території інших держав

Українські банки мають право створювати дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав на підставі дозволу Національного банку України. Для відкриття дочірніх банків, філій або представництв українських банків на території інших держав пред'являються такі самі вимоги, які встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку із створенням філії чи представництва банку на території іншої держави.

Для створення дочірнього банку, філії чи представництва українського банку за кордоном цей банк подає до Національного банку України бізнес-план та економічне обґрунтування доцільності створення дочірнього банку, філії чи представництва банку за кордоном.

Дочірній банк, філія чи представництво українського банку на території іншої держави реєструються відповідно до вимог законодавства цієї держави.

Банк у місячний термін має повідомити Національний банк України про відкриття дочірнього банку, філії чи представництва на території іншої держави з наданням копій відповідних документів про їх реєстрацію.

Порядок створення банківських об'єднань

Банківське об'єднання створюється за попередньою згодою Національного банку України та підлягає державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків.

Порядок отримання дозволу на створення банківського об'єднання та порядок його державної реєстрації встановлюються Національним банком України.

Банк може бути учасником лише одного банківського об'єднання. Учасники банківського об'єднання можуть вийти з його складу із збереженням взаємних зобов'язань та дотриманням умов укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання.

Банківське об'єднання зобов'язане публікувати в офіційних друкованих виданнях — газеті «Урядовий кур'єр» або «Голос

України» інформацію про створення банківського об'єднання за визначеною Національним банком України формою, про зміни у ньому та про припинення його діяльності, а також консолідовану звітність за обсягами та за формою, встановленими Національним банком України.

Учасники банківського об'єднання несуть відповідальність за зобов'язаннями інших його учасників відповідно до укладеного між ними договору.

---

§ 5. Надання дозволів та ліцензій на здійснення банківських операцій

Правові засади ліцензування банків та небанківських фінансових установ викладені у Законі України «Про банки і банківську діяльність» та конкретизовані у відповідних нормативно-правових актах Національного банку України. Відповідно до зазначеного Закону банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання банківської ліцензії. Без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність по залученню вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і наданню кредитів, а також вести рахунки. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну, цивільну чи адміністративну відповідальність згідно із законами України.

Банківська ліцензія надається Національним банком України на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують:

- наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у розмірі, що встановлюється цим Законом;
- забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями відповідно до вимог Національного банку;
- наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком.

Національний банк України може відмовити у наданні ліцензії, якщо зазначені умови не виконані банком протягом одного року з дати державної реєстрації банку. В такому разі державна реєстрація банку скасовується і банк ліквідується. Рішення про

надання банківської ліцензії чи про відмову у її наданні приймається Національним банком України протягом одного місяця з дня отримання повного пакета визначених документів. Банківська ліцензія не може передаватися третім особам.

Порядок ліцензування банків конкретизований у Положенні про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 17 липня 2001 р. № 275. У цьому Положенні визначено, що філії банків здійснюють банківські та інші операції згідно з положенням про філію, на підставі банківських ліцензій та письмових дозволів, отриманих банками, і лише за умови наявності та у межах письмового дозволу, наданого банком.

Письмовий дозвіл на здійснення окремих операцій видається банку за таких умов:

1. Наявність банківської ліцензії.
2. Рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам Національного банку, що підтверджується незалежним аудитором.
3. Банк не є об'єктом застосування заходів впливу:
  - протягом усього періоду діяльності — для банків, які отримали банківську ліцензію менше ніж за шість місяців до часу звернення до Національного банку з клопотанням про видачу письмового дозволу;
  - протягом шести місяців, що передують зверненню банку до Національного банку з клопотанням про видачу письмового дозволу — для банків, які здійснюють банківську діяльність на підставі банківської ліцензії більше ніж за шість місяців.
4. Банк подав план (бізнес-план) щодо певних операцій, на право здійснення яких банк бажає отримати письмовий дозвіл, і цей план схвалено Національним банком. Процедура схвалення плану (бізнес-плану) вважається виконаною у разі відсутності зауважень з боку Національного банку при прийнятті відповідного рішення про видачу банку письмового дозволу на здійснення операцій.
5. Банк має достатні фінансові можливості для здійснення такої діяльності.
6. Наявність підрозділів, які виконуватимуть відповідні операції згідно з поданим банком планом (бізнес-планом), служби внутрішнього аудиту, а також підрозділу з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій, лімітів ризиків контрапартнерів, структу-

ри балансу відповідно до рішень правління (ради директорів) з питань політики щодо ризикованості та прибутковості діяльності банку.

7. Наявність керівників підрозділів банку, кандидатури яких відповідають вимогам, встановленим у цьому Положенні. З метою визначення професійної придатності та ділової репутації керівників інших підрозділів та заступників головного бухгалтера в разі потреби з ними також може бути проведена співбесіда.

8. Наявність комітетів, а саме: кредитного, тарифного, з питань управління активами і пасивами та відповідних положень про них, що відповідають вимогам чинного законодавства України.

9. Наявність відповідних внутрішніх положень банку, що регулюють політику управління активами і пасивами, кредитну, інвестиційну, облікову політику банку та проведення ним діяльності, на яку він бажає отримати в Національному банку письмовий дозвіл, що відповідають вимогам чинного законодавства України.

Положенням також визначено спеціальні вимоги, яким має відповідати банк для отримання дозволу на здійснення певних банківських операцій, перелік документів, які банк подає для отримання ліцензії та дозволу, особливості ліцензування банківських корпорацій, порядок розгляду документів у Національному банку. Зокрема, у Положенні закріплені додаткові вимоги щодо діяльності спеціалізованих розрахункових (клірингових банків). За наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку спеціалізовані розрахункові (клірингові) банки мають право здійснювати такі банківські операції:

- відкриття та ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) і банків-кореспондентів (резидентів та нерезидентів) у національній та іноземній валютах з метою забезпечення їх розрахунків за угодами, укладеними третіми особами на біржовому та позабіржовому ринках, а також інших розрахунків за взаємними зобов'язаннями третіх сторін;

- купівля, продаж і зберігання платіжних документів, цінних паперів, а також операції з ними, що пов'язані з виконанням доручень клієнтів та банків-кореспондентів, підтриманням ліквідності і виконанням зобов'язань учасників біржових та позабіржових угод;

- видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачають виконання в грошовій формі за умови, що надання таких зобов'язань пов'язано з процедурою гарантування виконання укладених на біржовому і позабіржовому ринку угод та за дорученням клієнтів;

- залучення коштів, цінних паперів та інших активів клієнтів та банків-кореспондентів для виконання укладених на біржовому та позабіржовому ринках угод або за дорученням клієнтів;

- вкладання коштів у статутні фонди інших юридичних осіб обмежується вкладанням коштів у статутні фонди бірж, позабіржових/торговельних систем, депозитаріїв та установ, що займаються клірингом і розрахунками на біржовому та позабіржовому ринках;

- надання та отримання кредитів на міжбанківському ринку — у межах регулятивного капіталу банку;

- клірингові операції — за угодами на всіх сегментах фінансового ринку.

Спеціалізованим розрахунковим (кліринговим) банкам не дозволяється:

- залучати кошти від населення на депозити;

- залучати міжбанківські кредити для проведення власних активних операцій;

- брати на себе ризики третіх осіб шляхом видачі гарантій та поручительств, окрім випадків, пов'язаних з проведенням відповідних розрахунків за угодами, укладеними цими особами на організаційно оформлених ринках.

Порядок ліцензування небанківських фінансових установ визначено у Положенні про порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківським фінансовим установам, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 16 серпня 2001 р. № 344.

Відповідно до цього Положення Національний банк видає небанківським фінансовим установам ліцензії на здійснення таких банківських операцій:

- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них через банківські установи;

- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Національний банк видає небанківській фінансовій установі ліцензію на здійснення окремих банківських операцій у разі дотримання нею таких обов'язкових умов:

- включення небанківської фінансової установи до Державного реєстру фінансових установ;

- отримання небанківською фінансовою установою ліцензії Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг на провадження діяльності з надання фінансових послуг;

- наявність регулятивного капіталу в сумі, еквівалентній не менше ніж 1 млн євро;
  - строк діяльності небанківської фінансової установи не менше ніж один рік після отримання ліцензії Державної комісії на провадження діяльності з надання фінансових послуг;
  - наявність прибутку за даними річного фінансового звіту про фінансові результати, підтвердженого аудитором;
  - наявність системи бухгалтерського обліку та звітності, що відповідає вимогам законодавства України, встановленого для небанківських фінансових установ;
  - відсутність заборгованості за зобов'язаннями перед бюджетами всіх рівнів;
  - бездоганна ділова репутація та відповідна кваліфікація керівників небанківської фінансової установи (повна вища юридична чи економічна освіта та стаж роботи у фінансово-банківській сфері не менше трьох років);
  - наявність кваліфікованих кадрів для проведення відповідних банківських операцій, які мають відповідати кваліфікаційним вимогам, визначеним у додатку до Положення про порядок видачі банкам банківських операцій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій;
  - наявність приміщень, що відповідають вимогам цього Положення;
  - наявність технічних та інших умов, потрібних для здійснення окремих банківських операцій та забезпечення їх належного і своєчасного обліку відповідно до законодавства України (у тому числі відповідне програмне забезпечення, комп'ютерна техніка, комунікаційні засоби тощо);
  - дотримання критеріїв і нормативів, установлених для небанківських фінансових установ (у тому числі ліквідності, капіталу, платоспроможності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій), протягом останніх шести місяців, що передують зверненню небанківської фінансової установи до Національного банку;
  - відсутність застосування Державною комісією заходів впливу до небанківської фінансової установи за порушення нею чинного законодавства України протягом останніх шести місяців, що передують її зверненню до Національного банку.
- Філія небанківської фінансової установи має право здійснювати окремі банківські операції згідно з положенням про філію та за умови видачі їй небанківською фінансовою установою — юридичною особою дозволу на здійснення визначених у цьому дозволі окремих банківських операцій, погодженого з територіальним управлінням Національного банку.

---

§ 6. Проведення інспектування комерційних банків в Україні

Правові засади проведення інспекційних перевірок комерційних банків в Україні закріплені у Законі України «Про банки і банківську діяльність». Відповідно до статті 71 цього Закону кожний банк є об'єктом перевірки на місці інспекторами Національного банку України чи аудиторами, призначеними Національним банком України.

Перевірки здійснюються з метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів Національного банку України.

Перевірка банків здійснюється відповідно до плану, затвердженого Національним банком України. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік. Про проведення планової перевірки Національний банк України зобов'язаний повідомити банк не пізніше, ніж за 10 днів до його початку.

Банки зобов'язані забезпечити інспекторам Національного банку України та іншим уповноваженим ним особам вільний доступ до всіх документів та інформації з дотриманням правил цієї статті, а при перевірці на місці — можливість вільного доступу в робочий час у всі приміщення банку.

Керівництво банку призначає компетентного представника для надання необхідних документів та пояснень і забезпечує приміщенням для роботи працівників служби банківського нагляду Національного банку України.

Національний банк України може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки банку при наявності обґрунтованих підстав. Таке рішення має бути підписане Головою Національного банку України або уповноваженою ним особою.

Для здійснення своїх повноважень щодо нагляду Національний банк України має право безоплатно одержувати від банків інформацію про їх діяльність та пояснення з окремих питань діяльності банку.

Не допускається надання матеріалів перевірки третім особам у разі, якщо в матеріалах перевірки відсутні дані про факти порушень законодавства.

У ході перевірки банку Національний банк України має право перевіряти будь-яку звітність афілійованої особи банку щодо вза-

емовідносин з банком з метою визначення впливу відносин з афілійованою особою на стан банку. Для цілей перевірки афілійовані особи надають Національному банку України сприяння відповідно до положень цієї статті у тому ж порядку, що застосовується до банків.

У статті 72 Закону України «Про банки і банківську діяльність» визначено коло осіб, на яких поширюється наглядова діяльність Національного банку України. Згідно з цією статтею Національний банк України має право здійснювати перевірку осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, з метою дотримання законодавства щодо банківської діяльності. При здійсненні перевірки Національний банк України має право вимагати від цих осіб подання будь-якої інформації, необхідної для здійснення перевірки. Інспектовані особи зобов'язані подавати Національному банку України затребувану інформацію у визначений ним строк.

До осіб, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, відносяться:

1) власник істотної участі у банку, якщо Національний банк України вважає, що він не відповідає вимогам, встановленим цим Законом щодо істотної участі, або негативно впливає на фінансову безпеку і стабільність банку;

2) особа, що придбала істотну участь у банку без письмового дозволу Національного банку України.

Об'єктом перевірки Національного банку України може бути також особа, щодо якої є достовірна інформація про здійснення цією особою банківської діяльності без банківської ліцензії.

---

§ 7. Правові засади застосування заходів впливу за порушення банківського законодавства

Відповідно до статті 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього Закону, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк України

адекватно вчиненому порушенню має право застосувати заходи впливу, до яких відносяться:

1) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення не виправданих витрат банку, обмеження не виправдано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

2) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення банку або плану реорганізації банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів до усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

4) видати розпорядження щодо:

а) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

б) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;

в) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

г) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;

д) заборони надавати бланкові кредити;

е) накладення штрафів на:

- керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- банки відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку України, але у розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду;

є) тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;

ж) тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади у разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;

з) реорганізації банку;

и) призначення тимчасової адміністрації.

У разі порушення Закону чи нормативно-правових актів Національного банку України, що спричинило значну втрату активів або доходів, і настанні ознак неплатоспроможності банку Націо-

нальний банк України має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку згідно з положеннями цього Закону.

Якщо в діях керівника банку або фізичної особи чи представника юридичної особи — власника істотної участі, якій пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, не встановлено складу злочину, але має місце порушення вимог Закону або нормативно-правових актів Національного банку України або якщо таку особу визнано винною у вчиненні корисливого злочину із призначенням покарання без позбавлення волі, Національний банк України має право видати банку розпорядження про звільнення такої особи з посади або заборону користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв).

Особу, яку на підставі розпорядження Національного банку України було відсторонено від посади або якій тимчасово заборонено користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв), може бути поновлено на посаді або відновлено у використанні права голосу придбаних акцій (паїв) лише на підставі попереднього дозволу Національного банку України.

Рішення Національного банку України щодо призначення тимчасової адміністрації є виконавчим документом.

Порядок застосування заходів впливу та санкцій за порушення банківського законодавства закріплений у статті 74 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Згідно з цією статтею штрафи на керівників та службових осіб банку, фізичних осіб — власників істотної участі накладаються в порядку, передбаченому Кодексом України про адміністративні правопорушення. Порядок застосування заходів впливу, передбачених цим Законом, а також розмір фінансових санкцій, що застосовуються до банків та інших юридичних осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, встановлюються законами України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Такий порядок встановлений Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 369.

Згідно з цим Положенням заходи впливу застосовуються Національним банком на підставі:

- результатів інспекційних (планових та позапланових) перевірок діяльності банків чи їх філій;
- результатів аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо;

- результатів перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на їх здійснення;

- пропозицій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у разі порушення банком норм Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб»;

- результатів перевірок дотримання банками валютного законодавства, здійснених уповноваженими працівниками Національного банку, що містять виявлені порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

При здійсненні нагляду за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк співпрацює з відповідними органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися лише з такою метою:

- ◆ для перевіряння ліцензії установи на право ведення діяльності;
- ◆ для перевіряння права на здійснення банківської діяльності.

Слід зазначити, що заходи впливу, які застосовуються Національним банком до банків, мають бути адекватними конкретним порушенням, які ними були допущені. Вибір адекватних заходів впливу, які застосовуються до банків відповідно до банківського законодавства та вказаного вище Положення, має здійснюватися з урахуванням:

- характеру допущених банком порушень;
- причин, які зумовили виникнення виявлених порушень;
- загального фінансового стану банку та рівня достатності капіталу;
- розміру можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників.

---

§ 8. Порядок реорганізації та ліквідації комерційних банків

Реорганізація комерційних банків

Реорганізація банку — це злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Злиття означає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передачу належних їм майна, коштів, прав та обов'язків до банку- правонаступника, який створюється у результаті злиття.

Приєднання означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку.

Поділ означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків у відповідних частинах до банків, які створюються внаслідок реорганізації цього банку шляхом поділу.

Виділення означає перетворення банку як юридичної особи та передачу певної частини належного йому майна, коштів, прав та обов'язків до банку, який створюється внаслідок реорганізації.

Перетворення передбачає зміну організаційно-правової форми товариства.

Необхідно зазначити, що реорганізація може бути **добровільною** та **примусовою** (обов'язковою). Добровільна реорганізація проводиться за ініціативою самого банку (за рішенням загальних зборів акціонерів). Примусова реорганізація застосовується до проблемних банків за ініціативою НБУ або Верховною Радою України (щодо державних банків) у порядку, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правовими актами НБУ.

Порядок здійснення добровільної реорганізації

Реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства за умови попереднього дозволу Національного банку України.

Для одержання дозволу на реорганізацію банку до Національного банку України подається заява з доданням необхідного обґрунтування та розрахунків, які б засвідчували настання позитивних наслідків для вкладників та інших кредиторів банку.

Національний банк України не дає дозволу на реорганізацію банку у разі, якщо є достатні підстави вважати, що реорганізація загрожуватиме інтересам вкладників та інших кредиторів і банк, створений у результаті реорганізації, не буде відповідати вимогам щодо економічних нормативів його діяльності, порядку реєстрації банків і ліцензування їх діяльності.

Національний банк України надає дозвіл чи відмовляє у реорганізації банку протягом одного місяця з моменту отримання заяви банку на реорганізацію.

Примусова реорганізація проблемних банків

Примусова реорганізація здійснюється у разі істотної загрози платоспроможності банку.

Рішення про реорганізацію банку, крім перетворення, має містити інформацію про:

- 1) угоду про реорганізацію у разі злиття або приєднання;
- 2) призначення персонального складу комісії для проведення реорганізації;
- 3) призначення персонального складу ревізійної комісії для проведення інвентаризації та ревізії матеріальних цінностей, що перебувають на обліку банку (банків);
- 4) призначення незалежного аудитора, що має сертифікат Національного банку України;
- 5) строки проведення реорганізації;
- 6) склад правління (ради директорів) після реорганізації.

Реорганізація розпочинається після затвердження Національним банком України плану реорганізації, який крім інших необхідних заходів повинен передбачати подання Національному банку України відповідних документів, необхідних для державної реєстрації нового банку або для реєстрації змін і доповнень до установчих документів існуючого банку.

Банк вважається реорганізованим з моменту внесення Національним банком України змін до Державного реєстру банків.

У разі примусової реорганізації рішення, передбачені пунктами 2—6 частини першої статті 28 Закону «Про банки і банківську діяльність», приймаються Національним банком України, угода про реорганізацію не підписується, загальні умови реорганізації визначаються постановою правління Національного банку України і є обов'язковими для виконання усіма сторонами.

Угода про злиття або приєднання укладається банками, що реорганізуються шляхом злиття або приєднання, у письмовій формі.

Угода про злиття або приєднання містить положення, що регулюють питання, визначені у статті 28 Закону «Про банки і банківську діяльність».

Угода про злиття або приєднання набирає законної сили з моменту затвердження її більшістю у дві третини голосів акціонерів (учасників) на загальних зборах кожного з банків.

Ліквідація комерційних банків

Мабуть, немає іншої юридичної особи, ніж банк, ліквідація якої викликала б такий масовий резонанс у суспільстві. Це, безумовно, пов'язано із особливим правовим статусом банку, специфікою здійснюваної ним діяльності. Враховуючи, що банк є великим фінансовим посередником, припинення його діяльності не може не позначитися на значній кількості фізичних та юридичних осіб — клієнтів цього банку та пов'язаних з ними осіб. Як справедливо зазначають у своїй публікації К. Раєвський та М.Зубок, одним із найголовніших завдань як у діяльності банків, так і в процесі їх ліквідації є захист клієнтів і вкладників банку⁹⁵. У зв'язку з цим надзвичайно важливим є чітке врегулювання у законодавстві ліквідаційної процедури банку. Проаналізуємо положення банківського законодавства України, якими регламентуються зазначені відносини.

Отже, відповідно до статті 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність» ліквідація банку — процедура припинення функціонування банку як юридичної особи відповідно до положень цього Закону.

Банк може бути ліквідований:

- 1) з ініціативи власників банку;
- 2) з ініціативи Національного банку України (у тому числі за заявою кредиторів).

Ліквідація банку з ініціативи власників здійснюється в порядку, передбаченому законодавством України про господарські товариства, з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом, та *за згодою Національного банку України*. Як бачимо, на відміну від інших юридичних осіб, для ліквідації банку однієї лише згоди його власників є недостатньо. Таке положення закріплене у Законі саме з метою захисту інтересів клієнтів банку та забезпечення стабільності фінансово-кредитної системи держави в цілому.

Ліквідація банку з ініціативи Національного банку України здійснюється відповідно до Закону та нормативно-правових актів Національного банку України.

---

⁹⁵ Раєвський К., Зубок М. Ліквідація банків. Організація процедури // Вісник НБУ. — Квітень 2003. — С. 11—14. — С. 11.

Національний банк України зобов'язаний протягом двох днів після прийняття рішення про ліквідацію банку повідомити про це Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. У разі оскарження в судовому порядку рішення Національного банку про ліквідацію банку Національний банк України також повідомляє про це Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Особливості ліквідації банку в разі його неплатоспроможності

Однією з найпоширеніших підстав припинення банку як юридичної особи є його неплатоспроможність.

Право звернення до суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним та його ліквідацію мають:

- 1) кредитори банку;
- 2) Національний банк України.

Кредитори направляють рекомендованим листом до Національного банку України заяву про ліквідацію банку при настанні ознак неплатоспроможності банку з додаванням документально підтверджених доказів наявності невиконаних грошових зобов'язань банку перед ними. Якщо протягом одного місяця з дня направлення заяви зазначені особи не отримали відповідь Національного банку України, вони мають право звернутися до суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним.

Законодавство України про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом при розгляді судом справи про визнання банку неплатоспроможним застосовується в частині, що не суперечить нормам Закону.

При підготовці справи до розгляду суддя отримує обґрунтований висновок Національного банку України щодо доцільності ліквідації банку або рішення Національного банку України про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора. Національний банк України зобов'язаний надати один із зазначених документів протягом місяця з дня отримання запиту суду.

Законодавством передбачена вирішальна роль Національного банку у зазначеному процесі: негативний висновок НБУ щодо доцільності відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку є підставою для залишення заяви без розгляду.

Якщо банк-боржник не спроможний виконати свої зобов'язання відповідно до рішення суду про примусове стягнення протягом шести місяців і за цей час не досягнуто домовленостей

щодо реструктуризації визначеного боргу, Національний банк України зобов'язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку.

Справа про визнання банку неплатоспроможним за заявою кредиторів може бути порушена лише після відкликання банківської ліцензії. При цьому після відкликання банківської ліцензії санація банку не допускається.

Орган, який ініціював рішення про ліквідацію, призначає ліквідатора. Ліквідатор приступає до виконання обов'язків негайно після відкликання ліцензії.

Протягом одного місяця з дня прийняття справи до розгляду суд повинен визначитися стосовно позову про ліквідацію банку. Єдиним питанням, що приймається до розгляду судом у справі про ліквідацію банку, є висновок Національного банку України щодо доцільності ліквідації банку та відповідність застосування процедури ліквідації з боку Національного банку України вимогам Закону.

У своєму рішенні суд повинен підтвердити кандидатуру ліквідатора або призначити такого, що відповідає вимогам Закону. Єдиною підставою відхилення кандидатури ліквідатора, призначеного Національним банком України, може бути наявність конфлікту інтересів, який став відомий суду.

Розгляд справи в суді щодо ліквідації банку не зупиняє діяльності ліквідатора, призначеного Національним банком України.

Процедура ліквідації банку повинна бути завершена не пізніше трьох років з дня відкликання банківської ліцензії.

Національний банк України має право продовжувати процедуру ліквідації банків на термін до одного року, а системоутворюючих банків — на термін до двох років.

Ліквідатором здійснюється опублікування відомостей про відкриття ліквідаційної процедури у газеті «Урядовий кур'єр» чи «Голос України» за рахунок банку у строки, передбачені законами України, з дня прийняття Національним банком України рішення про відкликання ліцензії або власником банку рішення про ліквідацію банку.

Відомості про відкриття ліквідаційної процедури повинні містити найменування та інші реквізити банку, що ліквідується, дату прийняття Національним банком України рішення про відкликання ліцензії або дату прийняття рішення власника банку про ліквідацію банку і призначення ліквідатора, відомості про ліквідатора.

Протягом одного місяця з дня опублікування оголошення про відкриття ліквідаційної процедури кредитори мають право заяви-

ти ліквідатору про свої вимоги до банку. Не дозволяється опублікування або розголошення іншим чином відомостей про неплатоспроможність банку до дня прийняття рішення про його ліквідацію. Особи, винні у розголошенні даної інформації, несуть відповідальність згідно з законами України.

Законом встановлені спеціальні вимоги до особи, яка може бути призначена ліквідатором банку. Так, ліквідатором може бути призначено:

1) фізичну особу, яка відповідає вимогам, що висуваються Законом до тимчасового адміністратора;

2) юридичну особу, яка здійснює професійну діяльність щодо тимчасової адміністрації та ліквідації банків, щодо надання аудиторських, юридичних або консалтингових послуг і має не менше трьох працівників з сертифікатом Національного банку України на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку.

Забороняється призначати ліквідатором банку фізичну або юридичну особу, яка виконувала функції тимчасового адміністратора у цьому банку.

Фінансова відповідальність, життя та здоров'я ліквідатора мають бути застраховані згідно з законодавством України нормативно-правовими актами Національного банку України та договором про ліквідацію банку відповідно до закону.

З дня прийняття рішення про відкликання ліцензії та призначення ліквідатора:

1) припиняються повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) банку та тимчасового адміністратора, який негайно передає ліквідатору всі справи;

2) банківська діяльність банку завершується закінченням технологічного циклу конкретних операцій у разі, якщо це сприятиме збереженню або збільшенню ліквідаційної маси;

3) строк виконання всіх грошових зобов'язань банку та зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав;

4) припиняється нарахування процентів, неустойки (штрафу, пені) та інших економічних санкцій по всіх видах заборгованості банку;

5) відомості про фінансове становище банку перестають бути конфіденційними чи становити банківську таємницю;

6) укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банку чи передачею його майна третім особам, допускається в порядку, передбаченому Законом;

7) скасовуються арешт, накладений на майно (в тому числі на власні кошти банку на його рахунках) банку, чи інші обмеження щодо розпорядження його майном. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;

8) вимоги за зобов'язаннями банку, що виникли під час проведення ліквідації, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури.

Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі повноваження:

1) приймає до свого відання майно банку, вживає заходів щодо забезпечення його збереження;

2) виконує функції з управління та розпорядження майном банку;

3) здійснює інвентаризацію та оцінку майна банку згідно з законодавством;

4) виконує повноваження органів управління банку;

5) очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу;

6) пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення дебіторської заборгованості банку, у тому числі через судові органи;

7) має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банку, який відшкодовується в першу чергу за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банку;

8) з дня відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банку про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю;

9) заявляє в установленому законодавством порядку заперечення по заявлених до банку вимогах кредиторів;

10) заявляє відмову від виконання договорів та в установленому законодавством порядку розриває їх;

11) вживає заходів, спрямованих на виявлення та повернення майна банку, що знаходиться у третіх осіб;

12) передає у встановленому порядку на зберігання документи банку, які відповідно до нормативно-правових актів підлягають обов'язковому зберіганню;

13) вживає заходів, які, на його думку, дадуть можливість отримати максимальну виручку від продажу активів у найкоротший строк;

14) реалізує майно банку для задоволення вимог, включених до реєстру вимог кредиторів;

15) повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення та

надає державному органу з питань банкрутства інформацію для ведення єдиної бази даних щодо підприємств-банкрутів;

16) здійснює інші повноваження, передбачені Законом.

З дня призначення ліквідатора до нього переходять права керівника (органів управління) банку. Протягом трьох днів з дня призначення ліквідатора керівники банку забезпечують передачу бухгалтерської та іншої документації банку, печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей банку ліквідатору. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків винні особи несуть відповідальність відповідно до вимог чинного законодавства України.

При виконанні своїх обов'язків ліквідатор за своїм статусом прирівнюється до представника Національного банку України. Будь-яка особа, що навмисно перешкоджає доступу ліквідатора до банку, його активів, книг, записів, документів, несе адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством. Правоохоронні органи зобов'язані надавати допомогу ліквідатору в його роботі на підставі письмового звернення.

Ліквідатор припиняє приймання вимог кредиторів після закінчення одного місяця з дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури.

Ліквідатор протягом трьох місяців з дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури здійснює такі заходи щодо задоволення вимог кредиторів:

1) визначає суму заборгованості кожному кредитору та відносить вимоги до певної черги погашення;

2) відхиляє вимоги у разі їх непідтвердження;

3) відповідно до вимог нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб надає Фонду протягом двадцяти робочих днів із дня настання недоступності вкладів повний перелік вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладами, із визначенням їх розрахункової суми, що підлягає відшкодуванню;

4) складає перелік акцептованих ним вимог для затвердження Національним банком України;

5) сповіщає кредиторів про акцептування вимог;

6) щотижня протягом трьох тижнів публікує оголошення про день і місце, де можна ознайомитися з переліком вимог, та про дату подання цього переліку Національному банку України.

Кредитори мають право надіслати ліквідатору свої заперечення щодо визнаних ним вимог протягом одного місяця з дня отримання повідомлення.

Ліквідатор має право з дозволу Національного банку України погашати вимоги до банку до моменту завершення складання переліку вимог та його затвердження Національним банком України лише за угодами, що забезпечують здійснення ліквідаційної процедури.

Ліквідатор зобов'язаний у двомісячний строк з дня призначення надіслати повідомлення всім клієнтам, які користуються послугами відповідального зберігання, про необхідність вилучити свої цінності протягом трьох місяців з дня оголошення про початок ліквідаційної процедури.

Матеріальні цінності, що перебували на відповідальному зберіганні банку і не були вилучені власниками в зазначений у повідомленні строк, вважаються фондами, на які не можуть претендувати кредитори банку. Ці цінності переходять у розпорядження Національного банку України для повернення законним власникам.

Майно, на яке звертається стягнення у ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором у порядку, встановленому законодавством України. Для майна, яке продається на аукціоні, оціночна вартість є початковою.

Для здійснення оцінки майна ліквідатор має право залучати на підставі договору спеціалістів з оплатою їх послуг за рахунок ліквідаційної маси, якщо інше не встановлено Національним банком України.

Після проведення інвентаризації та оцінки майна банку ліквідатор розпочинає продаж майна на відкритих торгах, якщо Національним банком України не встановлено інший порядок його продажу.

Порядок продажу майна банку, склад, умови та строки придбання майна погоджуються з Національним банком України та повідомляються через засоби масової інформації.

У разі надходження двох і більше пропозицій щодо придбання майна банку ліквідатор проводить конкурс (аукціон). Порядок проведення конкурсу (аукціону) визначається згідно із законодавством України.

Майно банку, щодо обігу якого встановлено обмеження, продається на закритих торгах. У закритих торгах беруть участь особи, які відповідно до законодавства можуть мати зазначене майно у власності чи на підставі іншого речового права відповідно до цивільного законодавства України.

Порядок уступки вимог банку регулюється цивільним законодавством України.

Ліквідатор має право виставити на відкриті торги цінні папери та вимоги банку, якщо інший спосіб продажу (уступки) вимог банку не встановлено Національним банком України.

Кошти, одержані в результаті ліквідаційної процедури, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у такій черговості:

1) у першу чергу задовольняються:

а) вимоги, забезпечені заставою;

б) вимоги Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виникли у випадках, визначених законодавством про гарантування вкладів фізичних осіб;

в) виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банку, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

г) витрати, пов'язані з роботою ліквідатора, в тому числі:

- на оплату державного мита;

- на публікацію оголошення про ліквідацію банку;

- на публікацію в органах інформації про порядок продажу майна банку;

- витрати ліквідатора, пов'язані з утриманням і збереженням активів банку;

- на проведення аудиту;

- на оплату праці працівників, залучених для здійснення ліквідації;

д) зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян.

Перелічені витрати відшкодовуються після реалізації ліквідатором частини ліквідаційної маси, якщо інше не передбачено Законом;

2) у другу чергу задовольняються вимоги вкладників — фізичних осіб в частині перевищення суми, передбаченої системою гарантування вкладів фізичних осіб, вимоги, що виникли із зобов'язань банку перед працівниками;

3) у третю чергу задовольняються інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банку після повного задоволення вимог попередньої черги.

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банку, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторові однієї черги.

У разі відмови кредитора від задоволення визнаної в установленому порядку вимоги ліквідатор не враховує суму грошових вимог цього кредитора.

Вимоги, заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, не розглядаються і вважаються погашеними.

Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними.

У разі, якщо на момент закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи банку і негайний продаж матиме наслідком істотну втрату їх вартості, ліквідатор передає такі активи в управління визначеній Національним банком України юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів банку за рахунок отриманих активів.

Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникам, а майно державних банків — відповідному органу приватизації для наступного продажу. Кошти, одержані від продажу цього майна, спрямовуються до Державного бюджету України.

Майно кооперативних банків, що залишилося після задоволення потреб кредиторів, підлягає використанню відповідно до законодавства України про кооперацію.

Ліквідація банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з моменту внесення запису про це до Державного реєстру банків після ухвалення звіту ліквідатора.

Окремі положення законодавства присвячені ліквідації банківських об'єднань. Так, банківське об'єднання ліквідується за рішенням його учасників або з ініціативи Національного банку України за рішенням суду у разі, якщо діяльність такого банківського об'єднання суперечить антимонопольному законодавству України або загрожує інтересам вкладників банків чи стабільності банківської системи. Ліквідація банківського об'єднання не припиняє діяльності банків — його учасників.

РЕЗЮМЕ

---

1. Термін «регулювання» по відношенню до банківської діяльності можна розглядати у широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні державне регулювання в сфері банківської діяльності якраз і включає всю систему заходів, які вживаються уповноваженими органами держави для забезпечення сталого та надійного функціонування банківського сектору. У вузькому розумінні банківське регулювання — це діяльність уповноважених органів, яка полягає у виданні правових актів у сфері банківської діяльності.

2. Правові акти в сфері банківської діяльності прийнято поділяти на акти так званого пруденційного (або інакше «розумного») регулювання та акти економічного регулювання.

3. В Україні банківське регулювання та банківський нагляд є функціями центрального банку України — Національного банку України.

4. Основні Базельські Принципи включають двадцять п'ять основних Принципів, які необхідні для того, щоб система банківського нагляду була ефективною.

5. До системи банківського нагляду в Україні включаються:

- відділ банківського нагляду територіального управління;
- Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків при територіальному управлінні НБУ;
- начальник територіального управління НБУ;
- відповідні департаменти банківського нагляду НБУ;
- заступник голови Правління НБУ;
- Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ.

6. Основні засади створення та ліцензування комерційних банків закріплені у Законі України «Про банки і банківську діяльність», які потім конкретизуються у відповідних нормативно-правових актах Національного банку України.

7. Комерційний банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання банківської ліцензії. Без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність по залученню вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і наданню кредитів, а також вести рахунки.

8. Заходи впливу, що застосовуються Національним банком до банків у разі порушення законодавства, мають бути адекватними конкретним порушенням, які ними були допущені.

9. Реорганізація банку — це злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

10. Реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства за умови попереднього дозволу Національного банку України.

11. Примусова реорганізація здійснюється у разі істотної загрози платоспроможності банку.

12. Банк вважається реорганізованим з моменту внесення Національним банком України змін до Державного реєстру банків.

13. Банк може бути ліквідований:

- з ініціативи власників банку;
- з ініціативи Національного банку України (у тому числі за заявою кредиторів).

14. Ліквідатором банку може бути призначено:

- фізичну особу, яка відповідає вимогам, що висуваються Законом до тимчасового адміністратора;
- юридичну особу, яка здійснює професійну діяльність щодо тимчасової адміністрації та ліквідації банків, щодо надання аудиторських, юридичних або консалтингових послуг і має не менше трьох працівників з сертифікатом Національного банку України на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку.

15. Ліквідація банку вважається завершеною, а банк ліквідованим з моменту внесення запису про це до Державного реєстру банків після ухвалення звіту ліквідатора.

Контрольні запитання

---

1. У чому полягає сутність банківського регулювання?
2. Визначте поняття та мету банківського нагляду.
3. Які основні принципи банківського нагляду?
4. Назвіть складові елементи системи банківського нагляду.
5. Який порядок реєстрації комерційних банків?
6. Який порядок ліцензування банків?
7. Назвіть способи реорганізації комерційних банків?
8. Який порядок ліквідації комерційних банків?
9. Хто може бути призначений ліквідатором комерційного банку?

Список рекомендованої літератури

Банки и банковские операции / Под ред. Е. Ф. Жукова. — М.: Банки и биржи, «ЮНИТИ», 1997. — С. 82—87.

Банківське право України: Навч. посібник. Кол. авт.: Жуков А. М., Юффе А. Ю., Кротюк В. Л., Пасічник В. В., Селіванов А. О. та ін. / За заг. ред. А. О. Селіванова. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — 384 с.

Винсет П. Полицатто. Разумное регулирование и банковский надзор. Создание институциональных рамок для банков. — Вашингтон: Институт экономического развития. Мировой банк. — 1992. — 68 с.

Грищенко Р. Теоретичні аспекти організації банківського нагляду в сучасних умовах // Вісник НБУ. — Квітень 2005 року. — С. 57—59.

Ерпылева Н. Ю. Международное банковское право: Учеб. Пособие. — М.: Форум—Инфра-М, 1998. — С. 48.

Кротюк В. Л. Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — 248 с.

Поляков В. П., Москвина Л. А. Структура и функции центральных банков: зарубежный опыт. — М., 1996. — С. 139.

Расевський К., Зубок М. Ліквідація банків. Організація процедури. — Вісник НБУ. — Квітень 2003 року. — С. 11—14.

Роберт С. Портер. Введение в регулирование, надзор и анализ банковской деятельности. — Вашингтон: Институт экономического развития. Мировой банк, 1992. — 122 с.

Савченко І. Реєстрація банків: проблеми нового законодавства // Вісник НБУ. — Січень 2005. — С.14—15.

Степаненко А. Теорія і практика реорганізації та реструктуризації банків // Вісник НБУ. — Березень 2004 року. — С. 4—7.

Глава 7

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

§ 1. Поняття банківської таємниці.

§ 2. Порядок розкриття банківської таємниці.

§ 3. Співвідношення понять «банківська таємниця» та «комерційна таємниця банку».

---

§ 1. Поняття банківської таємниці

Поняття «банківська таємниця» є одним із центральних понять банківського права, оскільки пронизує усі напрямки банківської діяльності.

Науковці вважають, що банківська таємниця — це комплексний інститут, а сам термін припускає дві інтерпретації⁹⁶. У вузькому розумінні банківська таємниця — це обов'язок банку зберігати в таємниці операції клієнтів від сторонніх осіб, насамперед конкурентів того чи іншого клієнта банку, операції, рахунки та вклади (депозити) своїх клієнтів і кореспондентів. У широкому розумінні це різновид службової таємниці, тобто конфіденційна інформація щодо клієнта, яка стала відома службовцю банку⁹⁷.

Положення, присвячені основним засадам банківської таємниці, містяться як у загальному, так і у спеціальному банківському законодавстві.

Згідно зі статтею 1076 Цивільного кодексу України банк гарантує таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта.

Відомості про операції та рахунки можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть бути надані виключно у випадках

---

⁹⁶ Карманов С. Банківська таємниця як об'єкт цивільно-правового регулювання // Право України. — 2001. — № 12. — С. 113.

⁹⁷ Орлюк О. П. Банківське право: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — С. 222.

та в порядку, встановлених законом про банки і банківську діяльність.

У разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди.

Основні правові засади банківської таємниці закріплені у главі 10 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Відповідно до статті 60 цього Закону є інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним, чи третім особам при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту, є банківською таємницею.

Банківською таємницею, зокрема, є:

1) відомості про стан рахунків клієнтів, у тому числі стан кореспондентських рахунків банків у Національному банку України;

2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;

3) фінансово-економічний стан клієнтів;

4) системи охорони банку та клієнтів;

5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи — клієнта, її керівників, напрями діяльності;

6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;

7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;

8) коди, що використовуються банками для захисту інформації.

Інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, становить банківську таємницю.

Положення цієї статті не поширюються на узагальнену по банках інформацію, яка підлягає опублікуванню. Перелік інформації, що підлягає обов'язковому опублікуванню, встановлюється Національним банком України та додатково самим банком на його розсуд.

Як справедливо відмічає у своєму дослідженні правових питань банківської таємниці Д. О. Гетманцев, частина 2 статті 60 Закону надає невичерпний перелік відомостей, які відносяться до банківської таємниці, у зв'язку з чим пропонує відносити до неї

будь-яку інформацію про клієнта, яка стала відомою банку під час співпраці з клієнтом⁹⁸.

Згідно зі статтею 61 Закону «Про банки і банківську діяльність» банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

- 1) обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;
- 2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;
- 3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;
- 4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах і угодах між банком і клієнтом.

Службовці банку при вступі на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні своїх службових обов'язків.

Приватні особи та організації, які при виконанні своїх функцій або наданні послуг банку безпосередньо чи опосередковано отримали конфіденційну інформацію, зобов'язані не розголошувати цю інформацію і не використовувати її на свою користь чи на користь третіх осіб.

---

§ 2. Порядок розкриття банківської таємниці

Порядок розкриття банківської таємниці закріплений у статті 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Відповідно до цієї статті інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками:

- 1) на письмовий запит або з письмового дозволу власника такої інформації;

---

⁹⁸ Гетманцев Д. О. Банківська таємниця: особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та в законодавстві зарубіжних країн // Автореф ... дис. канд. юрид. наук. — К., 2003. — С. 9.

2) на письмову вимогу суду або за рішенням суду;

3) органам прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Антимонопольного комітету України — на їх письмову вимогу стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу;

4) органам Державної податкової служби України на їх письмову вимогу з питань оподаткування або валютного контролю стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу;

5) спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу на його письмову вимогу щодо здійснення фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу згідно з законодавством про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;

6) органам державної виконавчої служби на їх письмову вимогу з питань виконання рішень судів стосовно стану рахунків конкретної юридичної особи або фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності.

Вимога відповідного державного органу на отримання інформації, яка містить банківську таємницю, повинна:

1) бути викладена на бланку державного органу встановленої форми;

2) бути надана за підписом керівника державного органу (чи його заступника), скріпленого гербовою печаткою;

3) містити передбачені Законом підстави для отримання цієї інформації;

4) містити посилання на норми закону, відповідно до яких державний орган має право на отримання такої інформації.

Право органів державної податкової служби на отримання інформації про рахунки клієнтів банків обмежене Законом України «Про Державну податкову службу в Україні». Відповідно до статті 11 цього Закону органи державної податкової служби можуть звертатися із запитом до установ банків для отримання інформації про наявність рахунків відповідних платників банків. Інформація щодо руху коштів за цими рахунками може надаватися лише за рішенням суду.

У зв'язку із зверненнями правоохоронних органів та банків щодо порядку та обсягів розкриття банками інформації, що становить банківську таємницю, за рішенням суду, Національний банк України у листі від 19.04.2005 р. № 48-012/275-3973 роз'яс-

нив, що рішення суду, які набрали законної сили, відповідно до норм статті 124 Конституції України та статті 11 Закону України «Про судоустрій України» є обов'язковими для виконання на всій території України. Умисне невиконання рішення (постанови, ухвали) суду тягне за собою кримінальну відповідальність, встановлену статтею 382 Кримінального кодексу України. Законодавством не передбачено здійснення виконавчого провадження щодо судових рішень про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю. Водночас нормами нової редакції Цивільного процесуального кодексу України передбачено, що рішення суду щодо розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, підлягає негайному виконанню. Оскарження такого рішення не зупиняє його виконання. На підставі вищевикладеного, у разі надходження до банку (отримання банком) рішення (ухвали, постанови) суду щодо розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, щодо зазначеного у рішенні клієнта (клієнтів), Національний банк рекомендує вжити заходів щодо негайного виконання такого рішення суду. Якщо у рішенні суду не визначено порядку та/або форми надання такої інформації, рекомендується узгоджувати ці питання з особою, якій згідно з рішенням суду має бути розкрита інформація, що містить банківську таємницю.

Довідки по рахунках (вкладах) у разі смерті їх власників надаються банком особам, зазначеним власником рахунку (вкладу) в заповідальному розпорядженні банку, державним нотаріальним конторам або приватним нотаріусам, іноземним консульським установам по справах спадщини за рахунками (вкладами) померлих власників рахунків (вкладів).

Банку забороняється надавати інформацію про клієнтів іншого банку, навіть якщо їх імена зазначені у документах, угодах та операціях клієнта.

Банк має право надавати загальну інформацію, що становить банківську таємницю, іншим банкам в обсягах, необхідних при наданні кредитів, банківських гарантій.

Обмеження стосовно отримання інформації, що містить банківську таємницю, передбачені статтею 62 Закону «Про банки і банківську діяльність», не поширюються на службовців Національного банку України або уповноважених ними осіб, які в межах повноважень, наданих Законом України «Про Національний банк України», здійснюють функції банківського нагляду або валютного контролю.

Національний банк України має право відповідно до міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною

Радою України, або за принципом взаємності надати інформацію про банк органу банківського нагляду іншої країни, якщо:

- 1) це не порушує державні інтереси та банківську таємницю;
- 2) є гарантії того, що отримана інформація буде використана виключно з метою банківського нагляду;
- 3) є гарантія того, що отримана інформація не буде передана за межі органу банківського нагляду.

Положення цієї статті не поширюються на випадки повідомлення банками відповідно до законодавства про операції, що мають сумнівний характер, та на інші передбачені законом випадки повідомлень про банківські операції спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Особи, винні в порушенні порядку розкриття та використання банківської таємниці, несуть відповідальність згідно із законами України.

У разі заподіяння банку чи його клієнту збитків шляхом витоку інформації про банки та їх клієнтів з органів, які уповноважені здійснювати банківський нагляд, збитки відшкодовуються винними органами.

---

§ 3. Співвідношення понять «банківська таємниця» та «комерційна таємниця банку»

Необхідно розрізнити поняття «банківська таємниця» та «комерційна таємниця банку». Науковці визначають комерційну таємницю банку як відомості про діяльність кредитної організації, конкретний перелік яких встановлено керівником банку з метою захисту прав та інтересів кредитної організації та доведено до посадових осіб банку з врахуванням правил про відомості, які не можуть бути віднесені до кола об'єктів комерційної таємниці⁹⁹.

На думку А. Ю. Вікуліна, між поняттями «банківська таємниця» та «комерційна таємниця» існує ряд принципових відмінностей, які полягають:

- 1) у суб'єктному складі осіб, які встановлюють зміст та обсяг відповідної таємниці (банківська таємниця встановлена законо-

---

⁹⁹ Тосунян Г. А., Вікулин А. Ю., Эжмалян А. М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под общ. ред. акад. Б. Н. Топорнина. — М.: Юристь, 1999. — С. 248.

давцем на рівні федерального закону, комерційну таємницю встановлює керівник комерційної організації на свій розсуд, він має право взагалі не встановлювати у підпорядкованій йому організації режим комерційної таємниці);

2) у суб'єктному складі осіб, які є власниками відомостей, які складають відповідну таємницю (власником банківської таємниці по відношенню до відомостей про самого себе є клієнт; власником комерційної таємниці є засновники комерційної організації, тобто, особи, які здійснюють право власності по відношенню до її майна);

3) у тому, що встановлення та дотримання режиму банківської таємниці, а отже, і її захист, є обов'язком всіх службовців кредитної організації та за невиконання її вони несуть дисциплінарну, матеріальну і кримінальну відповідальність; встановлення ж та дотримання режиму комерційної таємниці є не обов'язком, а правом керівника організації, яким він може і не скористатися¹⁰⁰.

РЕЗЮМЕ

---

1. Банківська таємниця — інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту.

2. Банківська таємниця є різновидом службової таємниці.

3. Законом визначено перелік інформації, яка становить банківську таємницю.

4. Законом закріплено порядок розкриття інформації.

5. Необхідно розрізнити поняття «банківська таємниця» та «комерційна таємниця банку».

Контрольні запитання

---

1. Що таке банківська таємниця?

2. Якими нормативно-правовими актами регулюється інститут режиму у банківській таємниці?

3. Чи є банківська таємниця різновидом комерційної інформації?

4. Який порядок розголошення банківської таємниці?

---

¹⁰⁰ Там само. — С. 249—250.

Список рекомендованої літератури

Гетманцев Д. О. Банківська таємниця: особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та в законодавстві зарубіжних країн // Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — К., 2003. — 19 с.

Гетманцев Д. О. Проблеми визначення поняття банківської таємниці в законодавстві України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2001. — № 44. — С. 25—28.

Гетманцев Д. О. Проблеми обмеження правового захисту банківської таємниці з метою попередження легалізації майна, набутого злочинним шляхом // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2002. — № 47. — С. 233—236.

Карманов Є. Банківська таємниця як об'єкт цивільно-правового регулювання // Право України. — 2001. — № 12. — С. 113.

Орлюк О. П. Банківське право: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 376 с.

Тосунян Г. А., Викулин А. Ю., Экмалян А. М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под общ. ред. акад. Б. Н. Топорнина. — М.: Юристъ, 1999. — 448 с.

Глава 8

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

§ 1. Поняття та система фінансового моніторингу.

§ 2. Фінансові операції, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу.

§ 3. Права та обов'язки банків як суб'єктів первинного моніторингу.

§ 4. Відповідальність за порушення вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом».

---

§ 1. Поняття та система фінансового моніторингу

Особливості правового статусу банків та небанківських фінансових установ як фінансових посередників обумовлюють виконання банками певних обов'язків як агентів держави при здійсненні контролю за дотриманням клієнтами законодавства. Зокрема, банки та небанківські фінансові установи допомагають уповноваженим державним органам при здійсненні контролю за дотриманням податкового законодавства, валютного законодавства. Одним із таких напрямків є запобігання відмиванню так званих «брудних» грошей, тобто, грошей, здобутих злочинним шляхом. Для цього у всьому світі створено систему фінансового моніторингу, який полягає у здійсненні контролю за операціями, що здійснюються фізичними та юридичними особами через фінансових посередників — банки та небанківські фінансові установи.

Серед міжнародних документів, які передбачають запровадження системи фінансового моніторингу, необхідно виділити Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Зазначеним документом передбачено заходи, яких повинні вжити держави для недопущення

та протидії відмиванню грошей, одержаних злочинним шляхом. Особливо підкреслюється роль фінансових установ у цьому процесі. При цьому обов'язок вживати відповідних заходів покладається не тільки на банки, а й на небанківські фінансові установи.

У законодавстві Європейського Союзу також містяться документи, присвячені регламентації відносин у сфері запобігання та протидії відмиванню грошей. В першу чергу, це Директива Ради від 19 червня 1991 р. № 91/308/ЄС про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей¹⁰¹ з наступними змінами та доповненнями. До кола суб'єктів, на яких покладаються обов'язки з фінансового моніторингу згідно з цією Директивою, відносяться, зокрема, кредитні та фінансові установи. У Директиві визначено, що держави-члени забезпечують, що установи та особи, на яких поширюється дія цієї Директиви, повинні здійснювати ідентифікацію своїх клієнтів із метою додаткових доказів при вступі в ділові стосунки, особливо при відкритті рахунків чи вкладних рахунків, чи при пропозиції послуг зберігання заощаджень.

Правові засади фінансового моніторингу визначені у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 249-IV від 28.11.2002 р.

Законом передбачено проведення обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу.

Обов'язковий фінансовий моніторинг — це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України.

Внутрішній фінансовий моніторинг — діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу по виявленню, відповідно до Закону, фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Відповідно система фінансового моніторингу складається з двох рівнів — первинного та державного.

Банки та інші фінансові установи є суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є:

- центральні органи виконавчої влади та Національний банк України, які відповідно до закону виконують функції регулюван-

¹⁰¹ OJ L166, 28.6.1991, p. 77.

ня та нагляду за діяльністю юридичних осіб, що забезпечують здійснення фінансових операцій;

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу — центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом (далі — Уповноважений орган).

Правовий статус Державного комітету з фінансового моніторингу

Спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу є **Державний комітет з фінансового моніторингу**, який діє на підставі Положення, затвердженого Указом Президента України від 24 грудня 2004 р. 1527/2004. Держфінмоніторинг України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Основними завданнями Держфінмоніторингу України, зокрема, є:

- участь у реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

- збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;

- створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

- налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері; забезпечення в установленому порядку представництва України в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

Держфінмоніторинг України відповідно до покладених на нього завдань, зокрема, здійснює у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму методичне забезпечення суб'єктів первинного фінансового моніторингу, а також центральних органів виконавчої влади та інших державних органів, які відповідно до законодавства виконують функції регулювання та нагляду за такими суб'єктами, та координує заходи, що проводяться в цій

сфері, встановлює кваліфікаційні вимоги до осіб, які призначаються відповідальними за проведення внутрішнього фінансового моніторингу, проводить аналіз ефективності заходів, що вживаються суб'єктами первинного фінансового моніторингу для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, сприяє виявленню в фінансових операціях ознак використання доходів, одержаних злочинним шляхом, забезпечує ведення в установленому законодавством порядку обліку фінансових операцій, які мають ознаки таких, що підлягають фінансовому моніторингу.

---

§ 2. Фінансові операції, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу

Законом України «Про запобігання протидії легалізації (відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом)» (далі Законом), визначено ознаки, за наявності яких фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу. Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80000 гривень, та має одну або більше ознак, визначених статтею 11:

- переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон;
- купівля (продаж) чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку;
- зарахування або переказ грошових коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення фінансових операцій з цінними паперами у випадку, коли хоча б одна із сторін є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місце знаходження в країні (на території), яка не бере участь в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, або однією з сторін є особа, що має рахунок в банку, зареєстрованому у вище-

зазначеній країні (на вищезазначеній території). Перелік таких країн (територій) визначається відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України на основі переліків, затверджених міжнародними організаціями, діяльність яких спрямована на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, і підлягає опублікуванню;

- переказ коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати одержувачу кошти готівкою;

- зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі;

- зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації, або зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з моменту його відкриття;

- відкриття рахунку з внесенням на нього коштів на користь третьої особи;

- переказ особою, за відсутності зовнішньоекономічного контракту, коштів за кордон;

- обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу;

- проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях;

- придбання особою цінних паперів за готівку;

- виплата фізичній особі страхового відшкодування або отримання страхової премії;

- виплата особі виграшу в лотерею, казино або в іншому гральному закладі;

- розміщення дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та інших цінностей в ломбард.

Відповідно до статті 12 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» фінансова операція підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, якщо вона має одну або більше зазначених ознак:

- 1) заплутаний або незвичний характер фінансової операції, яка не має очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети, зокрема:

- a) прийняття суб'єктом первинного фінансового моніторингу коштів від особи, яка пропонує або погоджується на отримання

процентів по депозиту, нижчих за процентну ставку, що встановлена у банку на поточний момент, або сплату комісій (плати за здійснення окремих операцій з його коштами) у розмірах, більших ніж визначені суб'єктом первинного моніторингу за тотожними вкладками або операціями на поточний момент;

б) наполягання особи провести операцію за правилами, відмінними від встановлених законодавством та внутрішніми документами суб'єкта первинного моніторингу щодо таких операцій за змістом або за строками її проведення;

в) внесення особою у раніше узгоджену схему проведення операції (операцій) безпосередньо перед початком її реалізації значних змін, що особливо стосуються напряму руху грошових коштів або іншого майна, в тому числі неодноразова зміна банківських реквізитів бенефіціара після надання першого доручення на переведення коштів або індосацію платіжних документів, надання доручення на перерахування коштів бенефіціару через два та більше рахунки інших осіб;

г) представлення особою інформації, яку неможливо перевірити;

г) неможливість встановлення контрагентів особи, прийняття суб'єктом первинного фінансового моніторингу коштів (платіжних документів до їх оплати) від особи, яка надсилає кошти на адресу іншої сторони цивільно-правової угоди, внаслідок чого такі кошти повертаються без виконання фінансової операції у зв'язку з незнаходженням такої іншої сторони або у зв'язку з її відмовою щодо їх прийняття;

д) відмова в наданні особою (клієнтом) відомостей, передбачених законодавством та відповідними внутрішніми документами суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

е) регулярне укладення особою строкових угод або використання інших похідних фінансових інструментів, особливо таких, що не передбачають поставки базового активу, за фінансовими операціями з одним або кількома контрагентами, результатом чого є постійний прибуток або постійні збитки особи;

е) прийняття суб'єктом первинного фінансового моніторингу коштів (платіжних документів до їх оплати) від особи, яка здійснює неодноразовий обмін цінних паперів на інші цінні папери протягом поточного року без отримання або надання грошових компенсацій, пов'язаних з таким обміном;

ж) настання страхового випадку протягом короткого терміну, який визначається спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг, після укладення страхової угоди;

2) невідповідність фінансової операції діяльності юридичної особи, що встановлена статутними документами цієї особи, зокрема:

а) не пов'язане з діяльністю особи істотне збільшення залишку на рахунку, який згодом перераховується іншому суб'єкту первинного фінансового моніторингу або використовується для цілей купівлі іноземної валюти (з переказом на користь нерезидента), цінних паперів на пред'явника;

б) відсутність зв'язку між характером і родом діяльності особи з послугами, за якими особа звертається до суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

в) регулярне представлення чеків, емітованих банком-нерезидентом та індосованих нерезидентом, на інкасо, якщо така діяльність не відповідає діяльності особи, відомій суб'єкту первинного фінансового моніторингу;

г) зарахування на рахунок особи значної кількості платежів від фізичних осіб на суму, що не перевищує суму, визначену статтею 11 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», у тому числі через касу суб'єкта первинного фінансового моніторингу, якщо діяльність особи не пов'язана з наданням послуг населенню, збором обов'язкових або добровільних платежів;

г) істотне збільшення частки готівки, що надходить на рахунок особи, якщо звичайними для основної діяльності особи є розрахунки в безготівковій формі;

д) розміщення на рахунку значної суми готівкових коштів особою, яка за рівнем доходу чи сферою діяльності не може здійснювати фінансову операцію на таку суму;

е) разовий продаж (купівля) особою великого пакета цінних паперів, що вільно не обертаються на організованому ринку, за умови, що особа не є професійним учасником ринку цінних паперів і цінні папери не передаються особі в погашення простроченої заборгованості контрагента перед особою;

3) виявлення неодноразового здійснення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу, передбачених Законом, зокрема:

а) регулярне зарахування на рахунок особи (у випадку юридичної особи, якщо це не пов'язано з її основною діяльністю) коштів у готівковій формі з подальшим переказом усієї або більшої частини суми протягом одного операційного дня або наступного за ним дня на рахунок клієнта, відкритий в іншого суб'єкта пер-

винного фінансового моніторингу, або на користь третьої особи, у тому числі нерезидента;

б) передавання особою доручення про здійснення фінансової операції через представника (посередника), якщо представник (посередник) виконує доручення особи без встановлення прямого (особистого) контакту з суб'єктом первинного фінансового моніторингу.

Внутрішній фінансовий моніторинг може здійснюватися й щодо інших фінансових операцій, коли у суб'єкта первинного фінансового моніторингу виникають підстави вважати, що фінансова операція проводиться з метою легалізації (відмивання) доходів.

---

§ 3. Права та обов'язки банків як суб'єктів первинного моніторингу

Основні завдання банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу

Отже, як ми з'ясували, банки є суб'єктами первинного моніторингу. Їх повноваження у зазначеній сфері визначені, зокрема, у Законі, а також у нормативно-правових актах Національного банку України.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» банк як суб'єкт первинного фінансового моніторингу на підставі та на виконання Закону зобов'язаний:

- проводити ідентифікацію особи, яка здійснює фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу відповідно до Закону, або відкриває рахунок (в тому числі депозитний), на підставі наданих в установленому порядку документів або за наявності підстав вважати, що інформація щодо ідентифікації особи потребує уточнення;

- забезпечувати виявлення і реєстрацію фінансових операцій, що відповідно до цього Закону підлягають фінансовому моніторингу;

- надавати Уповноваженому органу інформацію про фінансову операцію, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з моменту її реєстрації;

- сприяти працівникам Уповноваженого органу у проведенні аналізу фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;

- надавати відповідно до законодавства додаткову інформацію на запит Уповноваженого органу, пов'язану з фінансовими операціями, що стали об'єктом фінансового моніторингу, в тому числі таку, що становить банківську та комерційну таємницю, не пізніше, ніж протягом трьох робочих днів з моменту отримання запиту;

- сприяти суб'єктам державного фінансового моніторингу з питань проведення аналізу фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;

- вживати заходів щодо запобігання розголошенню (у тому числі особам, стосовно фінансових операцій яких проводиться перевірка) інформації, яка надається Уповноваженому органу, та іншої інформації з питань фінансового моніторингу (в тому числі про факт подання такої інформації);

- зберігати документи, які стосуються ідентифікації осіб, якими здійснено фінансову операцію, що згідно з цим Законом підлягає фінансовому моніторингу, та всю документацію про здійснення фінансової операції протягом п'яти років після проведення такої фінансової операції.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу з урахуванням вимог чинного законодавства і нормативно-правових актів Уповноваженого органу встановлює правила проведення внутрішнього фінансового моніторингу та призначає працівника, відповідального за його проведення.

Відповідальний працівник має бути незалежним у своїй діяльності і підзвітним тільки керівнику суб'єкта первинного фінансового моніторингу та зобов'язаний не рідше одного разу на місяць інформувати керівника про виявлені фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, та заходи, які були вжиті, у тому числі щодо: розробки та постійного поновлення правил внутрішнього фінансового моніторингу і програм його здійснення з урахуванням вимог чинного законодавства та нормативних актів Уповноваженого органу; підготовки персоналу щодо виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу відповідно до Закону, шляхом проведення освітніх та практичних заходів; забезпечення проведення внутрішнього фінансового моніторингу.

Звертаємо увагу, що з метою забезпечення реалізації норм вищезазначеного Закону України «Про запобігання та проти-

дію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» постановою Правління Національного банку України від 14 травня 2003 р. № 189 затверджено Положення про здійснення банками фінансового моніторингу (далі — Положення).

Згідно з Положенням відповідальним за організацію виконання вимог законодавства України з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та організацію внутрішньобанківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є керівник банку.

Відповідно до статті 63 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки зобов'язані розробляти, впроваджувати та постійно поновлювати правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми його здійснення з урахуванням вимог законодавства про запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Зазначені документи є документами з обмеженим доступом. Порядок та режим доступу до них працівників банку визначається відповідальним працівником банку (філії) залежно від їх функціональних обов'язків за погодженням з керівником банку (філії).

Правила внутрішнього фінансового моніторингу розробляються банком з урахуванням вимог законів України, що регулюють питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, цього Положення, нормативно-правових актів Національного банку України, актів Уповноваженого органу, прийнятих на виконання та відповідно до цих законів, рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, Базельського комітету банківського нагляду.

Програми здійснення фінансового моніторингу розробляються та реалізуються банком для забезпечення функціонування внутрішньобанківської системи запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Програми здійснення фінансового моніторингу розробляються банком відповідно до окремих напрямів його діяльності з обслуговування клієнтів і потребують постійного оновлення в процесі проведення фінансового моніторингу.

Програми здійснення фінансового моніторингу мають містити визначені законодавством України ознаки фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, інші ознаки таких операцій, які відповідно до специфіки та напрямів діяльності самос-

тійно визначаються та поновлюються банком на постійній основі, а також з урахуванням відповідного довідника, формування та внесення змін до якого здійснюється Уповноваженим органом за погодженням з Національним банком України.

Положенням Національного банку України визначені обов'язкові реквізити правил та програм фінансового моніторингу.

Порядок ідентифікації осіб, які здійснюють фінансові операції

Обов'язок банків проводити ідентифікацію осіб, які здійснюють фінансові операції, закріплений у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» та у Законі України «Про банки і банківську діяльність».

Згідно із Законом «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» суб'єкт первинного фінансового моніторингу на підставі наданих оригіналів або належним чином завірених копій документів ідентифікує осіб, які здійснюють фінансові операції, що згідно з цим Законом підлягають фінансовому моніторингу.

З метою ідентифікації резидентів визначаються:

- для фізичних осіб — прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, серія та номер паспорта (або іншого документа, який посвідчує особу), дата видачі та орган, що його видав, місце проживання, ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів;

- для юридичних осіб — найменування, юридична адреса, документи про підтвердження державної реєстрації (включаючи установчі документи, інформацію щодо посадових осіб та їх повноважень тощо), ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України, реквізити банку, в якому відкрито рахунок, та номер банківського рахунку.

З метою ідентифікації нерезидентів визначаються:

- для фізичних осіб — прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності), дата народження, серія та номер паспорта (або іншого документа, який посвідчує особу), дата видачі та орган, що його видав, громадянство, місце проживання або тимчасового перебування;

- для юридичних осіб — повне найменування, місцезнаходження та реквізити банку, у якому відкрито рахунок, і номер банківського рахунку. Суб'єкту первинного фінансового моніторингу надається також копія легалізованого витягу торговельного, банківського чи судового реєстру або засвідчене нотаріально реєстраційне посвідчення уповноваженого органу іноземної держави про реєстрацію відповідної юридичної особи.

Ідентифікація особи не є обов'язковою у разі здійснення фінансової операції особами, що раніше були ідентифіковані, або укладення угод між банками, зареєстрованими в Україні.

У разі, якщо особа діє як представник іншої особи, або у суб'єкта первинного фінансового моніторингу виникає сумнів стосовно того, що особа виступає від власного імені або вигодоодержувачем є інша особа, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний за правилами цієї статті та положень інших законів, які регулюють цю процедуру, ідентифікувати також особу, від імені якої здійснюється фінансова операція або яка є вигодоодержувачем.

Перед або після здійснення фінансової операції суб'єкт первинного фінансового моніторингу з'ясовує можливість віднесення її до фінансової операції, що відповідно до Закону підлягає фінансовому моніторингу. У разі виявлення такої фінансової операції вона підлягає реєстрації відповідним суб'єктом первинного фінансового моніторингу. Для цього в реєстрі фіксується особа, що здійснює фінансову операцію, вид фінансової операції та підстави для її здійснення, дата та сума. Порядок реєстрації фінансової операції, що відповідно до Закону підлягає фінансовому моніторингу, встановлюється для банків — Національним банком України, а для інших суб'єктів фінансового моніторингу — Кабінетом Міністрів України.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право відмовитися від забезпечення здійснення фінансової операції у разі встановлення, що ця фінансова операція містить ознаки такої, що згідно з Законом підлягає фінансовому моніторингу, та зобов'язаний ідентифікувати і повідомити Уповноважений орган про осіб, що здійснюють зазначену фінансову операцію, та її характер.

Згідно зі статтею 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки. Банкам забороняється вступати в договірні відносини з клієнтами — юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені.

Банк зобов'язаний ідентифікувати відповідно до законодавства України:

- клієнтів, що відкривають рахунки в банку;
- клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- клієнтів, що здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку, на суму, що перевищує еквівалент 50000 гривень;
- осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів.

Рахунок клієнту відкривається та зазначені операції здійснюються лише після проведення ідентифікації особи клієнтів та вжиття заходів відповідно до законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Банк має право витребувати, а клієнт зобов'язаний надати документи і відомості, необхідні для з'ясування його особи, суті діяльності, фінансового стану. У разі ненадання клієнтом необхідних документів чи відомостей або умисного подання неправдивих відомостей про себе банк відмовляє клієнту у його обслуговуванні. У разі наявності при здійсненні ідентифікації мотивованої підозри щодо надання клієнтом недостовірної інформації або навмисного подання інформації з метою введення в оману банк має надавати інформацію про фінансові операції клієнта спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу.

Для ідентифікації клієнта — юридичної особи банк має ідентифікувати фізичних осіб, які є власниками цієї юридичної особи, мають прямий або опосередкований вплив на неї та отримують економічну вигоду від її діяльності. У разі, якщо юридична особа є господарським товариством, банк має ідентифікувати фізичних осіб, які мають істотну участь у цій юридичній особі. Клієнт має надавати передбачені законодавством відомості, які витребує банк з метою виконання вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. У разі ненадання таких відомостей клієнтом рахунок не відкривається, а в разі наявності раніше відкритих рахунків банк відмовляє в здійсненні обслуговування. Для ідентифікації і вжиття заходів, достатніх, на думку банку, для підтвердження особи клієнта — юридичної особи та для забезпечення спроможності банку виконувати правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми його здійснення, у тому числі щодо виявлення фінансових операцій, що мають сумнівний характер, банк має право витребувати передбачену законодавством

вом інформацію, яка стосується ідентифікації цієї особи та її керівників, у органів державної влади, які здійснюють нагляд та/або контроль за діяльністю цієї юридичної особи, банків, інших юридичних осіб, а також здійснювати передбачені законодавством заходи щодо збору такої інформації з інших джерел. Вказані органи державної влади, банки, інші юридичні особи зобов'язані протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту безоплатно надати банку таку інформацію.

Для ідентифікації клієнта — фізичної особи та вжиття заходів, достатніх, на думку банку, для підтвердження його особи, банк має право витребувати інформацію, яка стосується ідентифікації цієї особи, у органів державної влади, банків, інших юридичних осіб, а також здійснювати заходи щодо збору такої інформації про цю особу, яка є необхідною для виконання правил внутрішнього фінансового моніторингу та програм його здійснення, у тому числі щодо виявлення фінансових операцій, що мають сумнівний характер. Вказані органи державної влади, банки, інші юридичні особи зобов'язані протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту безоплатно надати банку таку інформацію.

Ідентифікація клієнта банку не є обов'язковою при здійсненні кожної операції, якщо клієнт був раніше ідентифікований відповідно до вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

За наявності рішення уповноваженого державного органу про скасування державної реєстрації юридичної особи або державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності — фізичної особи, визнання в установленому порядку юридичної особи фіктивною або оголошення фізичної особи померлою чи визнання безвісно відсутньою банк закриває рахунок такої особи і невідкладно надає інформацію спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу щодо такого рахунку та не перераховує чи іншим шляхом не розпоряджається коштами на цьому рахунку до отримання розпоряджень зазначеного органу. У випадку ненадходження протягом семи робочих днів зазначених розпоряджень або рішення суду стосовно вжиття чи невжиття заходів щодо цих коштів банк вирішує пов'язані з ними питання відповідно до законодавства України.

Згідно з вищезазначеним Положенням Національного банку України для забезпечення належної реалізації функцій суб'єкта

первинного фінансового моніторингу банк створює Програму ідентифікації і вивчення клієнтів банку, яка насамперед має включати:

- а) порядок здійснення ідентифікації клієнта під час встановлення відносин з ним;
- б) заходи щодо уточнення інформації про клієнта та порядок їх проведення;
- в) порядок забезпечення документального фіксування інформації про клієнта;
- г) порядок та критерії класифікації клієнтів відповідно до оцінки ризику здійснення ними операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;
- г) порядок проведення заходів щодо перевірки інформації про клієнта або особу, яка діє від його імені, у разі виникнення сумніву щодо її достовірності, з урахуванням ризику проведення таким клієнтом операцій з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;
- д) заходи щодо додаткового вивчення клієнта та порядок їх проведення.

Підстави та порядок надання інформації Державному комітету з фінансового моніторингу

Порядок надання Уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, встановлюється відповідно Національним банком України — для банків.

Надання інформації суб'єктами первинного фінансового моніторингу Уповноваженому органу в установленому порядку не є порушенням банківської або комерційної таємниці.

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу, їх посадові особи та інші працівники не несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність за надання Уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, якщо вони діяли в межах Закону, навіть якщо такими діями заподіяно шкоду юридичним або фізичним особам, та за інші дії, пов'язані з виконанням Закону.

Працівникам суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які надіслали Уповноваженому органу повідомлення про фінансову операцію, що підлягає згідно з Законом фінансовому моні-

торингу, забороняється повідомляти про це осіб, які здійснюють фінансову операцію, та будь-яких третіх осіб.

Внаслідок порушення цієї вимоги працівниками суб'єктів первинного фінансового моніторингу настає відповідальність, передбачена законами України.

У випадку, коли у працівників суб'єкта первинного фінансового моніторингу, який здійснює фінансову операцію, виникають мотивовані підозри, що фінансова операція здійснюється з метою легалізації (відмивання) доходів, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний надавати Уповноваженому органу інформацію про таку фінансову операцію.

У випадку, коли суб'єкти первинного фінансового моніторингу, які здійснюють фінансові операції, підозрюють або повинні були б підозрювати, що такі фінансові операції пов'язані, мають відношення або призначені для фінансування терористичної діяльності, терористичних актів чи терористичних організацій, вони зобов'язані негайно повідомити про такі фінансові операції Уповноважений орган та правоохоронні органи, визначені законодавством.

Інформація, що передається згідно з вимогами цього Закону, є такою, що має обмежений доступ. Обмін зазначеною інформацією, її розкриття та захист Уповноваженим органом, суб'єктами первинного фінансового моніторингу, органами виконавчої влади та Національного банку України, які відповідно до законодавства забезпечують регулювання та нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, здійснюється відповідно до законодавства.

Уповноваженому органу заборонено передавати будь-кому одержану від суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформацію, яка містить комерційну чи банківську таємницю, за винятком випадків, передбачених статтею 13 Закону.

Фінансова операція, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, щодо якої отримана інформація, обліковується Уповноваженим органом. Порядок взяття на облік фінансової операції, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Суб'єктом державного фінансового моніторингу (за винятком Уповноваженого органу), що відповідно до законодавства виконує функції регулювання та нагляду за банками як суб'єктами первинного фінансового моніторингу, відносяться Національний банк України, який зобов'язаний:

- вимагати від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання завдань та обов'язків, передбачених Законом;

- проводити перевірку стану організації професійної підготовки працівників та керівників підрозділів, відповідальних за проведення внутрішнього фінансового моніторингу, вживати заходів, передбачених Законом;

- під час здійснення нагляду перевіряти виконання вимог актів законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів та фінансуванню тероризму, вживати в установленому законодавством порядку заходів, передбачених Законом;

- інформувати Уповноважений орган про виявлені випадки порушення законодавства суб'єктами первинного фінансового моніторингу;

- забезпечувати зберігання інформації, одержаної від суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу і правоохоронних органів;

- погоджувати з Уповноваженим органом будь-які нормативні документи, що стосуються питань, пов'язаних з виконанням вимог Закону;

- надавати Уповноваженому органу інформацію і документи, необхідні для виконання покладених на нього завдань (за винятком інформації щодо особистого життя громадян), у порядку, визначеному законодавством.

Положенням Національного банку України про здійснення банками фінансового моніторингу визначено порядок реєстрації фінансової операції та надання інформації Державному комітету з фінансового моніторингу. Передбачено, що аналіз фінансових операцій з метою виявлення таких, що відповідно до законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, підлягають фінансовому моніторингу, здійснюється працівниками банку перед їх проведенням, а також у подальшому в процесі обслуговування клієнта. Якщо працівник банку з'ясує, що фінансова операція підлягає фінансовому моніторингу, то він не пізніше 12 години наступного робочого дня відповідно до внутрішніх процедур банку повідомляє про це відповідальному працівнику (особі, яка виконує його функції), який приймає рішення про потребу реєстрації цієї операції. Внутрішніми процедурами банку, які регламентують порядок повідомлення працівником банку (філії) відповідальному працівнику (особі, яка виконує його функції) про виявлену операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, має забезпечуватися фіксування надходження такого повідомлення до відповідального працівника (отримання відповідальним пра-

цівником такого повідомлення) та прийнятого ним рішення щодо реєстрації цієї операції. Реєстрація фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, здійснюється у відповідному реєстрі, який формується та ведеться банком (філією) і є електронним документом визначеної структури. Формат і структура реєстру та порядок реєстрації фінансових операцій у реєстрі визначаються відповідальним працівником банку (філії) з урахуванням вимог цього Положення.

За результатами вжиття заходів щодо з'ясування суті та мети проведення клієнтом операції, яка підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, дані про цю операцію доповнюються інформацією про прийняте відповідальним працівником рішення стосовно проведення або відмови в її проведенні; надання або ненадання Уповноваженому органу інформації про цю операцію.

Рішення про надання або ненадання Уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, яка підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу, приймається відповідальним працівником банку або філії відповідно до внутрішніх процедур банку, встановлених у Правилах внутрішнього фінансового моніторингу банку, не пізніше 10 робочих днів з дня реєстрації такої операції.

Положення, що стосуються реалізації банками своїх обов'язків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу, містяться також і у нормативно-правових актах, які визначають порядок здійснення конкретних операцій. Зокрема, відповідно до пункту 2.17 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління Національного банку України № 22 від 21.01.2004 р., якщо банк відмовляє клієнту у виконанні платіжного доручення за операцією, яка містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу, то таке платіжне доручення клієнта банк повертає йому без виконання. Банк, повертаючи таке платіжне доручення в день надходження, має зробити на його зворотному боці напис про причину повернення документа без виконання (з обов'язковим посиланням на частину 2 статті 7 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» та на цей пункт) та зазначити дату його повернення (це засвідчується підписами відповідального виконавця, відповідального працівника, який приймає рішення щодо віднесення операції клієнта до операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, та відбитком штампа банку).

Згідно з пунктом 11.13 вказаної Інструкції якщо операція містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу, то банк може відмовити клієнту у виконанні електронного розрахункового документа/дистанційного розпорядження, переданого по телефону. Банк повідомляє клієнта засобами системи про причину відмови у виконанні електронного розрахункового документа/дистанційного розпорядження (з обов'язковим посиланням на частину 2 статті 7 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» та на цей пункт).

Відповідно до пункту 5 глави 1 розділу III Інструкції про касові операції в банках України, затвердженої постановою Правління Національного банку України № 337 від 14.08.2003 р., у разі здійснення операцій з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50000 гривень або еквівалент цієї суми в іноземній валюті, з метою ідентифікації осіб у касових документах мають зазначатися такі реквізити:

- для фізичних осіб-резидентів: прізвище, ім'я, по батькові особи, яка здійснює операцію з готівкою, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав, місце проживання, ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів;

- для фізичних осіб-нерезидентів: прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності) особи, яка здійснює операцію з готівкою, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав, громадянство, місце проживання або тимчасового перебування;

- для юридичних осіб-резидентів: найменування, місцезнаходження, ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України, реквізити банку, у якому відкрито поточний рахунок (із зазначенням його номера), прізвище, ім'я, по батькові особи — представника цієї юридичної особи, яка безпосередньо одержує, вносить або переказує готівку, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав;

- для юридичних осіб-нерезидентів: найменування, місцезнаходження, реквізити банку, у якому відкрито поточний рахунок (із зазначенням його номера), прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності) особи, представника цієї юридичної особи, яка безпосередньо одержує, вносить або переказує готівку, дата на-

родження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав.

Реквізити для ідентифікації осіб обов'язково мають бути зазначені в касових документах за допомогою технічних засобів або від руки на підставі пред'явлених клієнтом відповідних документів.

Під час приймання від клієнтів банку касових документів за операціями з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50000 гривень або еквівалент цієї суми в іноземній валюті, банк перевіряє належність пред'явленого паспорта або документа, що його замінює, клієнту та відповідність даних документа тим даним, що зазначені в касовому документі.

У разі ненадання клієнтом документів або відомостей, потрібних для з'ясування його особи, суті діяльності, фінансового стану або умисного надання неправдивих відомостей банк відмовляє клієнту в проведенні операції з готівкою та повертає йому касовий документ без виконання. На зворотному боці касового документа банк робить напис про причину його повернення (з обов'язковим посиланням на статтю 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» і зазначає дату його повернення (із засвідченням підписами виконавця та/або працівника, на якого покладено функції контролера, і відбитком печатки (штампа) банку).

Якщо операція з готівкою, яку здійснює клієнт, містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу, то банк має право відмовити клієнту в її проведенні та повернути касовий документ без виконання. На зворотному боці касового документа банк робить напис про причину його повернення (з обов'язковим посиланням на частину другу статті 7 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» і зазначає дату його повернення (це засвідчується підписами виконавця та відповідального працівника, який приймає рішення щодо віднесення операції клієнта до операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, і відбитком печатки (штампа) банку).

Крім того, у пункті 5 частини 1 статті 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачено, що інформація щодо фізичних та юридичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу на його письмову вимогу щодо здійснення фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу згідно з законодавством про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

---

§ 4. Відповідальність за порушення вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»

Особи, винні у порушенні вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із законом. Такі особи також можуть бути позбавлені права провадити певні види діяльності згідно із законодавством.

Юридичні особи, які здійснювали фінансові операції з легалізації (відмивання) доходів або фінансували тероризм, можуть бути ліквідовані за рішенням суду.

У разі невиконання (неналежного виконання) суб'єктом первинного фінансового моніторингу вимог цього Закону до нього може застосовуватися в порядку, встановленому законодавством, штраф у розмірі до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У випадку відсутності згоди щодо сплати штрафу рішення про накладення штрафу чи у його відмові приймається судом за поданням органу, що регулює діяльність суб'єкта первинного фінансового моніторингу та надає ліцензії або інший спеціальний дозвіл.

Неодноразове порушення суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог цього Закону тягне за собою за рішенням суду обмеження, тимчасове припинення дії та позбавлення ліцензії чи іншого спеціального дозволу на право провадження певних видів діяльності в порядку, встановленому законодавством.

Суб'єкти фінансового моніторингу, їх посадові особи та інші працівники не несуть відповідальності за шкоду, заподіяну юридичним і фізичним особам, у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків під час проведення фінансового моніторингу, якщо вони діяли у межах завдань, обов'язків та у спосіб, що передбачені цим Законом.

Відповідно до статті 63 Закону України «Про банки і банківську діяльність» Національний банк України при здійсненні нагляду за діяльністю банків не рідше одного разу на рік проводить перевірку банків з питань дотримання ними законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Слід звернути увагу, на те, що статтею 166-9 Кодексу законів про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність посадових осіб суб'єктів первинного моніторингу за неналежне виконання своїх обов'язків. Згідно з цією статтею порушення вимог щодо ідентифікації особи, яка здійснює фінансову операцію, порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що підлягають первинному фінансовому моніторингу, неподання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації про такі фінансові операції спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, а також невиконання вимог щодо зберігання документів, які стосуються ідентифікації осіб, що здійснюють фінансові операції, та документації щодо проведених ними фінансових операцій, — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Розголошення інформації, яка надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, або факту надання такої інформації — тягне за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

РЕЗЮМЕ

---

1. Правові засади фінансового моніторингу визначені у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» N249-IV від 28.11.2002 р.

2. Система фінансового моніторингу складається з двох рівнів — первинного та державного.

3. Банки та інші фінансові установи є суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

4. Спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу є **Державний комітет фінансового моніторингу**, який діє на підставі Положення, затвердженого Указом Президента України від 24 грудня 2004 р. 1527/2004.

5. Законом визначено ознаки, за наявності яких фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу.

6. Банки зобов'язані розробляти, впроваджувати та постійно поновлювати правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми

його здійснення з урахуванням вимог законодавства про запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Зазначені документи є документами з обмеженим доступом. Порядок та режим доступу до них працівників банку визначається відповідальним працівником банку (філії) залежно від їх функціональних обов'язків за погодженням з керівником банку (філії).

7. Банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки. Банкам забороняється вступати в договірні відносини з клієнтами — юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені.

8. Обов'язок банків проводити ідентифікацію осіб, які здійснюють фінансові операції, закріплений у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» та у Законі України «Про банки і банківську діяльність».

9. Для забезпечення належної реалізації функцій суб'єкта первинного фінансового моніторингу банк створює Програму ідентифікації і вивчення клієнтів банку.

10. У випадку, коли суб'єкти первинного фінансового моніторингу, які здійснюють фінансові операції, підозрюють або повинні були б підозрювати, що такі фінансові операції пов'язані, мають відношення або призначені для фінансування терористичної діяльності, терористичних актів чи терористичних організацій, вони зобов'язані негайно повідомити про такі фінансові операції Уповноважений орган та правоохоронні органи, визначені законодавством.

11. Положенням Національного банку України про здійснення банками фінансового моніторингу визначено порядок реєстрації фінансової операції та надання інформації Державному комітету з фінансового моніторингу.

12. Особи, винні у порушенні вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із законом.

Контрольні запитання

---

1. *Що таке фінансовий моніторинг?*
2. *Які нормативно-правові акти регламентують порядок здійснення фінансового моніторингу?*
3. *Які основні завдання банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу?*

4. Які локальні акти банків регламентують діяльність банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу?
5. Які особи відповідають за організацію первинного фінансового моніторингу в установах банків?
6. Чи мають право банки відкривати анонімні рахунки?
7. Які фінансові операції клієнтів банків підлягають фінансовому моніторингу?
8. Який порядок повідомлення інформації щодо фінансових операцій Державному комітету з фінансового моніторингу?
9. Чи встановлена відповідальність за порушення законодавства в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом?

Список рекомендованої літератури

Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5—6. — Ст. 30.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28 листопада 2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 1. — Ст. 2.

Качка Т. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України аспис Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. — К.: Реферат, 2004. — 288 с.

Положення про Державний комітет України з фінансового моніторингу, затверджене Указом Президента України від 24 грудня 2004 р. 1527/2004 // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 52. — Ст. 3433.

Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14 травня 2003 р. № 189 // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 22. — Ст. 992.

Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 1124 «Про сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» // Урядовий кур'єр. — 2001. — № 157 від 01.09.2001.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Глава 9

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

§ 1. Поняття безготівкових розрахунків. Співвідношення понять «розрахунки», «безготівкові розрахунки» та «розрахункові правовідносини».

§ 2. Форми та способи безготівкових розрахунків.

§ 3. Види банківських рахунків. Порядок їх відкриття.

§ 4. Порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті.

---

§ 1. Поняття безготівкових розрахунків. Співвідношення понять «розрахунки», «безготівкові розрахунки» та «розрахункові правовідносини»

Необхідно зазначити, що як у науці, так і на практиці застосовуються різні тлумачення терміну «розрахунки». Зокрема, досить поширеною є точка зору, відповідно до якої під розрахунками слід розуміти виключно грошові відносини. Так, автори «Фінансово-кредитного словника» визначають «розрахунки у народному господарстві СРСР» як «грошові відносини між соціалістичними підприємствами і організаціями, між ними та населенням з приводу реалізації продукції, товарів, виконаних робіт та наданих послуг, оплати праці, виплати інших доходів населенню, розподілу та перерозподілу національного доходу, повернення кредитів»¹⁰². В іншому довідковому виданні під розрахунками

---

¹⁰²Фінансово-кредитный словарь / Под ред. В.Ф. Гарбузова. В 3-х т. — М.: Финансы и статистика, 1984. — С.38.

розуміється «система економічних відносин в соціалістичних країнах між державою, підприємствами, організаціями, установами та населенням в процесі реалізації товарів і послуг, оплати праці, а також при розподілі та перерозподілі національного доходу через бюджет і в процесі банківського кредитування... В СРСР вони мають дві форми: готівкову та безготівкову»¹⁰³. Тобто, і в цьому виданні розрахунки визначаються виключно як грошові відносини.

Поряд з вищенаведеною точкою зору в юридичній та в економічній літературі термін «розрахунки» використовується у стійкому словосполученні «грошові розрахунки»¹⁰⁴. Отже, фахівці, застосовуючи це поняття у такому контексті, визнають, що існують і негрошові форми розрахунків. Зокрема, О. С. Компанець та Е. Г. Полонський визначають в своїй науковій праці, що «безготівкові розрахунки не є синонімом безгрошових розрахунків»¹⁰⁵.

Застосування у радянській період як в науці, так і на законодавчому рівні терміну «розрахунки» для позначення виконання зобов'язань виключно в грошовій формі, на наш погляд, пояснюється тим, що у Радянському Союзі тривалий час були заборонені будь-які негрошові форми розрахунків, а також відстрочка платежу у вигляді товарного кредиту, та, відповідно, вексельна форма розрахунків.

У законодавстві України термін «розрахунки» вживається у різних значеннях. Зокрема, в деяких нормативних актах під розрахунками розуміються виключно грошові розрахунки (наприклад, стаття 13 Закону України «Про споживчу кооперацію»). В інших актах законодавства України розрахунки не обмежуються виключно готівковою та безготівковою грошовими формами. Так, у ст. 1 Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» визначено, що для здійснення розрахунків можуть бути використані цінні папери. Відповідно до ст. 3 цього Закону в Україні використовуються такі види цінних паперів, як акції, облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик,

---

¹⁰³ Украинская советская энциклопедия. В 9-ти т. — К.: Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1983. — Т. 9. — С. 190.

¹⁰⁴ Воронова Л. К. Правовое регулирование кредитно-расчетных отношений в народном хозяйстве. — К.: Выща шк., 1988. — С. 141; Кузьмин В. Ф. Кредитные и расчетные правоотношения в промышленности. — М.: Юрид. лит., 1975. — С. 14; Компанець Е. С., Полонский Э. Г. Применение законодательства о кредитовании и расчетах. — М.: Юрид. лит., 1967. — С. 199; Кулик Я. А. Кредитные отношения в торговле. Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Экономика, 1976. — С. 14—15.

¹⁰⁵ Компанець Е. С., Полонский Э. Г. Вказана праця. — С. 199.

облігації підприємств, казначейські зобов'язання республіки, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, приватизаційні папери, векселі. Таким чином, згідно з цим законом розрахунки можуть бути грошовими та не грошовими (зокрема цінними паперами). Найбільш чітко можливість здійснення розрахунків у негрошовій формі визначена в податковому законодавстві України. Відповідно до п. 1.19 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» під бартером (товарним обміном) слід розуміти господарську операцію, яка передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у будь-якій формі, іншій, ніж грошова, включаючи будь-які види заліку та погашення взаємної заборгованості, в результаті яких не передбачається зарахування коштів на рахунки продавця для компенсації вартості таких товарів (робіт, послуг).

Неоднозначність застосування терміна «розрахунки» в законодавстві України зумовлена, зокрема, тим, що і в сучасній юридичній науці визначення розрахунків досить часто обмежується виключно грошовою сферою.

Зокрема, О. П. Подцерковний, визначаючи термін «розрахунки», звертається до етимології цього поняття. Аналізуючи визначення слова «розрахунок» у тлумачному словнику С. І. Ожегова, він приходить до висновку, що «це поняття визначається через поняття «платити», або «здійснювати платіж» як повернення грошей в якості відшкодування чого-небудь або надання послуги за послугу»¹⁰⁶. Тобто, виходячи з висновку вченого, у вищезазначеному словнику терміни «розрахунки» та «платіж» є тотожними, а отже, розрахунки можуть здійснюватися виключно в грошовій формі. Проте далі вчений в якості ще одного аргументу виключно грошового характеру розрахунків використовує розмежування термінів «розрахункові відносини» та «платіжні відносини». Зокрема він зазначає, що «якщо платіжні операції включають весь набір механізмів, які надають можливість суб'єктам господарювання виконувати свої матеріально-правові зобов'язання, то розрахункові операції сприяють виключно грошовому виконанню таких обов'язків»¹⁰⁷. Таким чином, О. П. Подцерковний вважає, що платежі можуть бути здійснені як в грошовій, так і в негрошових формах, на відміну від розрахунків, які є винятково грошовими відносинами.

¹⁰⁶ Подцерковный О. П. Организационно-правовые основы расчетных отношений в хозяйственном комплексе Украины: Дисс. ... канд. юрид. наук. — Одесса, 1999. — С. 38.

¹⁰⁷ Подцерковный О. П. Вказана праця. — С. 47.

Необхідно зазначити, що, як і у випадку з терміном «розрахунки», поняття «платіж» досить часто використовується в юридичній та економічній літературі у словосполученні «грошовий платіж».

На нашу думку, причиною обмеження О. П. Подцерковним кола розрахунків виключно грошовою формою є те, що він отожднює поняття «розрахунки», та «розрахункові правовідносини». З цією точкою зору не можна погодитися з таких міркувань. У юридичній літературі під розрахунковими правовідносинами розуміють урегульований нормами права окремих, самостійний вид суспільних відносин, які виникають між учасниками при здійсненні безготівкових розрахунків через кредитні установи.

Зокрема Я. А. Кунік визначає розрахункові відносини як «правовідносини, що виникають внаслідок такого урегулювання відносин з розрахунків, при якому суб'єкти зазначених відносин не співпадають з суб'єктами вихідного відношення, яке є підставою розрахунків»¹⁰⁸. З його точки зору, головною ознакою, яка дозволяє виділити розрахункові відносини в якості самостійного виду суспільних відносин, відокремити їх від базових товарно-грошових відносин, є участь в цих відносинах особливого учасника — банку чи іншої кредитної установи.

Поділяючи цю точку зору, В. Ф. Кузьмін визначає додатковий критерій самостійності розрахункових відносин — особливу правову регламентацію¹⁰⁹.

Аналогічну позицію займає й Ф. Х. Ліберман, який зазначає, що «коли у передбачених законом випадках госпорган сплачує готівковими грошима за продукцію або товари, він здійснює грошові розрахунки, але в цьому випадку немає особливих розрахункових правовідносин.»¹¹⁰.

О. П. Подцерковний також є прихильником вищевикладеної точки зору щодо критеріїв самостійності розрахункових правовідносин, які виникають при здійсненні безготівкових розрахунків через установи банків або інші кредитні установи. Зокрема, він зазначає, що розрахункові відносини «являють собою особливе коло суспільних відносин процедурного характеру, які реалізують виконання грошових платежів у майнових зобов'я-

---

¹⁰⁸ Кунік Я. А. Кредитные и расчетные отношения в торговле. — М.: Экономика, 1970. — С. 16–17.

¹⁰⁹ Кузьмин В. Ф. Кредитные и расчетные правоотношения в промышленности. — М.: Юрид. лит., 1975. — С. 21.

¹¹⁰ Либерман Ф. Х. Расчетная дисциплина при поставках. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 22.

заннях»¹¹¹. Проте, говорячи про товарообмінні операції (бартерні угоди), він зазначає, що «хоча в цьому випадку має місце поняття розрахунків, його, здається, не можна беззастережно віднести до площини розрахункових, по суті, виключно грошових відносин»¹¹².

Поділяючи вищевикладену позицію фахівців щодо самостійності розрахункових правовідносин та їх виключно грошового характеру, не можна погодитися з точкою зору Подцерковного О.П. щодо ототожнення понять «розрахункові правовідносини» та «розрахунки», обмежуючи коло останніх виключно грошовою формою. У словнику С. І. Ожегова, до якого звертався О. П. Подцерковний для з'ясування поняття «розрахунок», надані такі значення цього слова, як «розрахувати», «звільнення з виплатою заробленого», «намір, пропозиція», «користь», «економія», «військовий підрозділ», «бути в розрахунку — не мати боргу (рос. — не должен), не зобов'язаний»¹¹³. Тобто, в останньому значенні під розрахунком розуміється відсутність боргу, зобов'язання. В цьому словнику словосполучення «мати борг (рос. — должен)» розкривається через такі значення, як «зобов'язаний сплатити борг» та «зобов'язаний зробити що-небудь»¹¹⁴. Слова «платіж», «платити» С. І. Ожегов визначає як надання коштів в рахунок певного відшкодування (наприклад, за товар або в рахунок погашення боргу). Таким чином, під словом «розрахунок» у зазначеному виданні розуміється повне або часткове погашення боргу: або грошовими коштами — тобто, шляхом платежу, або будь-яким іншим чином — в тому числі послугою за послугу чи товаром за товар.

Проаналізувавши визначення у зазначеному тлумачному словнику поняття «розрахунок», «мати борг» та «платіж», можна зробити висновок, що поняття «розрахунок» є більш широким, ніж поняття «платіж», і означає повне або часткове погашення боргу шляхом платежу грошовими коштами або шляхом застосування будь-якого іншого способу розрахунків.

Таким чином, термін «розрахунки» розглядають в декількох значеннях. По-перше, під розрахунками розуміють будь-який спосіб припинення зобов'язань (як грошових, так і негрошових) між сторонами, в тому числі виконання зобов'язання в натурі та зарухуван-

---

¹¹¹ Подцерковный О.П. Вказана праця. — С. 49.

¹¹² Там само. — С. 49.

¹¹³ Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М.: Советская энциклопедия, 1973. — С. 616.

¹¹⁴ Ожегов С.И. Словарь русского языка. — М.: Советская энциклопедия, 1973. — С. 478.

ня однорідних зустрічних (послідовних) вимог (широке значення терміна «розрахунки»). По-друге, під поняттям «розрахунки» розуміють саме грошові зобов'язання (обов'язки) сторін, платежі (вузьке значення терміна «розрахунки»). У цьому значенні поняття «розрахунки» нерідко обмежують сферою безготівкових розрахунків, які здійснюються суб'єктами господарювання через фінансово-кредитні установи. Терміни «розрахунки» та «розрахункові правовідносини» не є тотожними. Розрахункові правовідносини — це врегульовані нормами права відносини, які виникають у процесі здійснення безготівкових розрахунків через установи банків або небанківські фінансові установи. Тобто, обов'язковим суб'єктом цих правовідносин є банк або небанківська фінансова установа.

---

§ 2. Форми та способи безготівкових розрахунків

Необхідно зазначити, що у юридичній літературі та у законодавстві України немає єдиного підходу до визначення понять «форма безготівкових розрахунків» та «спосіб безготівкових розрахунків».

Стосовно способів платежу, то в науковій літературі виділяються такі, як: платіж в повній сумі, зазначеній в розрахунковому документі (глобальний платіж); платіж в сумі сальдо взаємних вимог платників та одержувачів; плановий платіж, тобто перерахування коштів з рахунку платника на рахунок одержувача, виходячи з планового розміру вартості товарів, що поставляються, або наданих послуг; гарантований платіж з попереднім депонуванням коштів на окремому рахунку в банку за місцем знаходження платника з подальшим їх списанням з рахунку після зарахування коштів; гарантований платіж без створення спеціального депозиту в банку за місцем знаходження платника з подальшим списанням коштів з розрахункового або поточного рахунку платника після їх зарахування на рахунок одержувача; перерахування грошових коштів із різноманітних рахунків платника за його дорученнями на рахунки платника та постачальника¹¹⁵.

---

¹¹⁵ Деньги и кредит в социалистическом обществе: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 1990. — С. 74—75; *Воронова Л. К.* Вказана праця. — С. 146.

Існує точка зору, відповідно до якої кліринг (залік однорідних зустрічних вимог) являє собою форму безготівкових розрахунків. Наприклад, в Енциклопедичному словнику Гамблера клірингові розрахунки визначаються як «форма розрахунків, що здійснюються на основі спеціальної угоди про гарантований залік (сальдування) взаємних дебетових та кредитових заборгованостей учасників»¹¹⁶.

Не погоджуючись із вищевикладеною позицією, фахівець в галузі економічної науки А. Казанцев вважає, що кліринг є способом розрахунків, який ні в якій мірі не можна ототожнювати з формою розрахунків. Аргументуючи свою точку зору, він зазначає, що «організація безготівкових розрахунків базується на таких двох найбільш суттєвих та взаємопов'язаних між собою елементах: способах організації платежу; формах розрахунків та відповідному їм документообігові, тобто сукупності правил, які регулюють форми і зміст розрахункових документів та їх рух в процесі розрахунків»¹¹⁷. При цьому під способом платежу він розуміє «організаційну форму заміщення безготівковими розрахунками готівкових коштів, в основі якої лежать певні джерела платежу»¹¹⁸. В обґрунтування своєї позиції А. Казанцев також звертає увагу на те, що «спосіб платежу, як правило, не визначає форму розрахунків. Лише окремі форми розрахунків (акредитив, особливий рахунок, чеки з лімітованих книжок) обумовлюють відповідний спосіб платежу, при цьому бронювання коштів є їх невід'ємним елементом»¹¹⁹. Взаємні розрахунки він розглядає саме як спосіб організації платежу, а не як особливу форму розрахунків.

Таким чином, говорячи про те, що форми розрахунків та способи організації платежу взаємопов'язані, А. Казанцев одночасно підкреслює, що вони є окремими, основоположними складовими елементами системи безготівкових розрахунків.

Точку зору А. Казанцева про те, що кліринг є способом платежу, а не формою розрахунків підтримують, зокрема, О. С. Компанеєць та Є. Г. Полонський. Наголошуючи на неправомірності ототожнення зазначених понять, ці вчені піддають критиці позицію В. К. Райхера, який в якості критерію класифікації форм роз-

¹¹⁶ Экономика и право: Энциклопедический словарь Гамблера: Пер. с нем./ Под общ. ред. А. П. Горкина, Н. Л. Тумановой, Н. Шаповаловой и др. — М.: Большая Российская Энциклопедия, 1998. — С. 79.

¹¹⁷ Казанцев А. Взаимные расчеты в народном хозяйстве СССР. — М.: Госфиниздат, 1959. — С. 6.

¹¹⁸ Там само. — С. 7.

¹¹⁹ Там само. — С. 7.

рахунків запропонував спосіб платежу. Відповідно, всі форми розрахунків він розділив за цим критерієм на «дві основні групи: платіжні та залікові форми розрахунків»¹²⁰. О. С. Компанець та Є. Г. Полонський зазначають, що це є «класифікацією не форм розрахунків, а способів їх здійснення, що не одне і те саме»¹²¹.

Додатковим аргументом на користь зазначеної позиції, на думку цих авторів, є те, що саме поняття «класифікація» передбачає розподіл чого-небудь за відмітними ознаками, властивими одному виду та невластивими іншому. Між тим, «платіжні» та «залікові» способи розрахунків мають таку спільну ознаку, що в їх основі лежать спільні для них форми розрахунків у вигляді акцепту, платіжного доручення, планових платежів та ін.

Таким чином, О. С. Компанець та Є. Г. Полонський розрізняють поняття «спосіб розрахунків» та «форма розрахунків». При цьому, на відміну від позиції А. Казанцева, вони вважають, що форма розрахунків є більш широким поняттям, ніж спосіб розрахунків. Залік взаємних вимог вони відносять до категорії «спосіб розрахунків».

Підтримуючи вищевикладену точку зору, важливо відмітити, що в наукових працях досить часто вживається термін «спосіб платежу», в тому числі і по відношенню до клірингу. При цьому спосіб платежу визначається як «порядок перерахування коштів, що застосовується при здійсненні безготівкових розрахунків»¹²². На нашу думку, більш адекватним в цьому випадку є термін «спосіб розрахунків». Як зазначалося вище, платіж полягає у сплаті грошових коштів або готівкою, або шляхом перерахування коштів з рахунку платника на рахунок одержувача. У випадку здійснення клірингових розрахунків платіж має місце лише в частині не зарахованого сальдо. В зв'язку з цим термін «спосіб розрахунків» є більш загальним і включає різноманітні види платежу та клірингу. Відповідно, кліринг є комплексним способом безготівкових розрахунків, який у випадку часткового зарахування взаємних грошових вимог поєднує у собі певний вид заліку взаємних вимог та певний вид платежу.

Необхідно зазначити, що досить поширеною як в юридичній, так і в економічній науці є позиція, відповідно до якої під фор-

¹²⁰ Райхер В. К. Рецензия на книгу Флейшиц Е.А. «Расчетные и кредитные правоотношения» // Советское государство и право. — 1957. — № 12. — С. 137.

¹²¹ Компанець Е. С., Полонский Э. Г. Вказана праця. — С. 224.

¹²² Деньги и кредит в социалистическом обществе: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 1990. — С. 74–75.

мами розрахунків розуміють форми розрахункових документів та відповідний їм документообіг¹²³.

Зокрема Ф. Х. Ліберман вважає найбільш правильною класифікацію форм розрахунків, наведену в Інструкції Державного банку СРСР №2–1970¹²⁴, в якій критерієм класифікації виступає вид основного розрахункового документу, на підставі якого здійснюються розрахунки. Окремо він пропонує класифікацію розрахунків за способом їх здійснення. При цьому залік однорідних зустрічних вимог він визначає як спосіб розрахунків.

Позиція, відповідно до якої форми розрахунків класифікуються за головним розрахунковим документом та властивим для нього документообігом, була піддана критиці багатьма вченими. Зокрема В. Ф. Кузьмін зазначав, що «погоджуючись з таким формулюванням, необхідно було б припустити, що кожній формі розрахунків відповідають певного виду документи, індивідуальні за формою та змістом (реквізити). Між тим, види та зміст розрахункових документів, спеціальних у минулому майже для кожної форми розрахунків, в той час багато в чому є уніфікованими. Замість восьми форм платіжних документів, які застосовувалися раніше, було введено три (платіжні доручення, платіжні вимоги, розрахункові чеки), а форм розрахунків при цьому менше не стало. Неможливо відмежувати одну форму від іншої і за правилами документообігу. Аналіз показує, що норми права, які встановлюють порядок руху документів, часто є аналогічними для декількох форм розрахунків»¹²⁵. У зв'язку з цим, В. Ф. Кузьмін підтримує позицію Я. А. Куніка, який визначає форми розрахунків як правові форми, кожна з яких має юридичні особливості¹²⁶. У своїй науковій праці В. Ф. Кузьмін формулює таке визначення форм безготівкових розрахунків: «Форми безготівкових розрахунків є сукупністю правових норм, індивідуально визначених для кожної з них, які встановлюють порядок здійснення грошових платежів між соціалістичними організаціями за допомогою правил та прийомів документообігу»¹²⁷.

---

¹²³ Банківська енциклопедія / Під ред. А. М. Мороза. — К.: Ельтон, 1993. — С. 281—282.

¹²⁴ Ліберман Ф. Х. Вказана праця. — С. 42—45.

¹²⁵ Кузьмин В. Ф. Правовое регулирование безналичных расчетов в народном хозяйстве: Лекция для слушателей факультета повышения квалификации. — М.: ВЗФЭИ, 1977. — С. 22.

¹²⁶ Куник Я. А. Вказана праця. — С. 211.

¹²⁷ Кузьмин В. Ф. Кредитные и расчетные правоотношения в промышленности. — С. 141.

Вишевикладену позицію підтримує і Л. К. Воронова, яка визначає форму розрахунків як «правову форму здійснення розрахунків»¹²⁸.

Із зазначеною точкою зору погоджується і О. П. Подцерковний. Формулюючи своє визначення форм розрахунків, він говорить, що вони є «сукупністю індивідуально визначених для кожної з них правових норм, які закріплюють правила здійснення грошових платежів між учасниками майнових зобов'язань шляхом встановлених державою юридично значущих дій, форм документації та правил документообігу в сфері відповідних способів розрахунків, детермінованих вихідними майновими відносинами»¹²⁹. При цьому під способом розрахунків він розуміє «комплексну конструкцію, яка представляє собою одноманітний формалізований порядок доступу до використання форм розрахунків в залежності від застосовуваного набору засобів платежу, що відповідають правилам різноманітних платіжних документів»¹³⁰. Таким чином, О. П. Подцерковний, на відміну від позиції О. С. Компанець та Є. Г. Полонського, вважає, що спосіб розрахунків є більш широким поняттям, ніж форма розрахунків. О. П. Подцерковний також класифікує форми розрахункових документів в залежності від того, здійснюються вони на підставі одного чи декількох видів розрахункових документів, на такі дві групи, як інструментальні форми (розрахунки платіжними дорученнями, розрахунки в порядку переказу через міністерства зв'язку, розрахунки платіжними вимогами-дорученнями, з використанням розрахункових чеків, акредитивна форма розрахунків, акцептна форма розрахунків, розрахунки інкасовими розпорядженнями та платіжними вимогами без акцепту платника), та комплексні (інтеграційні) форми розрахунків (розрахунки векселями, розрахунки акцептованими акредитивами, розрахунки у формі документарного інкасо, розрахунки за допомогою системи електронних платежів «клієнт-банк», розрахунки, засновані на заліку взаємної заборгованості, розрахунки в порядку планових платежів).

Н. В. Ростовцева визначає форму розрахунків «як встановлені законодавством, а також звичаями ділового обороту способи виконання через банк або іншу кредитну організацію грошових зобов'язань, які характеризуються певним (ими) видом(ами) розра-

---

¹²⁸ Воронова Л. К. Вказана праця. — С. 164.

¹²⁹ Подцерковный О. П. Вказана праця. — С. 135.

¹³⁰ Там само. — С. 135—136.

хункового(их) документа(ів), документообігом та способом платежу»¹³¹.

Під способом платежу, на думку науковця, слід розуміти «спосіб погашення грошового зобов'язання при здійсненні безготівкових розрахунків. При цьому будемо виходити із найбільш поширеної в юридичній літературі думки про те, що спосіб платежу є можливим у двох варіантах: або шляхом списання коштів з одного рахунку на інший, або шляхом заліку взаємних вимог та зобов'язань, тобто списання з рахунку суми сальдо заліку (взаємні розрахунки)»¹³².

Таким чином, на думку Н. В. Ростовцевої, форма безготівкових розрахунків визначається наявністю трьох складових: розрахунковим документом, документообігом та способом платежу. Проте далі у своєму дослідженні вона приходить до висновку, що відмежування однієї форми від іншої здійснюється на підставі саме виду розрахункового документа¹³³, з чим, на наш погляд, не можна погодитися.

Безперечно, неоднозначність тлумачення понять «форма безготівкових розрахунків», «спосіб безготівкових розрахунків» та питання щодо їх співвідношення в юридичній та економічній науках не могли не позначитися на законодавстві України. При цьому тривалий час найбільш поширеним було визначення у законодавстві форми розрахунків на підставі форм платіжних документів та організації документообігу.

Як зазначалося вище, Інструкція Державного банку СРСР № 2-1970 «Про безготівкові розрахунки та кредитування за операціями, пов'язаними з розрахунками» критерієм класифікації форм розрахунків виділяла вид основного розрахункового документа, на підставі якого здійснюються розрахунки. Аналогічно вирішувалося це питання і в Положенні «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України» від 24.05.93 р. № 22001/116, затвердженому рішенням Правління Національного банку України від 24.05.93 р., оформленим протоколом № 37. У пункті 1 цього Положення було вказано, що воно визначає загальний регламент щодо організації, форм розрахунків, стандартів документів і документообігу, які впроваджуються в господарський оборот в Україні з метою забезпечення у найбільш короткий час компенсації виробникам продукції, що постачається, викона-

¹³¹ *Ростовцева Н. В.* Правовое регулирование аккредитивной формы расчетов: Дисс. ... канд. юрид. наук. — М., 1998. — С. 22.

¹³² Там само. — С. 23.

¹³³ Там само. — С. 24.

них робіт і наданих послуг у грошовій формі, прискорення обігу коштів.

Крім того, вказаним пунктом було передбачено, що Положення базується на принципах вільного вибору суб'єктами форм розрахунків, закріплення їх сторонами у договорах, угодах чи окремих домовленостях і невтручанні установ банків у ці договірні відносини. У пункті 3 цього Положення було встановлено, що безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формах: платіжних доручень, платіжних вимог-доручень, чеків, акредитивів, векселів. Комерційні банки повинні були постійно вивчати стан розрахунків і рекомендувати клієнтам застосовувати найбільш доцільні форми, зважаючи на специфіку їх діяльності і організації взаємних відносин, виявляти можливості і організувати заліки взаємної заборгованості обслуговуючих підприємств, використовувати планові платежі, попередню оплату.

Таким чином, зазначене вище Положення про безготівкові розрахунки чітко визначало форми розрахунків. При цьому заліки взаємної заборгованості не відносилися до форм розрахунків.

У статті 32 Закону України «Про банки і банківську діяльність», який діяв до набуття чинності Законом України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III, було визначено, що банки здійснюють розрахунки у формах, встановлених Національним банком України, а також прийнятих у міжнародній банківській практиці.

Відповідно до п. 1 Інструкції № 7 «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України», затвердженої постановою Правління Національного банку України від 02.08.96 № 204, якою було відмінене вищезазначене Положення НБУ, було встановлено, що ця Інструкція визначає загальні принципи організації безготівкових розрахунків у національній валюті України, їх форми, стандарти документів та порядок їх обігу, що впроваджуються в господарський оборот України. У пункті 6 цієї Інструкції було визначено, що безготівкові розрахунки здійснюються за такими формами розрахункових документів, як: платіжні доручення, чеки, акредитиви, векселі, платіжні вимоги, інкасові доручення (розпорядження). Крім того, цим пунктом Інструкції було встановлено, що безготівкові розрахунки за товари та послуги можуть здійснюватись за допомогою банківських платіжних карток. Таким чином, ця Інструкція не містила загального переліку форм розрахунків, як і не визначала поняття «форма розрахунку» та «спосіб розрахунку», а також не наводила критеріїв розмежування різних форм розрахунків. Хоча термін «форма розрахунку» застосовувався в цій Інструкції, зокрема при регламен-

тації порядку здійснення розрахунків за допомогою платіжних доручень.

Відповідно до ст. 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III, безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях або в електронному вигляді. Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці. Тобто, діючий Закон України «Про банки і банківську діяльність» взагалі не містить такі поняття, як «форма розрахунків» та «спосіб розрахунків».

У статті 7 Закону України «Про Національний банк України» встановлено, що Національний банк України визначає форми платежів, проте не розкрито, що саме розуміється під формою платежу. Відповідно до статті 40 цього Закону Національний банк встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків. Тобто, як ми бачимо, вживається термін «форма розрахунків», проте визначення його знову ж таки не надається.

Слід зазначити, що перелік форм розрахунків, які застосовуються при проведенні переказу, містився у статті 4 Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні». Так, у пункті 4.1 вказаної статті було встановлено, що при проведенні переказу ініціатори можуть застосовувати акредитивну, вексельну, інкасову форми розрахунків, а також форму розрахунків за гарантійним зобов'язанням, за чеками з використанням документів на переказ. Проте Законом України від 06.10.2004 р. №2056–IV статтю 4 вказаного Закону викладено у новій редакції, згідно з якою розрізняють форми та види безготівкових розрахунків. При цьому під формою мається на увазі готівкова або безготівкова форма, а щодо видів розрахунків зазначено, що вони визначаються законами та прийнятими на їх підставі нормативно-правовими актами Національного банку України.

В Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженій постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22, не містяться терміни «форма розрахунків» чи «спосіб розрахунків».

У статті 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» кліринг віднесено до форм забезпечення розрахунків.

Звертаємо увагу на те, що термін «форма безготівкових розрахунків» вживається у статті 347 Господарського кодексу України. Згідно з цією статтею безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формі платіжних доручень, платіжних вимог, вимог-доручень, векселів, чеків, банківських платіжних карток та інших дебетових і кредитових платіжних інструментів, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

Таким чином, як бачимо, у законодавстві України не використовується термін «спосіб безготівкових розрахунків», а термін «форма безготівкових розрахунків» вживається тільки у загальному законодавчому акті — Господарському кодексі України, тоді як у актах спеціального банківського законодавства він відсутній.

Необхідно зазначити, що у законодавстві Російської Федерації використовується термін «форма безготівкових розрахунків». Так, Цивільний кодекс РФ містить статтю 862 «Форми безготівкових розрахунків», у якій визначено, що при здійсненні безготівкових розрахунків допускаються розрахунки платіжними дорученнями, за акредитивом, чеками, розрахунки за інкасо, а також розрахунки в інших формах, передбачених законом, встановлених у відповідності з ним банківськими правилами та звичаями ділового обороту, які застосовуються у банківській практиці¹³⁴.

На наш погляд, найбільш правильною є вище зазначена позиція учених Л. К. Воронової, Я. А. Куніка, В. Ф. Кузьміна, які розрізняють форми розрахунків не за формою основного розрахункового документа й властивим для нього документооборотом, а за особливістю їх правової регламентації. Тобто, ми вважаємо, що форма розрахунків — це правова форма розрахунків.

Наша позиція ґрунтується на розумінні в юридичній науці поняття «правова форма». Зокрема, А. В. Сурілов зазначає, що у праві категорія «форма» застосовується у двох значеннях: а) правової форми (наприклад, соціально-економічних відносин). У цьому контексті формою є зміст права, правосвідомість та правовідносини; б) форми самого права у двох її аспектах: форми внутрішньої та форми зовнішньої. При цьому він звертає увагу на те, що поняття «правова форма» частіше за все застосовується у

---

¹³⁴ Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть 1. — 7-е изд. — М.: Ось-89, 2001. — 192 с.

зв'язку з економічними відносинами¹³⁵. Правову форму вчений визначає як сукупність правових норм і правовідносин.

На відміну від А. В. Сурилова, Р. Й. Халфіна підкреслює, що правовідношення як урегульоване правом конкретне реальне відношення необхідно відрізнити від поняття правової форми окремих видів суспільних відносин, яке використовується у радянській юридичній літературі¹³⁶.

Р. Й. Халфіна виділяє правову форму певного виду суспільних відносин та правову форму конкретного суспільного відношення. Застосовуючи перше поняття, ми, на думку вченої, знаходимося в сфері абстракції. Поряд з цим правовідношення, як і будь-яке поняття, саме по собі є абстрактним, але у той самий час воно позначає конкретне, реальне відношення, у якому беруть участь певні особи (окремі особи або колективи), наділені правами та обов'язками. Конкретна поведінка цих осіб може відповідати моделі, встановленій у правовій нормі, а може і відхилитися від неї¹³⁷.

Л. С. Явич звертає увагу на те, що поняття правової (юридичної) форми не можна ототожнювати з поняттям форми права як структури та виразу його безпосереднього змісту. Він визначає право як юридичну форму економіки¹³⁸.

М. А. Вороніна визначає правову форму економічних відносин як «спосіб існування, вираження, організації та перебудови економічного змісту»¹³⁹.

Проаналізувавши викладені позиції, ми дійшли висновку, що правова форма є сукупністю правових норм та правових інститутів, які регулюють певний вид суспільних відносин. Таким чином, форму безготівкових розрахунків можна визначити як сукупність правових норм, які регулюють порядок здійснення безготівкових розрахунків.

Стосовно співвідношення понять «форма розрахунків» та «спосіб розрахунків», вважаємо необхідним зазначити, що точка зору, відповідно до якої форма розрахунків є більш широким поняттям, ніж спосіб розрахунків, висловлювалася деякими вчени-

---

¹³⁵ Сурилов А. В. Теория государства и права: Учеб. пособие. — К. — Одесса: Выща шк., 1989. — С. 206.

¹³⁶ Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М.: Юридическая литература, 1974. — С. 80.

¹³⁷ Там само. — С. 81—82.

¹³⁸ Явич Л. С. Общая теория права. — Л.: Издательство Ленинградского университета, 1976. — С. 97—98.

¹³⁹ Вороніна М. А. Правова форма економічних відносин (структура, функції, відповідність): Автореф. Дис. ... канд. юрид. наук. — Харків, 1994. — С. 8.

ми-економістами. Зокрема, в учбовому посібнику з економічної дисципліни було зазначено, що «форма безготівкових розрахунків визначається способом платежу та організацією документообігу»¹⁴⁰. В іншому підручнику під формою безготівкових розрахунків розуміється сукупність способу платежу та організації документообігу¹⁴¹. Як зазначалося вище, у юридичній науці таку позицію займає Н. В. Ростовцева.

Наведена точка зору, на нашу думку, є найбільш обґрунтованою. Якщо звернутися до етимології слів «спосіб» та «форма», то у словнику С. І. Ожегова під терміном «спосіб» розуміється «дія або система дій, які застосовуються при виконанні певної роботи, при здійсненні чого-небудь»¹⁴². Під формою (від лат. forma — зовнішність, устрій) розуміють «зовнішній вигляд, обрис предмету», «вид, устрій, тип, структуру чогось»¹⁴³. Таким чином, форма є більш загальним поняттям та являє собою логічне поєднання певних складових елементів.

У цьому контексті таким, що заслуговує на увагу, з нашої точки зору, є розуміння категорії «форма» І.Зайцевим. Аналізуючи поняття та зміст юридичного процесу, він визначає, що «форма — це правова конструкція нормативного упорядкування діяльності і відповідних документів. Вона являє собою сукупність вимог до дій учасників процесу, спрямованих на досягнення конкретного результату»¹⁴⁴. І. Зайцев зазначає, що правова форма — в тій чи іншій мірі — властива будь-якій юридично значущій діяльності. З його точки зору, форма слугує однією з гарантій точного та неухильного застосування, дотримання та виконання юридичних норм. Юридична форма регламентує як правову діяльність громадян, організацій, посадових осіб і компетентних органів, так і офіційні документи, в яких закріплюються підсумки цієї діяльності. На підставі вищевикладеного І. Зайцев робить висновок про те, що необхідно розрізняти форму діяльності та форму правових документів. «Перша — встановлює, хто, які дії, в якій послідовності та у який термін може або повинен здійснити. Зміст цієї форми зводиться до таких положень: вичерпно точний склад учасників юридичного процесу; їх права та обов'язки щодо здійс-

¹⁴⁰ Деньги и кредит в социалистическом обществе. — С. 76.

¹⁴¹ Денежное обращение и кредит СССР: Учебник / Под ред. В.С.Герасченко. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 1986. — С. 128.

¹⁴² Ожегов С. И. Словарь русского языка. — С. 697.

¹⁴³ Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук Української РСР, 1974. — С. 717.

¹⁴⁴ Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько. — М.: Юристъ, 1997. — С. 399.

нення правових дій та вчинків; послідовність здійснення названих дій... Правова форма документів обумовлює їх зміст та юридичну дійсність. Вона виражається у встановленні відносно обов'язкових реквізитів документів, послідовності їх розміщення, часу складання документу, правових наслідків його прийняття, а також підстав для його скасування та зміни»¹⁴⁵.

На нашу думку, форма розрахунків являє собою урегульовану нормами права на підставі принципів безготівкових розрахунків сукупність способу платежу, форм розрахункових документів та відповідного їм документообігу, джерел платежу, а також прав та обов'язків учасників безготівкових розрахунків. Тобто, форми розрахунків формуються та відрізняються одна від одної саме поєднанням (варіаціями) різновидів складових елементів, визначених відповідними правовими нормами.

У словнику С. І. Ожегова наводяться такі значення терміна «класифікація»: 1) «розподіл чого-небудь за групами, розрядами, класами»; 2) «система, за якою що-небудь класифіковано»¹⁴⁶. Таким, чином класифікація може проводитись за однією або декількома спільними ознаками, а не обов'язково за усіма спільними ознаками.

В зв'язку з цим, на наш погляд, абсолютно логічною є класифікація форм розрахунків за їх складовими елементами, в тому числі на підставі способів розрахунків, як це було здійснено В. К. Райхером.

---

§ 3. Види банківських рахунків. Порядок їх відкриття

Згідно зі статтею 342 Господарського кодексу України рахунки юридичної особи, що є клієнтом банку, відкриваються в установах банків за місцем її реєстрації чи в будь-якому банку на території України за згодою сторін. Порядок відкриття рахунків в установах банків за межами України встановлюється законом.

Суб'єктам господарювання, які мають самостійний баланс, рахунки відкриваються для розрахунків за продукцію, виконані роботи, надані послуги, для виплати заробітної плати, сплати по-

---

¹⁴⁵ Там само. — С. 400.

¹⁴⁶ Ожегов С.И. Словарь русского языка. — С. 254.

датків, зборів (обов'язкових платежів), а також інших розрахунків, пов'язаних з фінансовим забезпеченням їх діяльності.

Суб'єкт підприємництва має право відкривати рахунки для зберігання грошових коштів, здійснення всіх видів операцій у будь-яких банках України та інших держав за своїм вибором і за згодою цих банків у порядку, встановленому Національним банком України.

Юридичні особи та громадяни-підприємці відкривають рахунки для зберігання грошових коштів і здійснення всіх видів банківських операцій у будь-яких банках України за своїм вибором та за згодою цих банків у порядку, встановленому Національним банком України.

Суб'єктам господарювання, яким виділяються кошти для цільового використання з Державного бюджету України або місцевих бюджетів, відкриваються рахунки відповідно до закону.

Порядок відкриття рахунків в установах банків, форми розрахунків та порядок їх здійснення визначаються законом про банки і банківську діяльність, іншими законами, а також нормативно-правовими актами Національного банку України.

Основним законодавчим актом, яким регламентуються відносини в сфері безготівкових розрахунків, є Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні». Відповідно до статті 6 цього Закону банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам), нерезидентам України (юридичним особам — інвесторам, представництвам юридичних осіб в Україні та фізичним особам). Зазначені особи мають право відкривати рахунки в будь-яких банках України відповідно до власного вибору та за згодою цих банків для забезпечення своєї господарської діяльності і власних потреб. Порядок відкриття банками рахунків та їх режими визначаються Національним банком України. Умови відкриття рахунка та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом — власником рахунка.

Види рахунків, які можуть відкриватися у банківських установах України, визначені у статті 7 цього Закону. Згідно з цією статтею банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (депозитні), поточні та кореспондентські рахунки.

Вкладний (депозитний) рахунок — це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк та під визначений процент (дохід) відповідно до умов договору.

Поточний рахунок — це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Кореспондентський рахунок — рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Відкриття кореспондентських рахунків здійснюється шляхом встановлення між банками кореспондентських відносин у порядку, що визначається Національним банком України, та на підставі відповідного договору.

Особливості режимів функціонування вкладних (деPOSITНИХ), поточних та кореспондентських рахунків визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України й договорами, що укладаються клієнтами й обслуговуваними їх банками.

Законодавством України може передбачатися можливість відкриття та функціонування поточних рахунків зі спеціальним режимом використання. Зокрема, відповідно до статті 15-1 Закону України «Про електроенергетику» передбачено, що для проведення розрахунків за закуплену на оптовому ринку електричної енергії України та спожиту електричну енергію енергопостачальники, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, їх відокремлені підрозділи та оптовий постачальник електричної енергії відкривають в установах уповноваженого банку поточні рахунки із спеціальним режимом використання. Для проведення розрахунків з погашення заборгованості за спожиту електричну енергію з використанням механізмів погашення заборгованості, визначених Законом України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу», енергопостачальники, що здійснюють підприємницьку діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, і оптовий постачальник електричної енергії відкривають в установі уповноваженого банку поточні рахунки із спеціальним режимом використання для погашення заборгованості. Перелік поточних рахунків із спеціальним режимом використання в уповноваженому банку для зарахування коштів за електричну енергію затверджується та доводиться до відома споживачів Національною комісією регулювання електроенергетики України.

Правовідносини, що виникають під час відкриття банками, їх відокремленими структурними підрозділами, які здійснюють ба-

нківську діяльність від імені банку, поточних і вкладних (депозитних) рахунків у національній та іноземних валютах суб'єктам господарювання, фізичним особам, іноземним представництвам, нерезидентам-інвесторам, виборчим блокам політичних партій, регламентуються Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженою Постановою Правління Національного банку України №492 від 12.11.2003 р.

Саме цією Інструкцією визначено порядок відкриття банками рахунків у національній та іноземній валютах, порядок використання коштів на цих рахунках та порядок їх закриття.

Згідно з Інструкцією суб'єкти господарювання, нерезиденти-інвестори, іноземні представництва і фізичні особи мають право відкривати рахунки для забезпечення своєї господарської діяльності і власних потреб у будь-яких банках України відповідно до власного вибору, крім випадків, коли банк не має можливості прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами.

До поточних рахунків відповідно до Інструкції також належать:

- рахунки за спеціальними режимами їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України;

- поточні рахунки типу «Н», що відкриваються в національній валюті офіційним представництвам і представництвам юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України;

- поточні рахунки типу «П», що відкриваються в національній валюті постійним представництвам;

- карткові рахунки, що відкриваються для обліку операцій за платіжними картками відповідно до вимог цієї Інструкції. Операції за цими рахунками здійснюються з урахуванням особливостей, визначених цією Інструкцією та відповідними нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють здійснення операцій із застосуванням платіжних карток;

- поточні (накопичувальні) рахунки виборчих фондів.

Інструкцією чітко визначено, які рахунки мають право відкривати ті чи інші суб'єкти, перелік документів, необхідних для відкриття рахунку в залежності від його виду.

Юристи банку, до функціональних обов'язків яких віднесено юридичне супроводження справ на розрахунково-касове обслу-

говування клієнтів, повинні дуже добре знати положення цієї Інструкції і обов'язково відстежувати всі зміни, які досить часто вносяться Національним банком України. Також необхідно звертати увагу не лише на наявність тих чи інших документів, які вимагаються для відкриття рахунку, але й на правильність їх оформлення відповідно до законодавства.

---

§ 4. Порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті

Порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті визначений, в першу чергу, у Законі України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», а також в Інструкції «Про безготівкові розрахунки в національній валюті України», затвердженій постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22.

Згідно із вказаним Законом ініціатором переказу може бути платник, а також отримувач у разі ініціювання переказу за допомогою платіжної вимоги при договірному списанні та в інших випадках, передбачених законодавством, і стягувач, що отримує відповідне право виключно на підставі визначених законом виконавчих документів у випадках, передбачених законом.

Ініціювання переказу проводиться шляхом:

- 1) подання ініціатором до банку, в якому відкрито його рахунок, розрахункового документа;
- 2) подання платником до будь-якого банку документа на переказ готівки і відповідної суми коштів у готівковій формі;
- 3) подання ініціатором до відповідної установи — члена платіжної системи документа на переказ, що використовується у відповідній платіжній системі для ініціювання переказу;
- 4) використання держателем спеціального платіжного засобу для оплати вартості товарів і послуг або для отримання коштів у готівковій формі;
- 5) подання отримувачем платіжної вимоги при договірному списанні;
- 6) надання клієнтом банку, що його обслуговує, належним чином оформленого доручення на договірне списання.

Ініціювання переказу здійснюється за такими видами розрахункових документів:

- 1) платіжне доручення;
- 2) платіжна вимога-доручення;
- 3) розрахунковий чек;
- 4) платіжна вимога;
- 5) меморіальний ордер.

Національний банк України має право встановлювати інші види розрахункових документів.

Клієнт банку має право самостійно обирати види розрахункового документа (крім платіжної вимоги), які визначені вищевказаним Законом, для ініціювання переказу.

Платіжна вимога застосовується у випадках, коли ініціатором переказу виступає стягувач або, при договірному списанні, отримувач.

Розрахункові документи, за винятком платіжної вимоги-доручення, мають подаватися ініціатором до банку, що його обслуговує. Платіжна вимога-доручення подається отримувачем коштів безпосередньо до платника. Доставка платіжної вимоги-доручення до платника може здійснюватися банком, який обслуговує отримувача коштів, через банк, що обслуговує платника, а також за допомогою засобів зв'язку.

Стягувач має право подавати розрахункові документи, що ініціюють переказ з рахунка банку-резидента, відкритого в Національному банку України, безпосередньо до Національного банку України.

При використанні розрахункового документа ініціювання переказу вважається завершеним з моменту прийняття банком платника розрахункового документа на виконання.

Банки мають забезпечувати фіксування дати прийняття розрахункового документа на виконання.

Подання паперових розрахункових документів до банку має здійснюватися клієнтом особисто, якщо інше не передбачено договором.

Подання електронних розрахункових документів може здійснюватися клієнтом як особисто на носіях інформації, так і за допомогою наданих йому обслуговуючим банком програмно-технічних засобів, які забезпечують зв'язок з програмно-технічними засобами цього банку. Програмно-технічні засоби з вбудованою в них системою захисту інформації мають відповідати вимогам, що встановлюються Національним банком України.

Обслуговуючий платника банк зобов'язаний перевірити відповідність номера рахунка платника і його коду (ідентифікацій-

ного номера, за його наявності, тощо) та приймати цей документ до виконання тільки у разі їх збігу. Крім цього, обслуговуючий платника банк перевіряє повноту, цілісність та достовірність цього розрахункового документа в порядку, встановленому Національним банком України. У разі недотримання зазначених вимог відповідальність за шкоду, заподіяну платнику, покладається на банк, що обслуговує платника.

Обслуговуючий отримувача банк зобов'язаний перевірити відповідність номера рахунка отримувача і його коду (ідентифікаційного номера, за його наявності, тощо), що містяться в розрахунковому документі, та зараховувати кошти на рахунок отримувача виключно у разі їх збігу. У протилежному разі банк, що обслуговує отримувача, має право затримати суму переказу на строк до чотирьох робочих днів для встановлення належного отримувача цих коштів. У разі неможливості встановлення належного отримувача банк, що обслуговує отримувача, зобов'язаний повернути кошти, переказані за цим документом, банку, що обслуговує платника, із зазначенням причини їх повернення. У разі недотримання вищезазначеної вимоги відповідальність за шкоду, заподіяну суб'єктам переказу, покладається на банк, що обслуговує отримувача.

У разі відмови з будь-яких причин у прийнятті розрахункового документа банк має повернути його ініціатору не пізніше наступного операційного дня банку із зазначенням причини повернення.

Розрахунково-касове обслуговування клієнтів здійснюється банками на договірній основі.

Банки виконують розрахункові документи відповідно до черговості їх надходження та виключно в межах залишку коштів на рахунках платників, крім випадків надання платнику обслуговуючим його банком кредиту.

Порядок визначення залишку коштів встановлюється Національним банком України.

У разі недостатності на рахунку платника коштів для виконання у повному обсязі розрахункового документа стягувача на момент його надходження до банку платника цей банк здійснює часткове виконання цього розрахункового документа шляхом переказу суми коштів, що знаходиться на рахунку платника, на рахунок отримувача.

Незалежно від особи ініціатора банки України не ведуть облік розрахункових документів ініціаторів у разі відсутності (недостатності) коштів на рахунках платників, якщо інше не передбачено

договором між банком та його клієнтом. У разі наявності договору невиконані розрахункові документи (повідомлення про їх надходження) банки зобов'язані передавати платникам — клієнтам цих банків з отриманням від них письмового посвідчення щодо їх вручення.

Сума переказу, що обліковується в банку, який обслуговує отримувача, до настання дати валютування не може бути об'єктом примусового списання, що застосовується до отримувача.

Ініціювання клієнтом банку переказу в інтересах третіх осіб може здійснюватися у випадках, передбачених законодавством.

Процедура ініціювання переказу у небанківській платіжній системі визначається правилами відповідної платіжної системи, погодженими з Національним банком України.

Слід звернути увагу на те, що платіжне доручення може бути відкликано ініціатором переказу в будь-який час до списання суми коштів з його рахунка шляхом подання до банку, що обслуговує цього ініціатора, документа на відкликання.

Платіжна вимога на примусове списання коштів може бути відкликана стягувачем у будь-який час до списання коштів з рахунка платника шляхом подання до банку, що обслуговує цього стягувача, документа на відкликання.

Розрахунковий документ може бути відкликаний тільки в повній сумі.

Документ на відкликання може бути як паперовим, так і електронним. Він складається ініціатором у довільній формі та засвідчується ним у встановленому порядку.

Ініціатор до настання дати валютування може відкликати кошти, які до зарахування їх на рахунок отримувача або видачі в готівковій формі обліковуються в банку, що обслуговує отримувача. Документ на відкликання коштів ініціатор подає до свого банку, який того самого дня надає банку отримувача вказівку про повернення коштів.

Банк отримувача в день одержання вказівки повертає кошти за реквізитами, зазначеними в ній, якщо на час надходження такої вказівки вони не зараховані на рахунок отримувача, та повідомляє отримувача про відкликання коштів ініціатором.

Порядок відкликання розрахункових документів у небанківській платіжній системі визначається правилами відповідної платіжної системи, погодженими з Національним банком України.

Платник при укладенні договорів із банком має право передбачити договірне списання грошей із своїх рахунків на користь банку платника та/або третіх осіб.

Умови договору на договірне списання повинні передбачати обсяг інформації, достатній для належного виконання такого списання банком, що обслуговує платника (обставини, за яких банк має здійснити (здійснювати) договірне списання; найменування отримувача та банку отримувача; реквізити рахунка, з якого має здійснюватися договірне списання; реквізити договору між платником та отримувачем (за наявності договору), що передбачає право отримувача на договірне списання; перелік документів, що мають бути представлені отримувачем в обслуговуючий платника банк (якщо платник та отримувач домовились про надання цих документів до банку платника) тощо).

Договірне списання здійснюється за платіжною вимогою отримувача або за меморіальним ордером, оформленим банком.

У разі, якщо кредитором за договором є обслуговуючий платника банк, право банку на проведення договірного списання передбачається в договорі на розрахунково-касове обслуговування або в іншому договорі про надання банківських послуг.

Ініціювання переказу при договірному списанні у небанківській платіжній системі визначається правилами відповідної платіжної системи, погодженими з Національним банком України.

Більш детально порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті України визначений у вищевказаній Інструкції Національного банку України. Зокрема, Інструкцією визначені форми платіжних інструментів, порядок їх заповнення, правила подання та відкликання, права та обов'язки учасників розрахунків в залежності від застосування тієї чи іншої форми безготівкових розрахунків.

РЕЗЮМЕ

---

1. Термін «розрахунки» розглядають в декількох значеннях. По-перше, під розрахунками розуміють будь-який спосіб припинення зобов'язань (як грошових, так і негрошових) між сторонами, в тому числі виконання зобов'язання в натурі та зарахування однорідних зустрічних (послідовних) вимог (широке значення терміна «розрахунки»). По-друге, під поняттям «розрахунки» розуміють саме грошові зобов'язання (обов'язки) сторін, платежі (вужке значення терміна «розрахунки»). У цьому значенні поняття «розрахунки» нерідко обмежують сферою безготівкових розрахунків, які здійснюються суб'єктами господарювання через фінансово-кредитні установи. Найбільш обґрунтованою, на нашу думку, є позиція, згідно з якою розрахунки можуть здійснюватися у грошовій та не грошовій формах.

2. Грошові розрахунки, в свою чергу, можуть бути готівковими та безготівковими.

3. Поняття «розрахунки» та «розрахункові правовідносини» не є тотожними. Обов'язковим суб'єктом розрахункових правовідносин є банк або небанківська фінансова установа, тобто фінансовий посередник, за допомогою якого здійснюються ці розрахунки. Відповідно розрахункові правовідносини — це врегульовані нормами права відносини, які викликають у процесі здійснення безготівкових розрахунків.

4. Форма безготівкових розрахунків являє собою урегульовану нормами права на підставі принципів безготівкових розрахунків сукупність способу платежу, форм розрахункових документів та відповідного їм документообігу, джерел платежу, а також прав та обов'язків учасників безготівкових розрахунків. Тобто, форми розрахунків формуються та відрізняються одна від одної саме поєднанням (варіаціями) різних видів складових елементів, визначених відповідними правовими нормами. При цьому спосіб безготівкових розрахунків є одним із елементів форми безготівкових розрахунків.

5. Банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (депозитні), поточні та кореспондентські рахунки.

6. Порядок відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті, порядок використання коштів на цих рахунках та порядок їх закриття визначений Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженою Постановою Правління Національного банку України № 492 від 12.11.2003 р.

7. Порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній валюті визначений, в першу чергу, у Законі України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», а також в Інструкції «Про безготівкові розрахунки в національній валюті України», затвердженій постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22.

Контрольні запитання

---

1. Як, на Вашу думку, співвідносяться поняття «розрахунки», «безготівкові розрахунки» та «розрахункові правовідносини»?
2. Які нормативно-правові акти регламентують порядок здійснення безготівкових розрахунків в Україні?

3. Які рахунки можуть відкривати комерційні банки в Україні своїм клієнтам? Якими документами це регулюється?
4. На підставі яких платіжних документів здійснюється переказ коштів?
5. Чи встановлені законодавством вимоги до оформлення платіжних документів?

Список рекомендованої літератури

Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2003. — №11. — Ст. 462.

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 1—2. — Ст. 1.

Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. №679-XIV // Офіційний Вісник України. — 1999. — № 24 від 02.07.99.

Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2346-III // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 20. — Ст. 828.

Інструкція «Про безготівкові розрахунки в національній валюті України», затверджена постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22.

Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена Постановою Правління Національного банку України №492 від 12.11.2003 р.

Агафонова Н. В. Правове регулювання документарних акредитивів. // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні та політичні науки. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Спілка юристів України. — 2001. — Вип. 7. — С. 312—319.

Ващенко Ю. В. Поняття та правова природа клірингу // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 10. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 532 с.

Воронова Л. К. Правовое регулирование кредитно-расчетных отношений в народном хозяйстве. — К.: Выща шк., 1988.

Компанеев Е. С., Полонский Э. Г. Применение законодательства о кредитовании и расчетах. — М.: Юрид. лит., 1967.

Кузьмин В. Ф. Кредитные и расчетные правоотношения в промышленности. — М.: Юрид. лит., 1975.

Куник Я. А. Кредитные отношения в торговле. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Экономика, 1976.

Райхер В. К. Рецензия на книгу Флейшиц Е. А. «Расчетные и кредитные правоотношения» // Советское государство и право. — 1957. — № 12. — С. 137.

Глава 10

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

§ 1. Правове регулювання касових операцій в установах банків.

§ 2. Правила ведення касових операцій клієнтів банків. Ліміт касової готівки.

§ 3. Фінансова відповідальність за правопорушення в сфері готівкових розрахунків.

---

§ 1. Правове регулювання касових операцій в установах банків

Порядок і вимоги щодо здійснення банками, їх філіями та відділеннями касових операцій у національній та іноземній валюті, правові засади взаємовідносин банків з територіальними управліннями Національного банку, іншими банками та клієнтами з цих питань визначені в Інструкції «Про касові операції в банках України», затвердженій Постановою Правління Національного банку України № 337 від 14.08.2003 р. (далі Інструкція).

Згідно з Інструкцією касове обслуговування — це надання послуг з приймання, видачі та обміну готівки.

Касові операції проводяться банками лише після одержання ліцензії Національного банку.

До касових операцій, які регламентуються Інструкцією, належать:

- приймання готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки та рахунки інших юридичних і фізичних осіб або на відповідний рахунок банку;
- видача готівки національної та іноземної валюти клієнтам з їх рахунків за видатковими касовими документами через касу банку або із застосуванням платіжних карток з їх рахунків чи відповідного рахунку банку через його касу або банкомат;
- приймання від фізичних та юридичних осіб готівки національної та іноземної валюти для переказу і виплати отримувачу суми переказу в готівковій формі;

- вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет) та надсилання їх на дослідження;
- обмін клієнтам непридатних до обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні.

Вимоги Інструкції щодо оформлення касових документів та оброблення, формування і пакування банкнот (монет), а також порядку здійснення операцій з готівкою між територіальними управліннями та банками поширюються на територіальні управління та Центральне сховище Національного банку.

Банки здійснюють касове обслуговування клієнтів на договірних засадах. Касове обслуговування банком клієнтів та оброблення готівки має здійснюватися в операційній касі. Структуру операційної каси та чисельність касових працівників, а також потребу встановлення банкоматів банк визначає самостійно.

Банк самостійно визначає перелік касових операцій та інших послуг, які пропонуються клієнтам, якщо інше не регламентується законодавчими актами.

Під час здійснення касових операцій банки мають забезпечувати:

- ◆ визначення справжності та платіжності банкнот (монет);
- ◆ обов'язкове приймання готівки на вимогу клієнта;
- ◆ своєчасне повне оприбуткування готівки національної та іноземної валюти, що надійшла до кас банку, та зарахування її на зазначені клієнтами рахунки згідно з вимогами нормативно-правових актів;
- ◆ своєчасну видачу клієнтам придатних до обігу банкнот (монет) національної та іноземної валюти;
- ◆ обмін клієнтам не придатних до обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні до обігу банкноти (монети) та вилучення сумнівних банкнот (монет) на дослідження, а також обмін монет на банкноти, банкнот на монети, банкнот (монет) одного номіналу на банкноти (монети) іншого номіналу;
- ◆ документальне оформлення руху готівки національної та іноземної валюти в операційній касі;
- ◆ своєчасне відображення касових операцій у бухгалтерському обліку;
- ◆ належний внутрішній контроль за касовими операціями;
- ◆ здавання готівки національної валюти до територіальних управлінь згідно із встановленими відповідним договором умовами;
- ◆ створення безпечних умов роботи з готівкою та її зберігання;
- ◆ задоволення потреб клієнтів у готівці;

◆ систематичний аналіз стану надходжень і видачі готівки в національній валюті;

◆ ідентифікацію клієнтів, які здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50 000 гривень або еквівалент цієї суми в іноземній валюті.

Банки на підставі Інструкції та з урахуванням переліку операцій, що проводяться, мають розробити і затвердити внутрішні положення (інструкції) про організацію роботи щодо здійснення касових операцій, у яких слід визначити порядок:

- роботи операційної каси в операційний та в післяопераційний час;

- переміщення та передавання готівки і цінностей під відповідальність працівників банку, здійснення працівниками банку касових операцій з приймання та видачі готівки, у тому числі із застосуванням платіжних карток через касу банку або банкомат;

- роботи з банкоматами, контролю за касовими операціями;

- підкріплення готівкою філій (відділень) та приймання від них готівки;

- зведення операційної каси;

- надання в оренду та зберігання цінностей клієнтів банку в індивідуальних сейфах, приймання від клієнтів цінностей на зберігання; організації роботи відповідальних осіб у сховищі цінностей, їх кількість та посади;

- приймання, видачі та зберігання готівки операційної каси та інших цінностей;

- відкривання і закриття сховищ цінностей;

- роботи депозитної системи, здавання під охорону та прийняття з-під охорони сховищ цінностей і депозитних систем, а також зберігання ключів (дублікатів ключів) до них та ревізії цінностей тощо.

Касові операції, визначені Інструкцією, здійснюються на підставі таких касових документів:

- ◆ заява на переказ готівки;

- ◆ прибутково-видатковий касовий ордер;

- ◆ заява на видачу готівки;

- ◆ прибутковий касовий ордер;

- ◆ видатковий касовий ордер;

- ◆ грошовий чек;

- ◆ рахунки на сплату платежів та документи, установлені відповідною платіжною системою для відправлення переказу готівки та отримання його в готівковій формі.

Інструкцією визначені зразки касових документів, на підставі яких здійснюються приймання і видача готівки. Бланки касових документів виготовляються згідно з їх зразками друкарським способом або з використанням комп'ютерної техніки з відображенням обов'язкових реквізитів, передбачених Інструкцією, крім грошових чеків, які виготовляються лише друкарським способом.

Форми документів, які застосовуються під час приймання переказу готівки та виплати її суми отримувачу в готівковій формі, визначаються відповідною платіжною системою і мають містити такі обов'язкові реквізити:

- дата здійснення операції;
- зазначення платника та отримувача;
- дані паспорта особи-отримувача або документа, що його замінює;
- сума касової операції;
- підписи платника або отримувача та працівників банку, уповноважених здійснювати касову операцію.

До обов'язкових реквізитів касових документів, які оформлюються для зарахування суми готівки на відповідні рахунки (крім перелічених вище), також належать: номер рахунку отримувача та назва банку отримувача. Усі реквізити в касових документах мають бути заповнені згідно з правилами, зазначеними в додатку до Інструкції. Крім обов'язкових, касові документи можуть містити й інші реквізити, потрібні для здійснення окремих операцій з готівкою. Додаткові реквізити можуть бути дописані в касовому документі від руки ручкою.

Заповнює касові документи клієнт від руки ручкою чи за допомогою технічних засобів або працівник банку за згодою клієнта із застосуванням технічних засобів або системи автоматизації банку (далі — САБ).

Прибуткові, видаткові та прибутково-видаткові касові ордери, заяви на видачу готівки оформляються банком за допомогою технічних засобів із зазначенням номера примірника в правому верхньому ріжку або виписуються з використанням копіювального чи самокопіювального паперу.

У разі використання САБ для оформлення касових документів та відповідно до порядку внутрішнього контролю банк визначає кількість підписів працівників банку, які оформляють, контролюють та виконують касову операцію.

Банк визначає відповідальних працівників, яким надається право підписувати касові документи за касовими операціями, та визначає систему контролю за їх здійсненням.

Випишується така кількість примірників касових документів, крім грошового чека, яка потрібна для учасників розрахунків.

У грошових чеках, заявах на видачу готівки, на підставі яких видається клієнтам готівка незалежно від суми, за винятком реалізації ювілейних, пам'ятних та інвестиційних монет, мають зазначатися дані паспорта особи-отримувача або документа, що його замінює, найменування документа, серія, номер і дата його видачі, найменування установи, що його видала.

Грошові чеки дійсні протягом 10 календарних днів з дня їх виписки, не враховуючи день виписки. Дата на чеку зазначається так: дата та рік цифрами, місяць словом. Грошовий чек має містити відбиток печатки та підписи (підпис) уповноважених осіб (особи) клієнта згідно з карткою зразків підписів. Використання факсиміле не допускається.

Прибутково-видаткові касові ордери застосовуються для оформлення касових операцій з приймання та видачі готівки територіальним управлінням, банкам, їх філіям (відділенням) за описом цінностей у національній валюті, що перевозяться, завантаження і розвантаження банкоматів, видачі та приймання готівки під звіт касовим працівникам під час ведення аналітичного обліку, переміщення готівки з рахунку «Банкноти та монети, інкасовані до перерахування» на рахунок «Банкноти та монети в касі банку», а також для оформлення загальної суми проведених операцій (приймання платежів за рахунками, операції, виконані із застосуванням платіжних карток через касу банку та банкомат, тощо).

У прибуткових, видаткових та прибутково-видаткових касових ордерах на видачу готівки працівникам банку, а також інкасаторам територіальних управлінь зазначаються прізвище, ім'я, по батькові отримувача, назва документа (посвідчення, перепустка) та його номер (крім операцій з видачі та приймання готівки між касовими працівниками).

У заявах на переказ готівки для нарахування податків, зборів та інших платежів до бюджету і цільових фондів у додаткових реквізитах зазначається код бюджетної класифікації, ідентифікаційний номер (крім тих випадків, за яких фізична особа через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття ідентифікаційного номера і в паспорті якої зроблено відповідну відмітку).

Банк може приймати платежі готівкою за рахунками на сплату платежів (квартплата та комунальні послуги, телефонний зв'язок, кабельне телебачення, електроенергія, газ тощо), роздрукованими юридичною особою — отримувачем платежів. Такий доку-

мент має містити всі обов'язкові реквізити, які передбачені для виконання цих операцій.

Усі операції з приймання платежів готівкою за відповідними рахунками мають фіксуватися в протоколі САБ або реєстрі у формі, яка не допускає зміни його змісту і є документом, що підтверджує виконання зазначених касових операцій.

У разі здійснення касових операцій протягом операційного часу відповідальний працівник банку на касових документах проставляє дату здійснення касової операції, а в післяопераційний час — поточну дату і час приймання документів або напис чи штамп «вечірня» або «післяопераційний час».

Виконані протягом операційного часу касові операції відображаються в бухгалтерському обліку в цей самий день, а в післяопераційний час — не пізніше наступного операційного дня.

Виправлення в касових документах реквізитів, а саме: номера рахунків, найменування клієнта, суми, прізвища, імені, по батькові отримувача (платника) не допускаються.

Якщо прибутковий документ не заповнено або заповнено з порушенням вимог, що встановлені Інструкцією, або якщо сума наявних коштів менша, ніж сума платежу, то клієнт додає потрібну суму готівки або операція не виконується, а документ і готівка повертаються платнику. Порядок анулювання операції та повернення платежу визначаються залежно від внутрішнього порядку банку.

Клієнт має право зазначити в заяві на переказ готівки дату валютування, яка не може перевищувати 10 календарних днів після складання касового документа (день складання не враховується). Якщо дата валютування перевищує 10 календарних днів, то банк не приймає касовий документ до виконання.

Виплату отримувачам сум переказів готівкою банк здійснює починаючи з визначеної дати валютування. Якщо дата валютування припадає на неробочий день, то банк здійснює виплату переказу починаючи з першого робочого дня, наступного за днем, який визначений датою валютування.

До настання дати валютування клієнт може відкликати кошти, у зв'язку з чим подає відповідному банку лист (для юридичних осіб) або заяву (для фізичних осіб) про відкликання коштів.

Якщо отримувач переказу протягом тридцяти робочих днів з дати валютування не отримав суму переказу, то банк отримувача зобов'язаний протягом трьох робочих днів повернути суму переказу банку платника.

Виплата відкликаних (повернутих) коштів готівкою здійснюється фізичним особам та фізичним особам — суб'єктам підприємницької діяльності як виплата переказу без відкриття рахунка, а юридичним особам — шляхом зарахування на їх поточні рахунки.

---

§ 2. Правила ведення касових операцій клієнтів банків. Ліміт касової готівки

Порядок здійснення касових операцій клієнтів банків регламентується Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 р. № 637 (далі Положення).

Підприємства (підприємці), які відкрили поточні рахунки в банках і зберігають на цих рахунках свої кошти, здійснюють розрахунки за своїми грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, пріоритетно в безготівковій формі, а також у готівковій формі (з дотриманням чинних обмежень) у порядку, встановленому законодавством України.

Підприємства (підприємці) здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами (громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, які не здійснюють підприємницької діяльності) через касу як за рахунок готівкової виручки, так і за рахунок коштів, одержаних із банків. Зазначені розрахунки проводяться також шляхом переказу готівки для сплати відповідних платежів.

Підприємства (підприємці) здійснюють облік операцій з готівкою у відповідних книгах обліку.

Гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлюється відповідною постановою Правління Національного банку України. Платежі понад зазначену граничну суму проводяться виключно в безготівковій формі. Кількість підприємств (підприємців), з якими здійснюються розрахунки, протягом дня не обмежується. Натепер гранична сума готівкового розрахунку, встановлена постановою Правління Національного банку України від 09.02.2005 р. № 32, становить 10 000 (десять тисяч) гривень.

Зазначені обмеження стосуються також розрахунків готівкою між підприємствами в оплату за товари, що придбані на вироб-

ничі (господарські) потреби за рахунок коштів, одержаних за корпоративними картками.

Зазначені обмеження не поширюються на:

а) розрахунки підприємств (підприємців) з фізичними особами, бюджетами та державними цільовими фондами;

б) добровільні пожертвування та благодійну допомогу;

в) розрахунки підприємств (підприємців) за спожиту ними електроенергію;

г) використання коштів, виданих на відрядження;

г) розрахунки підприємств (підприємців) між собою під час закупівлі сільськогосподарської продукції. Перелік товарів, що належать до цієї продукції, визначений Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України».

У разі здійснення підприємствами готівкових розрахунків з іншими підприємствами (підприємцями) понад установлену граничну суму кошти в розмірі перевищення встановленої суми розрахунково додаються до фактичних залишків готівки в касі на кінець дня платника готівки одноразово в день здійснення цієї операції, з подальшим порівнянням одержаної розрахункової суми із затвердженим лімітом каси.

Національний банк України має право встановлювати обмеження з видачі готівки за платіжними картками.

Обмеження з видачі готівки за платіжними картками можуть встановлюватися платіжною організацією відповідної платіжної системи та банками — членами цієї системи.

Якщо підприємства (підприємці) та фізичні особи здійснюють готівкові розрахунки без відкриття поточного рахунку шляхом унесення до банків готівки для подальшого її перерахування на рахунки інших підприємств (підприємців) або фізичних осіб, то такі розрахунки для платників коштів є готівковими, а для отримувачів коштів безготівковими.

Уся готівка, що надходить до кас, має своєчасно (у день одержання готівкових коштів) та в повній сумі оприбутковуватися.

Оприбуткуванням готівки в касах підприємств, які проводять готівкові розрахунки з оформленням їх касовими ордерами і веденням касової книги відповідно до вимог глави 4 Положення, є здійснення обліку готівки в повній сумі її фактичних надходжень у касовій книзі на підставі прибуткових касових ордерів.

У разі проведення готівкових розрахунків із застосуванням РРО (реєстратор розрахункових операцій) або використанням РК (розрахункова книжка) оприбуткуванням готівки є здійснення обліку зазначених готівкових коштів у повній сумі їх фактичних

надходжень у книзі обліку розрахункових операцій на підставі фіскальних звітних чеків РРО (даних РК).

Підприємствам, яким Законом України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» надано право проводити розрахунки готівкою із споживачами без використання РРО та РК і специфіка функціонування яких унеможливує оформлення ними кожної операції касовим ордером (продаж проїзних і перевізних документів; білетів державних лотерей; квитків на відвідування культурно-спортивних і видовищних закладів тощо), дозволяється оприбутковувати готівку наприкінці робочого дня за сукупністю операцій у цілому за робочий день з оформленням касовими документами і відображенням у відповідній книзі обліку.

Суми готівки, що оприбутковуються, мають відповідати сумам, визначеним у відповідних касових (розрахункових) документах.

Виходячи з потреби прискорення обігу готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків для підприємств, що здійснюють операції з готівкою в національній валюті, встановлюються ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки) відповідно до вимог глави 5 Положення.

Банкам і підприємцям ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки) не встановлюються.

Підприємства можуть тримати в позаробочий час у своїх касах готівкову виручку (готівку) в межах, що не перевищують установлений ліміт каси. Готівкова виручка (готівка), що перевищує встановлений ліміт каси, обов'язково здається до банків для її зарахування на банківські рахунки. Відокремлені підрозділи підприємств — юридичних осіб можуть здавати готівкову виручку (готівку) безпосередньо до кас таких юридичних осіб або до будь-якого банку для її переказу і зарахування на банківські рахунки зазначених юридичних осіб. За відсутності банків готівкова виручка (готівка) може здаватися до операторів поштового зв'язку для її переказу на банківські рахунки підприємства.

Здавання готівкової виручки (готівки) здійснюється самостійно або через відповідні служби, яким згідно із законодавством України надано право на перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів.

Здавання готівкової виручки (готівки) може здійснюватися для зарахування на будь-який банківський рахунок підприємства (підприємця) на його вибір.

Готівкова виручка (готівка) підприємств (підприємців), у тому числі готівка, одержана з банку, використовуються ними для за-

безпечення потреб, що виникають у процесі їх функціонування, а також для проведення розрахунків з бюджетами та державними цільовими фондами за податками і зборами (обов'язковими платежами).

Підприємства не повинні накопичувати готівкову виручку (готівку) у своїх касах понад установлений ліміт каси для здійснення потрібних витрат до настання строків цих виплат.

Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в банку для виплат, що належать до фонду оплати праці, а також пенсій, стипендій, дивідендів (доходу), понад установлений ліміт каси протягом трьох робочих днів, включаючи день одержання готівки в банку. Для проведення цих виплат працівникам віддалених відокремлених підрозділів підприємств залізничного транспорту та морських портів готівка може зберігатися в їх касах понад установлений ліміт каси протягом п'яти робочих днів, включаючи день одержання готівки в банку. Готівка, що одержана в банку на інші виплати, має видаватися підприємством своїм працівникам у той самий день. Суми готівки, що одержані в банку і не використані за призначенням протягом установлених вище строків, повертаються підприємством до банку не пізніше наступного робочого дня банку або можуть залишатися в його касі (у межах установленого ліміту).

Підприємство має право зберігати в касі готівку для виплат, які належать до фонду оплати праці та здійснюються за рахунок виручки, понад установлений йому ліміт каси протягом трьох робочих днів з дня настання строків цих виплат у сумі, що зазначена в переданих до каси платіжних (розрахунково-платіжних) відомостях (далі — видаткові відомості).

Видача готівкових коштів під звіт або на відрядження (далі — під звіт) здійснюється відповідно до законодавства України.

Видача готівкових коштів під звіт на закупівлю сільськогосподарської продукції та заготівлю вторинної сировини, крім металобрухту, дозволяється на строк не більше 10 робочих днів від дня видачі готівкових коштів під звіт, а на всі інші виробничі (господарські) потреби на строк не більше двох робочих днів, включаючи день отримання готівкових коштів під звіт.

Якщо підзвітній особі одночасно видана готівка як на відрядження, так і для вирішення в цьому відрядженні виробничих (господарських) питань (у тому числі для закупівлі сільськогосподарської продукції у населення та заготівлі вторинної сировини), то строк, на який видана готівка під звіт на ці завдання, може бути продовжено до завершення терміну відрядження.

Видача відповідній особі готівкових коштів під звіт проводиться за умови звітування нею у встановленому порядку за раніше отримані під звіт суми.

Звітування за одержані під звіт готівкові кошти здійснюється відповідно до законодавства України.

Фізичні особи — довірені особи підприємств (юридичних осіб), які відповідно до законодавства України одержали готівку з карткового рахунку із застосуванням корпоративної платіжної картки або особистої платіжної картки, використовують її за призначенням без оприбуткування в касі. Зазначені довірені особи подають до бухгалтерії підприємства звіт про використання коштів разом із підтвердними документами в установлені строки і порядку, що визначені для підзвітних осіб законодавством України, а також документи про одержання готівки з карткового рахунку (чек банкомата, копія видаткового ордера, довідки за встановленими формами, сліп, квитанція торговельного терміналу тощо) разом з невитраченим залишком готівки.

Підприємства (підприємці) під час здійснення розрахунків із споживачами за готівку зобов'язані приймати у сплату за продукцію (товари, роботи, послуги) без обмежень банкноти і монети (у тому числі обігові, пам'ятні, ювілейні монети, зношені банкноти та монети) усіх номіналів, які випускає Національний банк України в обіг, що є дійсним платіжним засобом і не викликають сумніву в їх справжності та платіжності. Крім того, підприємства та підприємці мають забезпечувати наявність у касі банкнот і монет для видачі здачі.

Касові операції оформляються касовими ордерами, видатковими відомостями, розрахунковими документами, документами за операціями із застосуванням платіжних карток, іншими касовими документами, які згідно із законодавством України підтверджували б факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) готівкових коштів.

Усі надходження і видачу готівки в національній валюті підприємства відображають у касовій книзі. Кожне підприємство (юридична особа), що має касу, веде одну касову книгу для обліку операцій з готівкою в національній валюті (без урахування кас відокремлених підрозділів). Відокремлені підрозділи підприємств, які проводять операції з приймання готівки за продану продукцію (товари, роботи, послуги) з оформленням її прибутковим касовим ордером, а також з видачі готівки на виплати, пов'язані з оплатою праці, виробничі (господарські) потреби, інші операції з оформленням їх видатковими касовими ордерами і

відомостями, ведуть касову книгу, що видається і оформляється підприємством — юридичною особою, до складу якого вони входять. Відокремлені підрозділи підприємств, страхові агенти, брокери, розповсюджувачі лотерей, які здійснюють готівкові розрахунки із застосуванням РРО або РК та веденням КОРО (книга обліку розрахункових операцій), але не проводять операцій з приймання (видачі) готівки за касовими ордерами, а також підприємці касової книги не ведуть.

Строки здавання підприємствами готівкової виручки (готівки) для її зарахування на рахунки в банках визначаються підприємством і встановлюються за погодженням з відповідним банком (у якому відкрито рахунок підприємства, на який зараховуються кошти) відповідно до таких вимог:

а) для підприємств, що розташовані в населених пунктах, де є банки, — щодня (у день надходження готівкової виручки (готівки) до їх кас);

б) для підприємств, у яких час закінчення робочого дня (зміни), що встановлений правилами внутрішнього трудового розпорядку і графіками змінності відповідно до законодавства України, не дає змогу забезпечити здавання готівкової виручки (готівки) в день її надходження, — наступного за днем надходження готівкової виручки (готівки) до каси дня;

в) для підприємств, що розташовані в населених пунктах, де немає банків, — не рідше ніж один раз на п'ять робочих днів.

Підприємства (юридичні особи), які здійснюють страхову діяльність та діяльність з випуску і проведення лотерей, установлюють строки здавання готівкової виручки (готівки) для страхових агентів і розповсюджувачів лотерей, які діють на підставі укладених договорів, з урахуванням специфіки їх функціонування (режиму роботи у вечірні години, вихідні та святкові дні) та обсягів виручки, що здається, але не рідше одного разу на п'ять робочих днів.

Якщо підприємства працюють у вихідні та святкові дні і не мають змоги, через відсутність відповідної домовленості з банком на інкасацію, здати одержану ними за ці дні готівкову виручку (готівку), то вона має здаватися підприємствами до банку протягом операційного часу наступного робочого дня банку та підприємства.

Установлені згідно із зазначеними вимогами строки здавання готівкової виручки (готівки) підприємствами узгоджуються з банком і визначаються в договорах банківського рахунку між підприємствами та банками.

Якщо підприємство в окремі дні не має перевищення ліміту каси, то таке підприємство може в ці дні не здавати в установлені строки готівку.

Установлення ліміту каси проводиться підприємствами самостійно на підставі розрахунку встановлення ліміту залишку готівки в касі, що підписується головним (старшим) бухгалтером та керівником підприємства (або уповноваженою ним особою). До розрахунку приймається строк здавання підприємством готівкової виручки (готівки) для її зарахування на рахунки в банках, визначений відповідним договором банківського рахунку. Для кожного підприємства та його відокремленого підрозділу складається окремий розрахунок встановлення ліміту залишку готівки в касі.

Установлений ліміт каси затверджується внутрішніми наказами (розпорядженнями) підприємства. Для відокремлених підрозділів ліміт каси встановлюється і доводиться до їх відома відповідними внутрішніми наказами (розпорядженнями) підприємства — юридичної особи.

Підприємства, що розпочинають свою діяльність, на перші три місяці їх роботи ліміт каси встановлюють відповідно до прогнозних розрахунків. Установлений з урахуванням прогнозних розрахунків ліміт каси переглядається за фактичними показниками діяльності відповідно до вимог Положення.

Ліміт каси підприємства встановлюють на підставі розрахунку середньоденного надходження готівки до каси або її середньоденної видачі з каси, за рішенням керівника підприємства або уповноваженої ним особи.

Кожне підприємство визначає ліміт каси з урахуванням режиму і специфіки його роботи, віддаленості від банку, обсягу касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками, установлених строків здавання готівки, тривалості операційного часу банку, наявності домовленості підприємства з банком на інкасацію тощо:

- для підприємств, які мають строк здавання готівкової виручки (готівки) в банк щодня (у день її надходження до каси) або наступного дня від дня її надходження до каси, — у розмірах, що потрібні для забезпечення їх роботи на початку робочого дня, але не більше розміру середньоденного надходження готівки до каси (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти);
- для підприємств, які мають строк здавання готівкової виручки (готівки) в банк, передбачений підпунктом «в» пункту 5.1 глави 5 положення про ведення касових операцій у національній

валюти в Україні, — у розмірах, що залежать від установлених строків здавання готівкової виручки (готівки) та її суми, але не більше п'ятикратного розміру середньоденних надходжень готівки (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти);

- для підприємств, ліміти каси яким установлюються згідно з фактичними витратами готівки (крім виплат, пов'язаних з оплатою праці, стипендій, пенсій, дивідендів), — не більше розміру середньоденної видачі готівки (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти).

Підприємства, у яких відповідний середньоденний показник, обчислений на підставі касових оборотів, дорівнює нулю або не більше десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, можуть встановлювати ліміт каси в розмірі, що перевищує обчислений середньоденний показник, але не більше десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Вищезазначені вимоги цього пункту не поширюються на небанківські фінансові установи. Небанківські фінансові установи самостійно визначають порядок розрахунку ліміту каси з урахуванням особливостей діяльності та режиму роботи цих установ, обсягу готівкових надходжень (видатків), строків здавання готівки тощо і на підставі зазначеного встановлюють розмір ліміту каси. Таблицю «Касові обороти», зазначену в додатку 2 до Положення, небанківські фінансові установи не заповнюють.

Підприємства, що виробляють та переробляють сільськогосподарську продукцію, різних організаційно-правових форм (акціонерні товариства, агрофірми тощо) можуть установлювати (переглядати) ліміт каси на період заготівлі та перероблення сільськогосподарської продукції згідно з фактичними показниками їх касових оборотів (надходжень або видачі готівки) за будь-які три місяці сезону виробництва (перероблення) сільськогосподарської продукції попереднього року.

Ліміт каси підприємства сфери грального бізнесу, включаючи гральні будинки, казино, ігрові автомати з грошовим ви грашем тощо, установлюють з урахуванням особливостей діяльності та режиму роботи цих закладів відповідно до переліку та правил ведення азартних ігор і затвердженого положення про призовий фонд, як правило, у межах відповідного середньоденного показника, визначеного згідно з пунктом 5.3 глави 5. За рішенням керівника підприємства сфери грального бізнесу або уповноваженої ним особи дозволяється встановлювати ліміт каси з перевищенням визначеного середньоденного показника, але не більше суми максимально можливого виграшу клієнта.

Релігійним організаціям (релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади), які не здійснюють виробничої або іншого виду підприємницької діяльності, ліміт каси та строки здавання готівки не встановлюються.

Державне казначейство України самостійно визначає порядок встановлення ліміту каси в його касі та касах бюджетних установ і організацій, що ним обслуговуються. Строки здавання готівки з кас Державного казначейства України та бюджетних установ встановлюються відповідно до вимог пункту 5.1 глави 5.

Якщо підприємством ліміт каси не встановлено (незалежно від причин такого невстановлення), то ліміт такої каси вважається нульовим. У цьому разі вся готівка, що перебуває в його касі на кінець робочого дня і не здана підприємством відповідно до вимог цього Положення, вважається понадлімітною.

Якщо ліміт каси встановлено з перевищенням граничних розмірів, визначених пунктом 5.4 глави 5, то він вважається встановленим на рівні зазначених граничних розмірів. У цьому разі сума зазначених перевищень вважається понадлімітною.

Готівкові кошти не вважаються понадлімітними в день їх надходження, якщо вони були здані в сумі, що перевищує встановлений ліміт каси, до обслуговуючих банків не пізніше наступного робочого дня банку або були використані підприємством (без попереднього здавання їх до банку і одночасного отримання з каси банку на зазначені потреби) наступного дня на господарські потреби.

Не вважаються понадлімітними в день їх надходження і ті готівкові кошти, що надійшли до кас підприємств у вихідні та святкові дні та були здані в сумі, що перевищує встановлений ліміт каси, до обслуговуючих банків наступного робочого дня банку та підприємства або були використані підприємством (без попереднього здавання їх до банку і одночасного отримання з каси банку на зазначені потреби) наступного робочого дня на господарські потреби.

Підприємства, які встановлюють строк здавання готівкової виручки (готівки) відповідно до підпункту «в» пункту 5.1 глави 5, мають здавати понадлімітну готівку для її зарахування на рахунки підприємства в банку не пізніше наступного робочого дня незалежно від встановленого строку здавання готівкової виручки (готівки).

Установлений ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки) можуть переглядатися у зв'язку із змінами законо-

давства України або за наявності відповідних факторів об'єктивного характеру (зміни в надходженнях/видатках готівки, внутрішнього трудового розпорядку/графіків змінності тощо). Документи (нормативно-правові акти, внутрішні документи (розрахунки) підприємства, що затверджені (підписані) керівником або уповноваженою ним особою), на підставі яких переглянуто ліміт каси, строки здавання готівкової виручки (готівки), додаються до відповідних наказів (розпоряджень), договорів банківського рахунку підприємства.

Затверджені банками до набрання чинності Положенням загальні ліміти залишку готівки в касі підприємства та строки здавання виручки чинні до їх перегляду, який здійснюється з метою забезпечення відповідності цих показників чинним вимогам у порядку, визначеному цим Положенням.

Керівники підприємств несуть відповідальність за дотримання вимог Положення щодо встановлення ліміту каси та за достовірність відповідних показників, що зазначені в розрахунку встановлення ліміту залишку готівки в касі.

---

§ 3. Фінансова відповідальність за правопорушення в сфері готівкових розрахунків

Відповідно до пункту 2 частини 1 статті 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» контроль за додержанням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги) у встановленому законом порядку здійснюють органи державної податкової служби.

Періодичність проведення цих перевірок та строк, протягом якого вони здійснюються, визначають безпосередньо органи державної податкової служби.

Перелік підприємств (підприємців), що підлягають зазначеним перевіркам за конкретні періоди, визначається з урахуванням обсягів здійснюваних ними операцій з готівкою.

Під час перевірок з'ясовуються структура підприємства, кількість відкритих поточних рахунків підприємства (підприємця) у банках, наявність у підприємства (підприємця) податкового боргу, результати раніше здійснених перевірок, дотримання ними порядку ведення операцій з готівкою.

Органи контролю беруть участь у проведенні спільних перевірок.

Перевірка безпосередньо за місцезнаходженням підприємства (підприємця) здійснюється на підставі документів, визначених законодавством України за певний період, — квартал, півріччя, рік тощо (але не менше ніж один раз на три місяці).

Відповідальність за дотримання порядку ведення операцій з готівкою покладається на підприємців, керівників підприємств. Особи, які винні в порушенні порядку ведення операцій з готівкою, притягуються до відповідальності в установленому законодавством України порядку.

У разі виявлення порушень встановленого порядку ведення операцій з готівкою органи державної податкової служби України застосовують до порушників штрафні санкції на підставі подання органів контролю згідно з законодавством України.

Якщо перевіркою підприємства (підприємця) було виявлено порушення, то за її результатами складається акт про перевірку дотримання порядку ведення операцій з готівкою (далі — акт про перевірку) у трьох примірниках, у якому викладається зміст порушення з відповідним обґрунтуванням. Акт про перевірку має містити висновки про результати перевірки, а також рекомендації керівництву підприємства (підприємцю) щодо усунення виявлених недоліків. Акт про перевірку підписують службові особи, які проводили перевірку, а також керівник та головний бухгалтер підприємства (підприємець). Перший примірник надсилається органам державної податкової служби України за місцем державної реєстрації підприємства (підприємця) для вжиття заходів, що передбачені законодавством України, другий — передається безпосередньо відповідному підприємству (підприємцю), третій примірник залишається в документах органу контролю. Якщо порушень не виявлено, то службові особи, які проводили перевірку, складають довідку за довільною формою, у якій зазначаються назва підприємства, що перевірялося, термін перевірки, посилення на законодавство України, згідно з яким проводилася перевірка, питання, що перевірялися. Зазначену довідку підписують службові особи, які проводили перевірку, а також керівник та головний бухгалтер підприємства (підприємець).

Керівник підприємства або особа, що його заміщує, підприємець має право під час складання акта про перевірку не погодитися з результатами перевірки і надати щодо цього відповідні обґрунтовані зауваження (пояснення) у письмовій формі, які додаються до акта про перевірку. Результати перевірки дотри-

мання порядку ведення касових операцій розглядаються керівництвом підприємства (підприємцем), як правило, у триденний строк після її закінчення.

Залежно від специфіки функціонування підприємства (підприємця), що перевіряється, та завдань органів контролю під час перевірки можуть розглядатися й інші питання, які не включено до цієї глави 7 Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні та використовуватися інші форми актів.

Під час перевірок здійснюється контроль за виконанням підприємством вимог Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, що пов'язані з веденням касової книги та оформленням операцій з приймання та видачі готівки з каси, веденням відповідних касових документів.

Під час перевірок з'ясовується наявність у підприємства касової книги, а також відповідність її оформлення вимогам законодавства України. Крім того, перевіряється правильність ведення касової книги, оформлення в ній касових операцій із приймання та видачі готівкових коштів (у тому числі за строками), відповідність зазначених у ній сум прийнятої до каси або виданої з неї готівки даним прибуткових і видаткових касових ордерів, якість і своєчасність записів касира згідно із зазначеними в касовій книзі касовими документами, наявність підпису бухгалтера, який перевіряв записи в касовій книзі за кількістю отриманих ним касових ордерів, правильність підрахунку в касовій книзі фактичних залишків готівки в касі на кінець дня тощо.

Під час перевірки з'ясовується правильність заповнення всіх реквізитів прибуткових і видаткових касових ордерів та видаткових відомостей (проставлення потрібних дат, номерів, сум, зазначення підстав для їх виписки, наявність підписів службових осіб і одержувачів коштів, відбитків печаток та штампів, підписів про отримання готівки, правильність оформлення депонованих сум тощо). За окремими видатковими відомостями можуть вибірково перераховуватися суми виплаченої готівки.

Під час перевірки встановлюються наявність у підприємства журналу реєстрації прибуткових і видаткових касових документів та книги обліку прийнятих та виданих касиром грошей і правильність їх ведення, а також правильність відображення в касових документах номерів кореспондуючих рахунків, відповідність між кореспонденцією рахунків, внесених до касової книги та зазначених в касових ордерах, наявність потрібних виправдних документів, що додаються до касових ордерів (заяви, накладні, ра-

хунки, довідки тощо), і позначок про їх погашення. У касових документах, які викликають сумніви щодо їх справжності, перевіряється достовірність підписів одержувачів коштів та службових осіб, які дають пояснення щодо цього.

Виявлені в результаті перевірки порушення і висновки про ведення касової книги та касових документів зазначаються в розділі I акта про перевірку.

Особлива увага під час перевірки має приділятися встановленню повноти та своєчасності оприбуткування в касах готівкових надходжень, одержаних підприємством (за реалізовану продукцію, продані товари, виконані роботи, надані послуги і за позареалізаційні операції тощо).

Під час перевірки аналізується загальний стан касових оборотів надходжень готівки з кас банку до кас на підставі банківських виписок за поточними рахунками підприємства.

Звіряються банківські виписки (за сумами коштів, що одержані з банку, і датами) та відповідні записи в касовій книзі з даними прибуткових касових ордерів. У разі потреби можуть також порівнюватися дані корінців грошових чеків із виписками банку.

Уся готівка, що надходить до кас, має своєчасно та в повній сумі оприбутковуватися. Порядок оприбуткування готівки в касах, у тому числі і під час розрахунків із застосуванням РРО (РК), визначено в пункті 2.6 Положення.

Під час перевірки органами контролю повного і своєчасного оприбуткування коштів, що надійшли до каси від здійснення господарської діяльності, записи в касовій книзі звіряються за сумами та строками з даними відповідних прибуткових касових ордерів (із залученням у разі потреби таких виправданих документів: розрахункових документів, квитанцій до прибуткових касових ордерів, рахунків-фактур, товарно-транспортних і податкових накладних тощо). Перевіряється також проведення записів щодо реєстрації зазначених ордерів (за сумами і датами) у журналі реєстрації прибуткових і видаткових касових документів.

За потребою поглибленої перевірки повного оприбуткування в касі готівкових коштів, одержаних з різних джерел, можуть аналізуватися також обороти за відомістю журналу-ордера 1 за дебетом субрахунку 301 «Каса в національній валюті» порівняно з оборотами за кредитом кожного кореспондуючого рахунку/субрахунку (311 «Поточні рахунки в національній валюті», 37 «Розрахунки з різними дебіторами», 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками», 661 «Розрахунки за заробітною пла-

тою», 662 «Розрахунки з депонентами», 681 «Розрахунки за авансами одержаними» та інших рахунків) з подальшим порівнянням їх із відповідними записами в касовій книзі та даними документів, які підтверджують фактичне одержання підприємством певних сум готівки у відповідні строки.

Крім того, для контролю за повним і своєчасним оприбуткуванням готівки конкретним підприємством органи контролю можуть застосовувати відповідні зустрічні документальні перевірки, що здійснюються безпосередньо у підприємств-покупців (замовників), які сплатили готівкові кошти, шляхом залучення відповідних первинних документів та взаємного звіряння касових документів отримувачів готівки з даними покупців.

Під час перевірки органи контролю мають брати до уваги те, що за наявності в касі підприємства готівки, яка не підтверджена прибутковими касовими ордерами, вона вважається неоприбуткованою в касі та зраховується в дохід підприємства.

Виявлені під час перевірки порушення порядку оприбуткування надходжень готівки відображаються в розділі II акта про перевірку.

Під час перевірки дотримання підприємством ліміту каси визначається наявність самостійно встановленого ліміту каси та відповідність його розрахунку вимогам цього Положення, уточнюються за наказами, розпорядженнями чи іншими розпорядчими документами суми самостійно доведених підприємством (юридичною особою) лімітів кас своїм відокремленим підрозділам.

Під час перевірок з'ясовується те, як підприємство дотримується встановленого ліміту каси, строків і порядку здавання готівкової виручки. Крім того, має враховуватися те, що кошти, які одержані з каси банку або спрямовані з виручки на виплати, пов'язані з оплатою праці, можуть відповідно до пункту 2.10 Положення протягом трьох — п'яти робочих днів зберігатися в касі понад установлений ліміт каси.

Для визначення понадлімітних залишків готівки в касі порівнюються записи про фактичні її залишки в касі за касовою книгою з установленим лімітом каси за кожний день незалежно від того, здійснювалися в цей день касові обороти (надходження і витрати готівки) чи ні. Якщо в періоді, що перевіряється, виявлено перевищення ліміту каси, то з'ясовується, протягом якого часу (у днях) і які понадлімітні суми не здавалися в установлені строки до банку і з якої причини, а також загальна сума понадлімітних залишків.

РЕЗЮМЕ

---

1. Касове обслуговування — це надання послуг з приймання, видачі та обміну готівки.

2. Банк самостійно визначає перелік касових операцій та інших послуг, які пропонуються клієнтам, якщо інше не регламентується законодавчими актами.

3. Банки на підставі Інструкції про касові операції в банках України та з урахуванням переліку операцій, що проводяться, мають розробити і затвердити внутрішні положення (інструкції) про організацію роботи щодо здійснення касових операцій. В Інструкції містяться вимоги до змісту цих положень.

4. Касові операції здійснюються на підставі таких касових документів: заява на переказ готівки; прибутково-видатковий касовий ордер; заява на видачу готівки; прибутковий касовий ордер; видатковий касовий ордер; грошовий чек; рахунки на сплату платежів та документи, установлені відповідною платіжною системою для відправлення переказу готівки та отримання його в готівковій формі.

5. Клієнт має право зазначити в заяві на переказ готівки дату валютування, яка не може перевищувати 10 календарних днів після складання касового документа (день складання не враховується). Якщо дата валютування перевищує 10 календарних днів, то банк не приймає касовий документ до виконання.

6. Порядок здійснення касових операцій клієнтів банків регламентується Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 р. № 637.

7. Гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлюється відповідно постановою Правління Національного банку України. Платежі понад зазначену граничну суму проводяться виключно в безготівковій формі. Кількість підприємств (підприємців), з якими здійснюються розрахунки, протягом дня не обмежується.

8. Національний банк України має право встановлювати обмеження з видачі готівки за платіжними картками.

9. Виходячи з потреби прискорення обігу готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків для підприємств, що здійснюють операції з готівкою в національній валюті, встановлюються ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки).

10. Відповідальність за дотримання порядку ведення операцій з готівкою покладається на підприємців, керівників підприємств. Особи, які винні в порушенні порядку ведення операцій з готівкою, притягуються до відповідальності в установленому законодавством України порядку.

Контрольні запитання

---

1. Якими нормативно-правовими актами регулюється порядок здійснення операцій з готівкою?
2. Що таке касове обслуговування?
3. Який порядок встановлення ліміту каси?
4. Які органи державної влади здійснюють контроль за дотриманням законодавства про готівкові розрахунки?
5. Яка відповідальність передбачена за порушення правил здійснення операцій з готівкою?

Список рекомендованої літератури

Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 1—2. — Ст. 1.

Закон України «Про державну податкову службу в Україні» в редакції Закону України від 24.12.93 р. № 3813-XII // Відомості Верховної Ради. — 1994. — № 15. — Ст. 84.

Інструкція про касові операції в банках України, затверджена Постановою Правління Національного банку України №337 від 14.08.2003 року // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 37. — Ст. 1999.

Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 р. № 637 // Вісник НБУ 2005, N3 (додаток) — 10.03.2005.

Воронова Л. К., Кучерявенко Н. П. Финансовое право: Учебное пособие для студентов юридических вузов и факультетов. — Харьков: Легас, 2003. — 360 с.

Орлюк О. П. Банківське право: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 376 с.

Орлюк О. П. Финансовое право: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 528 с.

Глава 11

ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖБАНКІВСЬКИХ РОЗРАХУНКІВ

§ 1. Поняття та види платіжних систем.

§ 2. Принципи функціонування системно важливих платіжних систем.

§ 3. Поняття та порядок відкриття кореспондентських рахунків комерційними банками в інших банках.

§ 4. Порядок здійснення контролю за кореспондентськими рахунками комерційних банків.

§ 5. Організація міжбанківських розрахунків в Україні.

---

§ 1. Поняття та види платіжних систем

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні визначені в Законі України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні».

Відповідно до статті 1 цього Закону платіжна система — це платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система.

Згідно зі статтею 9 вказаного Закону обробка та передача в межах України електронних та паперових документів на переказ, документів за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів та документів на відкликання можуть здійснюватися за допомогою як внутрішньодержавних, так і міжнародних платіжних систем, що діють в Україні.

Внутрішньодержавна платіжна система — платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України.

Міжнародна платіжна система — платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом.

том і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу;

Порядок діяльності платіжної системи визначається її правилами, встановленими платіжною організацією відповідної платіжної системи. Правила платіжної системи (крім внутрішньобанківських платіжних систем) мають встановлювати організаційну структуру платіжної системи, умови членства, порядок вступу та виходу із системи, принцип виконання документів на переказ, відповідно до визначеного у статті 9 (пункт 5), відкликання документів на переказ, порядок вирішення спорів, управління ризиками в системі, систему страхування, систему захисту інформації, порядок проведення реконсиляції та інші положення, визначені платіжною організацією.

Правила відповідної платіжної системи, а також договори, що укладаються між учасниками цієї платіжної системи (крім внутрішньобанківських платіжних систем), повинні передбачати порядок врегулювання неплатоспроможності та інших випадків нездатності виконання членами платіжної системи своїх зобов'язань.

Банк визначає умови та порядок функціонування власної внутрішньобанківської платіжної системи з урахуванням вимог закону та нормативно-правових актів Національного банку України.

Правила внутрішньодержавної платіжної системи та міжнародної платіжної системи, платіжною організацією якої є резидент, мають бути узгоджені платіжною організацією цієї платіжної системи з Національним банком України.

При проведенні переказу платіжні системи мають право здійснювати взаємозалік на основі клірингу або виконувати кожний документ на переказ окремо.

Для формування та обробки документів за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів, документів на переказ, документів на відкликання платіжні системи, а також банки повинні використовувати системи захисту інформації та мають право використовувати спеціальні платіжні засоби, ідентифікатори держателя спеціального платіжного засобу, програмно-технічні засоби і телекомунікаційні канали зв'язку.

Порядок використання платіжними системами, а також окремими банками платіжних інструментів, програмно-технічних засобів, систем захисту інформації та телекомунікаційних каналів зв'язку визначається правилами цих систем та відповідними договорами, з урахуванням вимог закону та нормативно-правових актів Національного банку України.

В Україні можуть створюватися внутрішньодержавні банківські та небанківські платіжні системи.

До внутрішньодержавних банківських платіжних систем відносяться системи міжбанківських розрахунків, системи масових платежів та внутрішньобанківські платіжні системи.

Система міжбанківських розрахунків призначена для переказу коштів у межах України між банками на виконання зобов'язань їх клієнтів, а також власних зобов'язань цих банків.

Внутрішньобанківська платіжна система створюється банком з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для проведення переказу коштів між його підрозділами.

Система масових платежів призначена для переказу коштів за операціями, що здійснюються юридичними та фізичними особами із застосуванням платіжних інструментів, крім визначеного пунктами 2.1 та 2.2 статті 10 Закону «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні».

Внутрішньодержавні небанківські платіжні системи мають право здійснювати діяльність, пов'язану із переказом, виключно після їх реєстрації в Національному банку України та отримання відповідного дозволу Національного банку України.

Порядок реєстрації та отримання внутрішньодержавними небанківськими платіжними системами дозволу на здійснення діяльності, пов'язаної із переказом, та відкликання цього дозволу визначається Національним банком України.

Членом внутрішньодержавних небанківських платіжних систем може бути банк, що має банківську ліцензію Національного банку України, а також небанківська фінансова установа, яка має ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів, і які уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи.

Системі міжнародних електронних платежів Національного банку України присвячена стаття 11 Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні». Згідно з цією статтею система електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ) — це державна система міжбанківських розрахунків.

Необхідною умовою для проведення переказу через СЕП НБУ є встановлення банком кореспондентських відносин з Національним банком України шляхом відкриття кореспондентського рахунка в Національному банку України.

Порядок функціонування СЕП НБУ, прийняття і виключення з її членів, проведення переказу за допомогою цієї системи та ін-

ші питання, пов'язані з діяльністю СЕП НБУ, визначаються Національним банком України.

Національний банк України регламентує та забезпечує функціонування СЕП НБУ, гарантує її надійність і безпеку, організовує та бере участь у проведенні через неї міжбанківського переказу.

Міжнародні платіжні системи в Україні

Відповідно до статті 12 Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» банки, а також небанківські фінансові установи, які мають ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів, мають право укладати договори з платіжними організаціями міжнародних платіжних систем про членство або про участь у цих системах. Банки, а також небанківські фінансові установи, які мають ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів, зобов'язані зареєструвати укладені договори в порядку, встановленому Національним банком України.

Умови договорів між банками, небанківськими фінансовими установами та платіжними організаціями міжнародних платіжних систем про членство або участь щодо обмеження прав банків, небанківських фінансових установ та їх представників бути членами або брати участь у інших міжнародних платіжних системах та заснованих за їх участю організаціях, є недійсними.

Платіжні організації внутрішньодержавних платіжних систем та інші організації, засновниками (учасниками) яких є банки, а також небанківські фінансові установи, які мають ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України, що укладають договори з платіжними організаціями міжнародних платіжних систем про колективну участь їх членів у цих системах, зобов'язані зареєструвати такі договори в Національному банку України в порядку, встановленому Національним банком України.

Для реєстрації договорів, зазначених у пунктах 1, 2 статті 12, Національний банк України має право вимагати документи щодо порядку проведення банками і небанківськими фінансовими установами переказів коштів у межах цих міжнародних платіжних систем на території України.

Платіжні організації міжнародних платіжних систем — резиденти зобов'язані повідомляти Національний банк України про

укладені договори з нерезидентами щодо їх членства та участі в цих системах у порядку, встановленому Національним банком України.

---

§ 2. Принципи функціонування системно важливих платіжних систем

Комітет з платіжних і розрахункових систем (CPSS) Банку міжнародних розрахунків (BIS) у Базелі розробив Базові принципи для системно важливих платіжних систем і опублікував їх у січні 2001 р.

Усього визначено десять Базових принципів і чотири обов'язки центральних банків щодо їх застосування. Адже центральні банки зобов'язані забезпечувати фінансову стабільність держави; піклуватися про функціонування грошових ринків для здійснення грошово-кредитної політики, про підтримку довіри до національної валюти країни; вони надають учасникам платіжної системи можливість використовувати для розрахунків рахунки у центральному банку тощо. Тому центральні банки мають відігравати провідну роль щодо системно важливих платіжних систем, а отже, визначено відповідні обов'язки центральних банків, які містять оцінку існуючих платіжних систем з точки зору Базових принципів та ініціювання або заохочення дій для їх дотримання.

Базові принципи носять характер універсальних вказівок, вони покликані сприяти розробці та експлуатації безпечніших й ефективніших системно важливих платіжних систем в усьому світі. У новосформованих економіках, де докладаються зусилля до вдосконалення існуючих або створення нових систем, вони особливо необхідні, щоб краще упоратися зі зростаючими потоками платежів. Для того, щоб Базовими принципами могли скористатися у всіх країнах і користуватися ними протягом тривалого часу, вони свідомо сформульовані у загальному вигляді і не є шаблоном для розробки або експлуатації конкретної системи, але пропонують необхідні характеристики, які повинні задовольняти всі системно важливі платіжні системи¹⁴⁷.

---

¹⁴⁷ Савченко А., Бурзіна Є. Виконання Базових принципів системно важливих платіжних систем у Системі електронних міжбанківських переказів НБУ // Вісник Національного банку України. — Серпень, 2003. — С. 38.

Отже, до Базових принципів віднесено такі принципи:

Система повинна мати надійну нормативно-правову основу у всіх тих юрисдикціях, що її стосуються.

Правила і процедури системи повинні давати учасникам можливість ясно розуміти вплив системи на кожний вид фінансового ризику, на який вони наражаються, беручи в ній участь.

Система повинна мати чітко визначені процедури управління кредитним ризиком і ризиком ліквідності, в яких вказуються відповідні обов'язки оператора й учасників системи і забезпечуються достатні стимули для управління ризиком і його обмеження.

Система повинна забезпечувати швидкий остаточний розрахунок на дату валютування, бажано — протягом дня і, як мінімум, — наприкінці дня.

Система, в якій відбуваються клірингові розрахунки, повинна, як мінімум, гарантувати своєчасне завершення щоденних розрахунків у разі нездатності учасника розрахуватися з найбільшими зобов'язаннями за одним розрахунком.

Бажано використовувати на розрахунках активи, що знаходяться в центральному банку; якщо використовуються інші активи, пов'язаний з ними кредитний ризик повинен бути невеликим або зовсім відсутнім.

Система повинна забезпечувати високий рівень безпеки і надійності в експлуатації, а також мати засоби на випадок надзвичайних обставин для своєчасного завершення щоденної обробки платежів.

Система повинна надавати засоби виконання платежів, зручні для користувачів та ефективні для економіки.

Система повинна мати об'єктивні і загальновідомі критерії участі, які забезпечують справедливий і відкритий доступ.

Засоби керування системою повинні бути ефективними, контрольованими і прозорими.

Обов'язки центрального банку щодо застосування Базових принципів:

Центральний банк повинен чітко визначити свої цілі в галузі платіжних систем і поінформувати широку громадськість щодо своєї ролі та основних напрямів політики стосовно системно важливих платіжних систем.

Центральний банк повинен забезпечити виконання вимог базових принципів у системах, якими він керує.

Центральний банк повинен наглядати за виконанням вимог Базових принципів у системах, якими керує не він, і повинен мати можливість здійснювати цей нагляд.

Центральний банк, підвищуючи надійність і ефективність завдяки використанню Базових принципів, повинен співпрацювати з іншими центральними банками та іншими національними або міжнародними органами у цій сфері¹⁴⁸.

---

§ 3. Поняття та порядок відкриття кореспондентських рахунків комерційними банками в інших банках

Як ми вже з'ясували при вивченні загальних питань безготівкових розрахунків, **кореспондентський рахунок** — це рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Відкриття кореспондентських рахунків здійснюється шляхом встановлення між банками кореспондентських відносин у порядку, що визначається Національним банком України, та на підставі відповідного договору.

Відповідно до статті 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» комерційні банки на підставі ліцензії Національного банку України мають право відкривати та вести рахунки банків-кореспондентів.

Згідно зі статтею 51 цього Закону для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть кореспондентські рахунки у Національному банку України та інших банках в Україні і за її межами.

Варто зазначити, що згідно зі статтею 59 Закону України «Про банки і банківську діяльність» забороняється накладати арешт на кореспондентські рахунки банку або зупиняти операції за цими рахунками.

Відповідно до статті 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» відомості щодо кореспондентських рахунків комерційних банків, відкритих у Національному банку України, становлять банківську таємницю.

Згідно зі статтею 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» одним із напрямків адміністративного регулювання Національним банком України банківської діяльності є кореспондентські відносини.

---

¹⁴⁸ Савченко А., Бургіна Є. Вказана праця. — С. 38—41.

Відповідно до статті 40 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи.

Відповідно до статті 42 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів.

Таким чином, кореспондентськими рахунками є рахунки, відкриті комерційними банками у Національному банку України, а також в інших банках.

Порядок відкриття комерційними банками кореспондентських рахунків у Національному банку України встановлений Інструкцією про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, затвердженою постановою Національного банку України № 110 від 17.03.2004 р.

Згідно з цією Інструкцією відкриття територіальним управлінням кореспондентського рахунку банку (філії) здійснюється на підставі укладеного договору про кореспондентський рахунок у Національному банку України (форма договору міститься у додатку 1 до Інструкції) та за умови подання правильно оформлених документів.

Для відкриття кореспондентського рахунку банку голова правління (ради директорів) банку та головний бухгалтер або уповноважена ними службова особа за наявності належним чином оформленої довіреності подають до територіального управління за місцезнаходженням банку такі документи:

а) заяву про відкриття кореспондентського рахунку в Національному банку України (форма міститься у додатку 2 до Інструкції);

б) копію статуту банку, засвідчену нотаріально або територіальним управлінням;

в) копію документа, що підтверджує взяття банку на облік відповідним органом державної податкової служби, засвідчену або нотаріально, або органом, що видав документ, або територіальним управлінням;

г) копію документа, що підтверджує реєстрацію банку у відповідному органі Пенсійного фонду України, засвідчену або нотаріально, або органом, що видав документ, або територіальним управлінням;

г) копію довідки про внесення банку до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (далі — ЄДРПОУ),

засвідчену або нотаріально, або органом, що видав довідку, або територіальним управлінням;

д) копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію банку у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника соціальних страхових внесків, засвідчену або нотаріально, або органом, що видав страхове свідоцтво, або територіальним управлінням;

е) картку із зразками підписів та відбитка печатки банку (форма міститься у додатку 3 до Інструкції), засвідченими нотаріально (кількість примірників обумовлюється сторонами).

Для відкриття кореспондентського рахунку філії банку керівник та головний бухгалтер філії або уповноважена ними службова особа за наявності належним чином оформленої довіреності подають до територіального управління за місцезнаходженням філії такі документи:

а) заяву про відкриття кореспондентського рахунку в Національному банку України (додаток 2);

б) копію положення про філію, засвідчену або нотаріально, або банком, або територіальним управлінням;

в) копію дозволу банку на право здійснення філією банківських операцій, засвідчену або нотаріально, або банком, або територіальним управлінням;

г) копію довіреності, що видана банком керівнику філії, засвідчену нотаріально;

г) клопотання банку за підписом його керівника про відкриття кореспондентського рахунку філії із зазначенням місцезнаходження банку, ідентифікаційного коду за ЄДРПОУ, номера кореспондентського рахунку, найменування територіального управління, у якому відкрито кореспондентський рахунок банку, назви податкового органу, у якому банк перебуває на обліку;

д) копію документа, що підтверджує взяття філії на облік відповідним органом державної податкової служби, засвідчену або нотаріально, або органом, що видав документ, або територіальним управлінням;

е) копію документа, що підтверджує реєстрацію філії у відповідному органі Пенсійного фонду України, засвідчену або нотаріально, або органом, що видав документ, або територіальним управлінням;

є) копію довідки про внесення філії до ЄДРПОУ, засвідчену або нотаріально, або органом, що видав довідку, або територіальним управлінням;

ж) копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію банку — юридичної особи у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника соціальних страхових внесків (якщо філія самостійно здійснює розрахунки з оплати праці — копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію філії в цьому Фонді як платника соціальних страхових внесків), засвідчену або нотаріально, або органом, що видав страхове свідоцтво, або територіальним управлінням;

з) картку із зразками підписів та відбитка печатки філії (додаток 3), засвідченими нотаріально (кількість примірників обумовлюється сторонами).

Під час оформлення картки із зразками підписів та відбитка печатки слід керуватися таким:

а) у картку включаються зразки підписів службових осіб, яким відповідно до законодавства України та установчих документів банку надано право розпоряджання кореспондентським рахунком, та підпису розрахункових документів, а саме:

- право першого підпису належить керівнику банку (філії) та уповноваженим ним службовим особам;

- право другого підпису належить головному бухгалтеру банку (філії) та службовим особам, уповноваженим керівником банку;

- зразки підписів керівника та головного бухгалтера банку (філії) включаються до картки обов'язково;

- право першого підпису не може бути надано головному бухгалтеру та іншим особам, які мають право другого підпису;

- право другого підпису не може бути надано особам, які мають право першого підпису;

б) у разі заміни (доповнення) хоча б одного підпису в тижневий строк подається нова картка із зразками підписів усіх осіб, які мають право першого та другого підписів, засвідчених нотаріально;

в) у разі призначення тимчасово виконуючого обов'язки керівника та/або головного бухгалтера подається тимчасова картка лише із зразками підписів цих осіб, засвідчених нотаріально;

г) у разі тимчасового надання особі права першого чи другого підписів, а також тимчасової заміни однієї з осіб, уповноважених керівником банку, нова картка не складається, а додатково подається тимчасова картка лише із зразком підпису тимчасово уповноваженої особи із зазначенням строку її дії та копія відповідного документа, що підтверджує ці повноваження. Ця тимчасова картка підписується керівником та головним бухгалтером банку (фі-

лії), засвідчується відбитком печатки і додаткового засвідчення не потребує;

г) місцезнаходження, зазначене в картці із зразками підписів та відбитка печатки, має відповідати місцезнаходженню, зазначеному в статуті (положенні);

д) у картку із зразками підписів та відбитка печатки включається зразок відбитка печатки банку (філії). Печатка власника кореспондентського рахунку має містити його ідентифікаційний код за ЄДРПОУ. Використання печаток, призначених для спеціальних цілей («Для пакетів», «Для перепусток» тощо), не допускається;

е) у разі тимчасової відсутності печатки в новоствореного банку (філії), а також у зв'язку з реорганізацією, зміною найменування чи підпорядкованості, спрацьованістю чи втратою печатки керівник або уповноважена ним службова особа територіального управління на підставі письмового звернення власника кореспондентського рахунку надає йому необхідний строк (термін) для виготовлення печатки.

Порядок відкриття комерційними банками кореспондентських рахунків встановлений Положенням про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях, затвердженим постановою Правління Національного банку України №118 від 26.03.1998 (далі — Положення).

Згідно з Положенням уповноважені банки України можуть укладати угоди про відкриття кореспондентських рахунків після отримання ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій.

Положенням визначено пакет документів, які комерційний банк повинен надати іншому банку для відкриття кореспондентського рахунку. При цьому окремі переліки документів визначено для банків—резидентів України, для банків—резидентів інших країн (крім країн СНД та Балтії) та для банків—резидентів країн СНД та Балтії.

Зокрема, банки-резиденти України подають такі документи для відкриття кореспондентського рахунку:

- заяву на відкриття рахунку;
- копію ліцензії Національного банку України (засвідчену нотаріально);
- копію статуту банку (засвідчену нотаріально);
- останній річний звіт;
- баланс на останню дату (на 1 число місяця);

• картку із зразками підписів згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України.

Уповноважений банк України після отримання документів інформує банк, який відкриває кореспондентський рахунок, про прийняте рішення. У разі прийняття позитивного рішення щодо відкриття рахунку банкові-кореспонденту уповноважений банк надсилає поштою або передає через представника банку підписану Угоду про встановлення кореспондентських відносин.

Положенням визначено такі істотні умови зазначеної Угоди:

I. Предмет Угоди.

II. Порядок ведення рахунку.

III. Обов'язки сторін.

IV. Відповідальність сторін.

V. Розв'язання спорів.

VI. Чинність Угоди.

VII. Особливі умови.

VIII. Підсумкові положення.

IX. Реквізити сторін.

X. Тарифи.

В Угодах доцільно передбачати те, що банки беруть на себе зобов'язання щодо розшукування перерахованих, але не отриманих платежів.

Угода має бути укладена в двох примірниках, підписана двома сторонами та завірена печатками банків.

Крім вказаної Угоди, сторони також можуть укласти:

• угоду про обслуговування за акредитивною формою розрахунків;

• угоду про прискорення розшуку платежів;

• угоду про проведення міжбанківських операцій;

• угоду про неторговельні операції згідно з чинним законодавством України тощо.

Уповноважений банк України, який відкриває кореспондентський рахунок в іноземній валюті в іншому уповноваженому банку України, зобов'язаний протягом трьох робочих днів з дня відкриття цього рахунку (включаючи день відкриття рахунку) подати або надіслати повідомлення про відкриття рахунку на адресу органу державної податкової служби, у якому він обліковується як платник податків і зборів (обов'язкових платежів), з повідомленням про його вручення.

Датою початку здійснення видаткових операцій за кореспондентським рахунком уповноваженого банку України в іноземній валюті є дата відкриття цього рахунку.

Уповноважений банк України, у якому закрито кореспондентський рахунок іншого уповноваженого банку України в іноземній валюті, та уповноважений банк України, рахунок якого закрито, протягом трьох робочих днів з дня закриття цього рахунку (включаючи день закриття рахунку) зобов'язані подати або надіслати повідомлення про закриття цього рахунку на адресу органу державної податкової служби, у якому обліковується уповноважений банк України, кореспондентський рахунок якого закрито, з повідомленням про його вручення.

Уповноважені банки України відкривають кореспондентські рахунки в банках-нерезидентах в іноземній валюті в порядку, що встановлений в країнах реєстрації цих банків. При цьому уповноважений банк України, який відкрив кореспондентський рахунок в іноземній валюті у банку-нерезиденті, протягом трьох робочих днів (включаючи день отримання від банку-нерезидента підтвердження про відкриття кореспондентського рахунку) зобов'язаний подати або надіслати повідомлення про відкриття рахунку на адресу органу державної податкової служби, у якому він обліковується як платник податків і зборів (обов'язкових платежів), з повідомленням про його одержання. Уповноважений банк України, який закриває кореспондентський рахунок в іноземній валюті в банку-нерезиденті, протягом трьох робочих днів (включаючи день отримання від банку-нерезидента підтвердження про закриття рахунку) зобов'язаний подати або надіслати повідомлення про закриття цього рахунку на адресу органу державної податкової служби, у якому він обліковується як платник податків і зборів (обов'язкових платежів), з повідомленням про його одержання.

Зазначеним Положенням також встановлено правовий режим кореспондентських рахунків комерційних банків, тобто порядок зарахування та перерахування коштів з цих рахунків.

---

§ 4. Порядок здійснення контролю за кореспондентськими рахунками комерційних банків

Порядок здійснення контролю за кореспондентськими рахунками комерційних банків визначений, зокрема, у Правилах реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України, затверджених постановою Правління Національного банку України № 343 від 15.08.2001 р.

Установи, які відповідно до нормативно-правових актів Національного банку мають ліцензію на право відкриття та ведення рахунків банків-кореспондентів, а також мають відкриті кореспондентські рахунки в іноземній валюті та відкрили в себе кореспондентські рахунки в іноземній та національній (якщо вона виступає як іноземна) валюті, формують пакет документів про відкритий кореспондентський рахунок і надають інформацію територіальним управлінням Національного банку за місцезнаходженням установи.

До інформації про наявність відкритих кореспондентських рахунків, яку потрібно надати установам до територіального управління Національного банку за своїм місцезнаходженням, належить:

- клопотання про реєстрацію відкритого кореспондентського рахунку;
- копія договору про встановлення кореспондентських відносин;
- копія документа, виданого банком-кореспондентом про відкриття кореспондентського рахунку, що містить номер рахунку, назви валют і дату відкриття рахунку;
- довідка (додаток 1) про кореспондентський рахунок, в якій викладена загальна інформація про кореспондентський рахунок;
- лист-інформація, в якому зазначається мета відкриття кореспондентського рахунку, види операцій, які проводитимуться за цим рахунком;
- наявність рейтингової оцінки банку (у разі надання банком-кореспондентом такої інформації);
- засоби зв'язку, що використовуватимуться для обслуговування кореспондентського рахунку;
- копія ліцензії кореспондента — банку-нерезидента (крім банків країн групи А), що засвідчена відбитком печатки банку;
- копія платіжного документа про внесення плати за реєстрацію кореспондентського рахунку/рахунків, що встановлюється відповідними нормативно-правовими актами Національного банку;
- копія зразків підписів уповноважених осіб для проведення операцій в іноземній валюті установи резидента, що отримує реєстраційне свідоцтво.

Копії документів мають бути обов'язково засвідчені відбитком печатки установи, яка подає пакет на реєстрацію кореспондентського рахунку. До документів, складених іноземною мовою, має додаватися переклад, засвідчений відбитком печатки установи або юридичної особи, яка здійснила переклад.

Якщо банк-кореспондент (нерезидент) не включений до довідника «The Bankers` Almanac» або розташований на території чи під юрисдикцією країни, яка входить до переліку офшорних зон, або країни, яка включена до переліку країн (територій), які не беруть участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (що визначаються постановою Кабінету Міністрів України), то банк має надати додаткову інформацію та матеріали:

- копію аудиторського висновку про достовірність фінансової звітності банку-кореспондента з доданням копій балансу і звіту про прибутки та збитки банку за останній фінансовий рік, засвідчених відповідно до законодавства країни розташування;
- інші документи, що підтверджують наявність у банку-кореспондента постійного офісу за місцем його реєстрації.

На територіальне управління Національного банку покладається відповідальність за своєчасність збирання інформації та дотримання умов реєстрації відкритих кореспондентських рахунків в установах і банках-нерезидентах в іноземній та національній (якщо вона виступає як іноземна) валюті України, а також за здійснення контролю за роботою установ відповідно до зазначених рахунків.

---

§ 5. Організація міжбанківських розрахунків в Україні

Порядок здійснення міжбанківського переказу в Україні у національній валюті визначений Інструкцією про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, затвердженою постановою Правління Національного банку України № 110 від 17.03.2004 р.

Порядок діяльності системи міжбанківських розрахунків визначається її правилами, установленими платіжною організацією цієї системи та узгодженими з Національним банком. Для їх узгодження платіжна організація подає до Національного банку (на ім'я заступника Голови, до функціональних обов'язків якого належить загальне керівництво з питань функціонування платіжних систем в Україні) викладені державною мовою три прошиті та засвідчені на звороті відбитком печатки копії Правил діяльності

системи міжбанківських розрахунків. Правила мають встановлювати:

- правову базу, на підставі якої платіжна організація має забезпечувати діяльність платіжної системи;
- організаційну структуру системи міжбанківських розрахунків;
- умови членства, порядок вступу та виходу із системи;
- порядок урегулювання неплатоспроможності та інших випадків нездатності виконання членами системи своїх зобов'язань;
- порядок вирішення спорів;
- управління ризиками в системі та систему страхування;
- перелік платіжних інструментів, що використовуються в системі для ініціювання переказу грошей, їх форми та порядок застосування;
- принцип виконання документів на переказ грошей та їх відкликання;
- порядок завершення міжбанківського переказу;
- порядок, технологію та регламент проведення розрахунків;
- порядок проведення реконсиляції;
- порядок використання програмно-технічних засобів, систем захисту інформації та телекомунікаційних каналів зв'язку;
- технологію формування, порядок та строки зберігання архівів електронних банківських документів і баз даних, а також процедуру знищення інформації щодо проведення переказу грошей, строки зберігання якої закінчилися;
- порядок резервування та відновлення функціонування системи в разі порушення її роботи або виникнення надзвичайних ситуацій;
- інші положення, визначені платіжною організацією.

Форми міжбанківських розрахункових документів, їх реквізити та порядок оформлення мають відповідати вимогам до розрахункових документів, що визначені нормативно-правовим актом Національного банку про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

Банківські установи здійснюють міжбанківський переказ за міжбанківськими електронними розрахунковими документами. Інструкцією визначено основні елементи міжбанківського електронного розрахункового документа та порядок його формування.

Звертаємо увагу на те, що міжбанківський переказ виконується в строк до трьох операційних днів відповідно до законодавства України.

Інструкцією визначено особливості здійснення розрахунків в залежності від типу платіжної системи.

РЕЗЮМЕ

---

1. Платіжна система — це платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів.

2. За Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» розрізняються внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи.

3. Порядок діяльності платіжної системи визначається її правилами, встановленими платіжною організацією відповідної платіжної системи.

4. Банк визначає умови та порядок функціонування власної внутрішньобанківської платіжної системи з урахуванням вимог закону та нормативно-правових актів Національного банку України.

5. В Україні можуть створюватися внутрішньодержавні банківські та небанківські платіжні системи.

6. До внутрішньодержавних банківських платіжних систем відносяться системи міжбанківських розрахунків, системи масових платежів та внутрішньобанківські платіжні системи.

7. Система міжбанківських розрахунків призначена для переказу коштів у межах України між банками на виконання зобов'язань їх клієнтів, а також власних зобов'язань цих банків.

8. Для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть кореспондентські рахунки у Національному банку України й інших банках в Україні і за її межами.

9. Порядок відкриття комерційними банками кореспондентських рахунків у Національному банку України встановлений Інструкцією про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, затвердженою постановою Національного банку України № 110 від 17.03.2004 р.

10. Порядок відкриття комерційними банками кореспондентських рахунків встановлений Положенням про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях, затвердженим постановою Правління Національного банку України № 118 від 26.03.1998 р.

11. Порядок здійснення контролю за кореспондентськими рахунками комерційних банків визначений, зокрема, у Правилах реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України, затверджених постановою Правління Національного банку України № 343 від 15.08.2001 р.

12. Порядок здійснення міжбанківського переказу в Україні у національній валюті визначений Інструкцією про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, затвердженою постановою Правління Національного банку України № 110 від 17.03.2004 р.

Контрольні запитання

---

1. *Що таке платіжна система?*
2. *Які типи платіжних систем Ви знаєте?*
3. *Що таке міжбанківські розрахунки?*
4. *Якими нормативно-правовими актами регламентується порядок здійснення міжбанківських розрахунків?*
5. *Що таке кореспондентські рахунки в комерційних банках?*
6. *Який порядок відкриття кореспондентських рахунків комерційними банками?*

Список рекомендованої літератури

Закон України «Про банки і банківську діяльність» 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 1—2. — Ст. 1.

Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV // Офіційний Вісник України. — 1999. — № 24 від 02.07.99.

Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 .№ 2346-III // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 0. — Ст. 28.

Інструкція про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, затверджена постановою Національного банку України №110 від 17.03.2004 .

Положення про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях, затверджене постановою Правління Національного банку України №118 від 26.03.1998 р.

Правила реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України, затверджені постановою Правління Національного банку України №343 від 15.08.2001 року.

Коваль І., Гаврилюк В. Система електронних міжбанківських переказів НБУ // Вісник Національного банку України. — 2005. — № 1. — С. 8—10.

Савченко А., Бургіна Є. Виконання Базових принципів системно важливих платіжних систем у Системі електронних міжбанківських переказів НБУ // Вісник Національного банку України. — Серпень, 2003. — С. 38—41.

Глава 12

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН БАНКІВ

§ 1. Поняття та особливості правового регулювання банківських кредитних відносин.

§ 2. Кредитування комерційних банків Національним банком України.

§ 3. Іпотечне кредитування в Україні.

§ 4. Кредитування молодіжних житлових програм.

---

§ 1. Поняття та особливості правового регулювання банківських кредитних відносин

Слово «кредит» походить від латинського «credere», що означає «вірити», «довіряти».

Поняттям кредиту охоплюється таке коло явищ:

1) товарний кредит, за якого оплата товару (або зустрічна поставка (передача) у порядку оплати раніше отриманого товару) здійснюється через певний проміжок часу після його отримання. Про товарний кредит мова йде і у тих випадках, коли на умовах відстрочення оплати виконується робота або надається послуга;

2) комерційний кредит, за якого здійснюється попередня оплата належних до поставки товарів, виконання робіт або надання послуг;

3) позика, за якої речі, визначені родовими ознаками, передаються у власність позичальнику за умови повернення позикодавцеві у визначений строк такої ж кількості речей. На умовах позики можуть передаватися і гроші;

4) податковий кредит¹⁴⁹.

Визначення банківського кредиту міститься у спеціальному банківському законодавстві, а саме у Законі України «Про банки

---

¹⁴⁹ *Очкурєнко С. В.* Правовое регулирование отношений, возникающих в процессе кредитной деятельности банков // Дисс. ... канд. юрид. наук. — К.: Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, 2000. — С. 13—14.

і банківську діяльність». Відповідно до статті 1 цього Закону банківський кредит — це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми. Безпосередньо кредитним операціям банків присвячена стаття 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Згідно з цією статтею кредитними вважаються такі операції банків:

- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- лізинг.

Проаналізувавши чинне законодавство, можна зробити висновок, що кредит можна розглядати у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні під кредитом розуміються операції з розміщення банком коштів на підставі кредитного договору. У широкому розумінні до кредиту включаються також операції банків, які, хоча і здійснюються на підставі договорів іншого виду (зокрема, договори лізингу та факторингу), але мають кредитний характер, у зв'язку з чим віднесені законодавцем до кредитних операцій.

Банківські кредитні правовідносини — це урегульовані нормами права відносини, які виникають у процесі здійснення банками кредитної діяльності. Необхідно зазначити, що банківські кредитні відносини неоднорідні за своєю правовою природою і регламентуються нормами різних галузей права.

Зокрема, кредитні відносини комерційних банків між собою а також між комерційними банками та їх клієнтами регулюються нормами цивільного та господарського права. Правові засади цивільно-правових банківських відносин визначені у Цивільному кодексі України (ст.ст. 1054—1056). Зокрема, зазначеними нор-

мами визначену цивільно-правову природу кредитного договору, його істотні умови, форму та інші суттєві моменти.

Господарсько-правові аспекти банківських кредитних відносин врегульовані у Господарському кодексі України. Зокрема, у статті 345 Господарського кодексу України визначено, що кредитні операції банків полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян. Кредитними визнаються банківські операції, визначені як такі законом про банки і банківську діяльність. Тобто, норма має відсильний характер та направляє нас до норм спеціального (банківського) законодавства.

Згідно з цією ж статтею кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту.

Відповідно до статті 346 Господарського кодексу України для одержання банківського кредиту позичальник надає банкові такі документи:

- клопотання (заяву), в якому зазначаються характер кредитної угоди, мета використання кредиту, сума позички і строк користування нею;
- техніко-економічне обґрунтування кредитного заходу та розрахунок економічного ефекту від його реалізації;
- інші необхідні документи.

Для зниження ступеня ризику банк надає кредит позичальникові за наявності гарантії платоспроможного суб'єкта господарювання чи поручительства іншого банку, під заставу належного позичальникові майна, під інші гарантії, прийняті у банківській практиці. З цією метою банк має право попередньо вивчити стан господарської діяльності позичальника, його платоспроможність та спрогнозувати ризик непогашення кредиту.

У статті 347 Господарського кодексу України визначені форми та види банківського кредиту. Згідно з цією статтею у сфері господарювання можуть використовуватися банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний та інші форми кредиту.

Кредити, які надаються банками, розрізняються за:

- строками користування (короткострокові — до одного року, середньострокові — до трьох років, довгострокові — понад три роки);

- способом забезпечення;
- ступенем ризику;
- методами надання;
- строками погашення;
- іншими умовами надання, користування або погашення.

Відповідно до статті 348 Господарського кодексу України банк здійснює контроль за виконанням умов кредитного договору, цільовим використанням, своєчасним і повним погашенням позички в порядку, встановленому законодавством. У разі якщо позичальник не виконує своїх зобов'язань, передбачених кредитним договором, банк має право зупинити подальшу видачу кредиту відповідно до договору.

Згідно зі статтею 349 Господарського кодексу України банки здійснюють кредитні операції в межах кредитних ресурсів, які вони утворюють у процесі своєї діяльності. Вони можуть позичати один в одного на договірних засадах ресурси, залучати та розміщувати кошти у формі депозитів, вкладів і здійснювати взаємні операції, передбачені їх статутами. У разі недостатності коштів для здійснення кредитних операцій і виконання взятих на себе зобов'язань банки можуть одержувати позички у Національного банку України. Кредитні ресурси Національного банку України становлять кошти статутного та інших фондів, інші кошти, що використовуються як кредитні ресурси відповідно до закону. Загальні умови використання кредитних ресурсів визначаються Господарським кодексом та іншими законами.

Верховною Радою України 25 червня 2005 р. було прийнято новий законодавчий акт, який має безпосереднє відношення до правового регулювання кредитних відносин, а саме Закон України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» № 2704-IV. Метою цього Закону є врегулювання суспільних відносин, що виникають у сфері збору, оброблення, зберігання, захисту та використання інформації про виконання особами грошових зобов'язань, функціонування інституцій, пов'язаних з обміном інформацією про грошові зобов'язання та забезпеченням прав та інтересів суб'єктів кредитної історії. Згідно із Законом кредитна історія — це сукупність інформації про юридичну або фізичну особу, що її ідентифікує, відомостей про виконання нею зобов'язань за кредитними правочинами, іншої відкритої інформації відповідно до Закону. Збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію, є виключною діяльністю Бюро кредитних історій.

Проте не всі кредитні відносини в сфері банківської діяльності є цивільно-правовими чи господарсько-правовими. Суб'єктом

банківських кредитних відносин може бути не лише комерційний банк, а й Національний банк України. По-перше, Національний банк України бере участь у банківських кредитних відносинах як орган державної влади, який здійснює регулювання в сфері банківської діяльності в цілому, та у сфері кредитної діяльності комерційних банків зокрема. Регулювання Національним банком України порядку здійснення кредитних операцій іншими банками здійснюється, зокрема, шляхом встановлення економічних нормативів, нормативів резервування для комерційних банків, а також здійснення контролю за їх дотриманням, встановлення правил здійснення кредитних операцій, обмежень щодо їх здійснення тощо. Хоча комерційні банки і здійснюють кредитні операції на власний ризик та на власних умовах, з метою зниження зазначеного ризику та захисту інтересів вкладників законодавцем встановлено певні вимоги, яких комерційні банки обов'язково мають дотримуватися.

Зокрема, банк зобов'язаний мати підрозділ, функціями якого є надання кредитів та управління операціями, пов'язаними з кредитуванням (про зазначений структурний підрозділ ми вже згадували при аналізі структури комерційного банку).

Також банкам забороняється прямо чи опосередковано надавати кредити для придбання власних цінних паперів. Використання цінних паперів власної емісії для забезпечення кредитів можливе з дозволу Національного банку України.

Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» банк зобов'язаний при наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, додержуватись встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків.

Крім того банки не можуть довільно встановити плату за користування кредитними коштами, а саме: банк не може надавати кредити під процент, ставка якого є нижчою від процентної ставки за кредитами, які бере сам банк, і процентної ставки, що виплачується ним по депозитах. Виняток можна робити лише у разі, якщо при здійсненні такої операції банк не матиме збитків.

Банк має право видавати бланкові кредити¹⁵⁰ за умов додержання економічних нормативів.

Надання безпроцентних кредитів забороняється, за винятком передбачених законом випадків.

---

¹⁵⁰ Бланковими є кредити, які надаються банками без забезпечення.

Законодавством передбачено, що Національний банк України є кредитором останньої інстанції для комерційних банків, що полягає у наданні комерційним банкам кредитів у випадку відсутності інших джерел фінансування.

Таким чином, банківські кредитні відносини за участю Національного банку України за своєю правовою природою є фінансово-правовими та, відповідно, регламентуються нормами фінансового права. На особливостях правового регулювання цих відносин ми зупинимось більш детально.

---

§ 2. Кредитування комерційних банків Національним банком України

Як ми вже знаємо з попередніх тем, однією з функцій Національного банку України є функція кредитора останньої інстанції для банків та організація системи рефінансування (ст.7 Закону України «Про Національний банк України»). Слід звернути увагу на те, що відносини, які виникають внаслідок реалізації Національним банком України цієї функції, за своєю правовою природою є фінансово-правовими.

Отже, комерційний банк або інша кредитна установа, у разі вичерпання інших можливостей рефінансування, може звернутися до Національного банку для отримання рефінансування. При цьому Національний банк України має право, але не зобов'язаний, надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Згідно зі статтею 25 Закону України «Про Національний банк України» одним із основних економічних засобів і методів грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси, зокрема, через рефінансування комерційних банків.

Відповідно до статті 42 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк України надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком.

Види та порядок надання кредитів Національним банком України комерційним банками визначено у Положенні про регулювання Національним банком України ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій, затвер-

дженому постановою Правління Національного банку України № 584 від 24.12.2003 р. (далі — Положення).

Згідно з цим Положенням для ефективного регулювання ліквідності банків, виконання функції кредитора останньої інстанції Національний банк з урахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку застосовує, зокрема, такі інструменти:

- операції рефінансування (постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт, кредити рефінансування строком до 14 днів та до 365 днів, операції прямого репо);
- надання стабілізаційного кредиту.

Отже, під рефінансуванням банків розуміють операції з надання кредитів Національним банком банкам у встановленому ним порядку з метою підтримання ліквідності банків.

Способами рефінансування є кредити овернайт, кредити рефінансування строком до 14 днів та до 365 днів і операції прямого репо.

Кредит овернайт — це кредит, який наданий банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування строком на один робочий день за умови укладення генерального кредитного договору між банком і Національним банком.

Пряме репо — це кредитна операція, що ґрунтується на двосторонній угоді між Національним банком та банком про купівлю Національним банком державних цінних паперів із портфеля банку або іноземної валюти (перша частина угоди репо) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні цінні папери або іноземну валюту (друга частина угоди репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Стабілізаційний кредит — кредит Національного банку, що може надаватися банку на підтримку здійснення заходів фінансового оздоровлення для забезпечення його ліквідності на визначений Національним банком строк.

Слід звернути увагу, на те, що законодавством встановлені умови, виключно за наявності яких комерційний банк може претендувати на рефінансування Національного банку України. Так, Національний банк може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку через відповідні інструменти рефінансування, якщо банк дотримується таких основних вимог:

- має ліцензію Національного банку на здійснення відповідних банківських операцій і письмовий дозвіл, у тому числі за операціями з валютними цінностями та з цінними паперами за дорученням клієнтів або від свого імені;

- строк діяльності — не менше ніж один рік після отримання ліцензії Національного банку на здійснення банківських операцій і відповідного письмового дозволу;

- має активи, які можуть бути прийняті Національним банком у заставу (крім кредиту овернайт (бланкового));

- виконує такі нормативи: мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1), адекватності основного капіталу (Н3), максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7);

- сформував резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями в повному обсязі відповідно до встановлених вимог;

- здійснює своєчасне погашення одержаних від Національного банку кредитів та сплачує проценти за користування ними;

- є учасником інформаційної системи міжбанківського кредитного ринку.

Національний банк може встановлювати додаткові вимоги до банків залежно від інструментів та строків рефінансування, а також виду забезпечення кредиту рефінансування.

Банки, які не дотримуються вищезазначених вимог, можуть одержати від Національного банку кредит овернайт або кредит строком до 14 днів лише за умови надання в забезпечення кредиту рефінансування державних цінних паперів, врахованого векселя, авальованого іншим банком, або надання відповідно до законодавства України гарантії іншого банку, що визначений у переліку Департаменту банківського регулювання і нагляду Національного банку, в обсязі наданої гарантії.

Національний банк здійснює рефінансування банків за процентною ставкою, що не нижча, ніж облікова ставка Національного банку і яка протягом дії кредитного договору не підлягає коригуванню.

Національний банк здійснює рефінансування банків лише під забезпечення (крім кредиту овернайт (бланкового)):

- державних цінних паперів (облігації внутрішньої державної позики, облігації внутрішньої державної позики, що випущені для погашення простроченої бюджетної заборгованості з податку на додану вартість, та облігації зовнішньої державної позики України) й інших боргових зобов'язань держави України;

- векселів суб'єктів господарської діяльності — резидентів України, що враховані банком за дисконтною ставкою не нижчою, ніж облікова ставка Національного банку. Національний банк в окремих випадках може здійснювати рефінансування банків під забезпечення векселів нерезидентів, авальованих інозем-

ними банками, з рейтингом, не нижчим, ніж «інвестиційний клас»;

- подвійних складських свідоцтв, що містять складські свідоцтва та заставні свідоцтва, за умови надання банком кредиту під їх забезпечення;

- іпотечних сертифікатів із фіксованою дохідністю (лише іменні документарні);

- облігацій підприємств, що вільно обертаються на ринку, або облігацій підприємств з додатковим забезпеченням;

- облігацій місцевих позик, що вільно обертаються на ринку;

- застави майнових прав, що виникли в банку в результаті укладення кредитного договору між ним та відповідним суб'єктом господарювання (тільки для кредитів рефінансування понад 14 днів). Національний банк приймає в заставу майнові права за кредитами, які визначені як стандартні та під контролем відповідно до нормативно — правових актів Національного банку з питань формування та використання резерву для відшкодування можливих утрат за кредитними операціями банків.

Варто зазначити, що розмір рефінансування визначено у процентному відношенні до забезпечення.

Банки мають здійснити оцінку майна, яке надається під забезпечення кредиту рефінансування, відповідно до законодавства України.

Територіальні управління мають перевіряти правильність визначення банками справедливої вартості та корисності цінних паперів, які надані під забезпечення кредитів Національного банку, відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, а також у разі необхідності вимагати від банків приведення у відповідність наданих цінних паперів до суми одержаного кредиту рефінансування Національного банку.

Територіальні управління мають перевіряти правильність оформлення і збереження майна, наданого суб'єктом господарювання банку під забезпечення виконання своїх зобов'язань за кредитним договором, майнові права за яким передані банком під забезпечення кредиту рефінансування.

Особливості надання кредиту овернайт

З метою вирівнювання тимчасових коливань ліквідності банків, «тонкого» регулювання грошово-кредитного ринку Національний банк здійснює підтримку короткострокової (миттєвої) лік-

відності банку в національній валюті через постійно діючу лінію рефінансування (далі — лінія рефінансування).

Кредит через лінію рефінансування строком на один робочий день (далі — кредит овернайт) надається на умовах, які визначаються Положенням та генеральним кредитним договором. Кошти кредиту перераховуються в день отримання Національним банком заявки від банку.

Національний банк може надавати банкам кредити овернайт:

- під забезпечення державними цінними паперами;
- без забезпечення (бланковий).

Обов'язковою умовою для подання банком заявки на одержання кредиту овернайт є укладення генерального кредитного договору з Національним банком про використання банком лінії рефінансування.

Банки можуть подавати заявки до Національного банку на одержання кредиту овернайт під забезпечення державних цінних паперів за умови, що вони перебувають у власності банку — клієнта депозитарію державних цінних паперів (або депонента — клієнта депозитарію) Національного банку і не обтяжені будь-якими зобов'язаннями.

Заявку на одержання кредиту овернайт (бланкового) банк може подавати до Національного банку за умови дотримання вищезазначених загальних вимог для рефінансування, та якщо кредити (крім кредитів строком понад один рік), що отримані банком на міжбанківському ринку України, не перевищують 20 процентів, а ті, що надані іншим банкам, — не перевищують 15 процентів від загальної суми зобов'язань банку на останню звітну дату, що передує даті звернення.

Розмір процентної ставки за кредитом овернайт (бланковим) встановлюється не нижчим, ніж облікова ставка Національного банку плюс два процентних пункти.

Генеральний кредитний договір (додаток 1 до вищезазначеного Положення) про надання Національним банком через лінію рефінансування кредитів овернайт укладається банком з відповідним територіальним управлінням на відповідний календарний рік незалежно від періодичності користування таким кредитом та наявності забезпечення.

Цей договір має передбачати також обов'язкові умови щодо:

- безспірною списання Національним банком заборгованості (суми основного боргу та процентів за користування кредитом) з кореспондентського рахунку банку відповідно до статті 73 Закону України «Про Національний банк України» у разі неповер-

нення банком кредиту та процентів за користування ним до 14-ї години наступного після отримання кредиту робочого дня;

- перерахування коштів за умови надання/повернення кредиту овернайт під забезпечення державних цінних паперів з одночасним блокуванням/розблокуванням відповідних державних цінних паперів на рахунках у цінних паперах банків згідно з порядком, визначеним нормативно-правовими актами Національного банку з питань депозитарної діяльності;

- задоволення вимог за рахунок отриманої гарантії або врахованого векселя, авальованого іншим банком.

Національний банк здійснює рефінансування банків строком до 14 днів та до 365 днів шляхом проведення кількісного або процентного тендера. Порядок проведення тендера визначений у Положенні.

Особливості надання стабілізаційного кредиту

Для отримання стабілізаційного кредиту банк подає до територіального управління клопотання і затверджену Радою банку програму фінансового оздоровлення, яка відповідає вимогам нормативно-правових актів Національного банку з питань регулювання діяльності банків в Україні. Після здійснення аналізу фінансового стану банку і його програми фінансового оздоровлення територіальне управління надсилає відповідні пропозиції Департаменту банківського регулювання і нагляду.

Департамент банківського регулювання і нагляду готує пропозиції на розгляд Правління Національного банку щодо можливості надання банку, який перебуває в стані фінансового оздоровлення або взяв на себе борг банку, що перебуває в стані фінансового оздоровлення, стабілізаційного кредиту.

Національний банк може надавати стабілізаційний кредит за плату, що не нижча, ніж облікова ставка Національного банку, таким банкам:

- фінансово стабільному банку, який узяв на себе борг банку, що перебуває в стані фінансового оздоровлення, за умови цільового його використання та укладення з Національним банком договору застави державних цінних паперів або інших цінностей. Такий банк за згодою кредиторів банку-боржника має укласти договір (який додається до програми фінансового оздоровлення) про переведення боргу банку-боржника, що перебуває в стані фінансового оздоровлення;

- банку, який розробив програму фінансового оздоровлення і звернувся з клопотанням про надання стабілізаційного кредиту під заставу державних цінних паперів або інших цінностей;

- банку, який перебуває в стані фінансового оздоровлення і звернувся з клопотанням про надання стабілізаційного кредиту під гарантію чи поруку фінансово стабільного банку або іншої фінансової установи, які згідно з їх фінансовим станом, достатністю капіталу можуть забезпечити виконання взятих на себе зобов'язань.

Стабілізаційний кредит надається банку строком до трьох років, а якщо програма фінансового оздоровлення забезпечує достатні грошові потоки, то банку може надаватися короткостроковий кредит строком до одного року.

Рішення про надання банку стабілізаційного кредиту приймається Правлінням Національного банку на підставі аналізу й оцінки програми фінансового оздоровлення, що здійснені відповідним територіальним управлінням, пропозицій Департаменту банківського регулювання і нагляду та Юридичного департаменту Національного банку щодо юридичної надійності наданого забезпечення. У цьому рішенні визначаються строк користування кредитом, порядок його погашення і сплати процентів за користування стабілізаційним кредитом.

У разі прийняття Правлінням Національного банку позитивного рішення про надання стабілізаційного кредиту відповідне територіальне управління проводить організаційні заходи щодо укладення з банком договору про надання кредиту та відповідного договору застави.

---

§ 3. Іпотечне кредитування в Україні

Іпотечне кредитування в Україні регламентується, в першу чергу, такими нормативно-правовими актами:

- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.;
- Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.;
- Закон України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 р. № 898-IV;
- Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19.06.2003 р. № 979-IV;
- Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19 червня 2003 р. № 978-IV;

• Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01.07.2004 р. №1952-IV.

Загальні положення щодо іпотеки містяться у Цивільному кодексі України та Господарському кодексі України. Спеціальним законом, який регулює відносини, пов'язані з іпотекою, є Закон України «Про іпотеку». Зазначеним законом, зокрема, надається визначення поняття «іпотека», визначається порядок виникнення, застосування та пріоритет іпотеки, порядок державної реєстрації іпотеки, предмет іпотеки, умови передачі нерухомого майна в іпотеку, володіння, користування, розпорядження, збереження, страхування предмета іпотеки, особливості іпотеки певного майна, підстави припинення іпотеки, істотні умови іпотечного договору та інші питання.

Згідно із Законом України «Про іпотеку» іпотека — це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду. До іпотеки, яка виникає на підставі закону або рішення суду, застосовуються правила щодо іпотеки, яка виникає на підставі договору, якщо інше не встановлено законом.

Взаємні права і обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя за іпотечним договором виникають з моменту його нотаріального посвідчення. У разі іпотеки, яка виникає на підставі закону або рішення суду, взаємні права і обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя виникають з дня вчинення відповідного правочину, на підставі якого виникає іпотека, або з дня набрання законної сили рішенням суду.

Іпотекою може бути забезпечене виконання дійсного зобов'язання або задоволення вимоги, яка може виникнути в майбутньому на підставі договору, що набрав чинності.

Іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання.

У разі порушення боржником основного зобов'язання відповідно до іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити забезпечені нею вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими особами, права чи вимоги яких на передане в іпотеку нерухоме майно не зареєстровані у встановленому законом порядку або зареєстровані після державної реєстрації іпотеки.

Якщо пріоритет окремого права чи вимоги на передане в іпотеку нерухоме майно виникає відповідно до закону, таке право чи вимога має пріоритет над вимогою іпотекодержателя лише у разі його/її виникнення та реєстрації до моменту державної реєстрації іпотеки.

Пріоритет права іпотекодержателя на задоволення забезпечених іпотекою вимог за рахунок предмета іпотеки відносно зареєстрованих у встановленому законом порядку прав чи вимог інших осіб на передане в іпотеку нерухоме майно виникає з моменту державної реєстрації іпотеки. Зареєстровані права та вимоги на нерухоме майно підлягають задоволенню згідно з їх пріоритетом — у черговості їх державної реєстрації.

Предметом іпотеки можуть бути один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов:

- нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності або на праві господарського відання, якщо іпотекодавцем є державне або комунальне підприємство, установа чи організація;
- нерухоме майно може бути відчужене іпотекодавцем і на нього відповідно до законодавства може бути звернене стягнення;
- нерухоме майно зареєстроване у встановленому законом порядку як окремий виділений у натурі об'єкт права власності, якщо інше не встановлено Законом.

Предметом іпотеки також може бути об'єкт незавершеного будівництва або інше нерухоме майно, яке стане власністю іпотекодавця після укладення іпотечного договору, за умови, що іпотекодавець може документально підтвердити право на набуття ним у власність відповідного нерухомого майна у майбутньому. Обтяження такого нерухомого майна іпотекою підлягає державній реєстрації у встановленому законом порядку незалежно від того, хто є власником цього майна на час укладення іпотечного договору.

Частина об'єкта нерухомого майна може бути предметом іпотеки лише після її виділення в натурі і реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості, якщо інше не встановлено цим Законом. Іпотека поширюється на частину об'єкта нерухомого майна, яка не може бути виділеною в натурі і була приєднана до предмета іпотеки після укладення іпотечного договору без реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості.

Нерухоме майно передається в іпотеку разом з усіма його приналежностями, якщо інше не встановлено іпотечним договором.

Ризик випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування предмета іпотеки несе іпотекодавець, якщо інше не встановлено іпотечним договором.

Вартість предмета іпотеки визначається за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або шляхом проведення оцінки предмета іпотеки відповідним суб'єктом оціночної діяльності у випадках, встановлених законом або договором.

У разі передачі в іпотеку будівлі (споруди) іпотека також поширюється на належну іпотекодавцю на праві власності земельну ділянку або її частину, на якій розташована відповідна будівля (споруда) і яка необхідна для використання цієї будівлі (споруди) за цільовим призначенням. Якщо ця земельна ділянка належить іншій особі і була передана іпотекодавцю в оренду (користування), після звернення стягнення на предмет іпотеки його новий власник набуває права і обов'язки іпотекодавця за правочином, яким встановлено умови оренди (користування).

У разі передачі в іпотеку земельної ділянки іпотека також поширюється на розташовані на ній будівлі (споруди) та об'єкти незавершеного будівництва, які належать іпотекодавцю на праві власності.

Після звернення стягнення на передану в іпотеку земельну ділянку, на якій розташовані будівлі (споруди), що належать іншій ніж іпотекодавець, особі, новий власник цієї земельної ділянки зобов'язаний забезпечити власнику зазначених будівель (споруд) ті ж умови оренди (користування) земельною ділянкою, що надавалися іпотекодавцем.

Іпотека об'єктів незавершеного будівництва здійснюється шляхом передачі в іпотеку земельної ділянки, на якій виконується будівництво, або шляхом передачі в іпотеку нерухомого майна, право власності іпотекодавця на яке виникне в майбутньому.

Відносини у сфері іпотечного кредитування регламентуються Законом України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати».

Згідно із зазначеним Законом іпотечний кредит — це правовідносини, які виникають на підставі договору про іпотечний кредит між кредитором і боржником з приводу надання коштів у користування з встановленням іпотеки.

Керуючим іпотекою є банк, який здійснює обслуговування іпотечних активів.

Іпотечний кредит реалізується під час виконання договору про іпотечний кредит за умови дотримання встановлених цим Законом вимог. Кредитодавець до укладення договору про іпотечний

кредит має розкрити основні економічні та правові вимоги щодо надання кредиту. Ця інформація має бути оприлюднена кредитором у письмовій формі і містити:

- опис усіх грошових зборів і витрат, пов'язаних з установами іпотечного кредиту;
- принципи визначення плати за договором про іпотечний кредит;
- положення про інфляційне застереження;
- порядок дострокового виконання основного зобов'язання у разі неплатоспроможності боржника або невиконання боржником своїх зобов'язань за договором про іпотечний кредит та юридичні наслідки цього невиконання;
- право боржника попереджати кредитодавця про можливе невиконання основного зобов'язання;
- інші умови за рішенням кредитодавця.

Умови договору про іпотечний кредит та іпотечного договору розробляє кредитодавець.

Кредитодавець може запроваджувати додаткові процедури щодо встановлення платоспроможності та ідентифікації боржника.

У договорі про іпотечний кредит можуть бути зазначені:

- ◆ вартість основного зобов'язання та порядок його амортизації, строки та розміри платежів з урахуванням інфляційного застереження або умови, що дозволять їх визначити;
- ◆ право кредитодавця самостійно встановлювати розмір часток платежів, отриманих за договором про іпотечний кредит, та розподіляти їх між ціною зобов'язання та доходом кредитодавця;
- ◆ згода боржника на приєднання його основного зобов'язання до консолідованого іпотечного боргу та включення іпотеки до іпотечного пулу;
- ◆ право кредитодавця відчужувати основне зобов'язання або право отримання платежів за договором про іпотечний кредит;
- ◆ інфляційне застереження;
- ◆ умови страхування фінансових ризиків щодо:
  - невиконання основного зобов'язання;
  - неотримання платежів за цим договором;
  - несвоєчасної реалізації предмета іпотеки;
  - несвоєчасного отримання суми, вирученої від реалізації предмета іпотеки, або недостатнього її розміру для задоволення вимог кредитора.

Умови договору про іпотечний кредит, включений до консолідованого іпотечного боргу, змінам не підлягають.

Звертаємо увагу, що згідно зі статтею 3 Закону «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» зі змінами, внесеними Законом України від 20.01.2005 р. № 2378-IV, у разі визначення в договорі про іпотечний кредит вартості основного зобов'язання таке зобов'язання має включати ціну зобов'язання та дохід кредитодавця. Ціною зобов'язання у цьому разі є сума коштів, надана кредитодавцем боржнику. Таким чином, кредитодавець самостійно визначає суму кредиту. Ці зміни мають дуже важливе значення, особливо для фізичних осіб, оскільки попередня редакція цієї статті містила обмеження щодо суми кредиту. Передбачалося, що розмір кредиту не міг перевищувати 70 відсотків від оцінної вартості предмета іпотеки. Чинна редакція статті 3 Закону дає можливість банкам надавати кредити без початкового внеску або з мінімальним початковим внеском боржника.

Закон також регламентує порядок оцінки предмета іпотеки, визначає право іпотекодержателя на продаж майна, що є предметом іпотеки, порядок примусової реалізації предмета іпотеки за виконавчими документами, реформування та обслуговування іпотечних активів, порядок емісії та обігу іпотечних сертифікатів.

Законом України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» визначено загальні принципи, правові та організаційні засади залучення коштів фізичних і юридичних осіб в управління з метою фінансування масового будівництва житла та особливості управління цими коштами.

Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» регулює відносини, пов'язані з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно всіх форм власності, їх обмежень та угод щодо нерухомості. Згідно зі статтею 19 цього Закону однією з підстав для державної реєстрації прав на нерухоме майно є договори про іпотеку.

---

§ 4. Кредитування молодіжних житлових програм

Правові основи для пільгового молодіжного кредитування закладені у статті 10 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» в редакції Закону України від 23.03.2000 р. № 1613-III.

Згідно з цією статтею держава забезпечує молодим громадянам рівне з іншими громадянами право на житло, сприяє молодіжному житловому будівництву, створенню молодіжних житлових комплексів тощо. Молоді сім'ї та молоді громадяни можуть одержувати за рахунок бюджетних коштів пільгові довготермінові державні кредити на будівництво і придбання жилих будинків і квартир, на оплату вступних пайових внесків при вступі до молодіжних житлових комплексів, житлово-будівельних кооперативів, а також на обзаведення домашнім господарством.

При цьому передбачено, що молоді сім'ї, які не мають дітей, сплачують кредит з відсотковою ставкою у розмірі три відсотки річних від суми заборгованості по кредиту.

Молоді сім'ї, які мають одну дитину, звільняються від сплати відсотків за користування кредитом; молодим сім'ям, які мають двох дітей, за рахунок бюджетних коштів, крім того, погашається 25 відсотків суми зобов'язань по кредиту, а молодим сім'ям, які мають трьох і більше дітей, — 50 відсотків суми зобов'язань по кредиту.

Порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та їх пільгового погашення встановлюється Кабінетом Міністрів України. При народженні дітей у молодій сім'ї, яка отримала кредит, цій сім'ї може бути надано допомогу для погашення кредиту за рахунок коштів, що залишаються у розпорядженні підприємств, де працює молоде подружжя (мати або батько).

Передбачено, що дія цієї статті поширюється на молодих вчених, на подружжя, в якому чоловік або дружина є молодим вченим, та на неповні сім'ї, в яких мати (батько) є молодим вченим, якщо зазначені молоді вчені є громадянами України та працюють на державних підприємствах, у державних науково-дослідних (науково-технічних) установах та організаціях, вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III—IV рівнів акредитації на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, або навчаються за денною формою навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі.

На виконання зазначеної статті постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2001 р. № 584 затверджено Положення про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла.

У зазначеному Положенні визначено порядок надання кредитів на визначені цілі, порядок погашення кредиту та відшкоду-

вання витрат на його обслуговування, умови набуття права власності на збудоване (реконструйоване) за рахунок кредиту житло.

З метою реалізації державної житлової політики та використання коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел, виділених для надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла, створено Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. Фонд діє на підставі Положення про Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2000 р. № 1604.

Безпосередньо наданням пільгових довготермінових кредитів займаються регіональні відділення Фонду. Для обліку молодих сімей та самотніх молодих громадян, які виявили бажання отримати кредит, оформлення документів, необхідних для його отримання, та надання консультацій з питань отримання кредиту в структурі регіональних відділень Фонду створені консультаційні центри. Обслуговуванням зазначених кредитів займаються банки-агенти, які уклали відповідні угоди з правлінням Фонду або його регіональним відділенням.

Згідно з пунктом 3 Положення про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла право на отримання кредиту мають сім'ї та самотні молоді громадяни, які визнані такими, що потребують поліпшення житлових умов, а саме:

- сім'я, в якій чоловік та дружина віком до 35 років включно;
- неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 35 років включно має неповнолітніх дітей (дитину);
- самотні молоді громадяни віком до 35 років включно.

Окремий абзац цього пункту присвячений молодим вченим. Так, визначено, що молоді вчені, подружжя, в якому чоловік або дружина є молодим ученим, та неповні сім'ї, в яких мати або батько є молодим ученим, що потребують поліпшення житлових умов, мають право на отримання кредиту до досягнення молодими вченими віку 35 років включно, якщо вони є громадянами України, працюють на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, зазначених у переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії на виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 За-

кону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. № 257, або навчаються за денною формою в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі.

Указом Президента України від 9 квітня 2002 р. № 315/2002 «Про додаткові заходи щодо підтримки молодих учених» Кабінету Міністрів доручено передбачати у проектах Державного бюджету України, починаючи з 2003 р., істотне збільшення державних централізованих капітальних вкладень на будівництво житла для молодих учених.

Відповідно до пункту 40 розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.03.2003 р. № 193-р «Про затвердження заходів щодо підтримки молоді на 2003 рік» передбачено запровадити 10-відсоткову квоту в загальній сумі витрат державного та місцевих бюджетів, передбачених для надання довгострокових кредитів молодим сім'ям і самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла, для отримання кредитів молодими вченими.

Проте на практиці єдиною пільговою категорією на сьогоднішній день є багатодітні молоді сім'ї.

Кредитування будівництва (реконструкції) і придбання житла для молодих сімей та самотніх молодих громадян є прямим, адресним (цільовим) і здійснюється у межах наявних кредитних ресурсів.

Кредит надається молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам лише один раз. Право на отримання кредиту вважається використаним з моменту отримання позичальником за актом приймання-передачі збудованого (реконструйованого) або придбаного за кошти кредиту житла.

Кредит відповідно до цього Положення надається молодим сім'ям та самотнім громадянам на будівництво (реконструкцію) житла терміном до 30 років. Термін надання кредиту обчислюється з дати укладення кредитної угоди.

Кредит надається за таких умов:

- перебування кандидата на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, або наявності у кандидата, що потребує поліпшення житлових умов, відповідних документів на право будівництва (реконструкції) індивідуального житла;
- підтвердження кандидатом своєї платоспроможності;
- внесення кандидатом на свій особистий рахунок, що відкривається регіональним відділенням Фонду в банку—агенті, першого внеску в розмірі не менш як 6 відсотків передбаченої варто-

сті будівництва (реконструкції) чи експертної оцінки вартості придбання об'єкта кредитування.

Для отримання кредиту кандидат подає консультативному центру такі документи: заяву про надання кредиту; довідку про перебування на квартирному обліку; довідку про склад сім'ї; копію свідоцтва про шлюб, паспортні дані; копію свідоцтва про народження дитини (дітей); документи, необхідні для визначення платоспроможності кандидата (довідка з місця роботи дорослих членів його сім'ї, у разі потреби — договір поруки, інші документи, що підтверджують його доходи); копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера.

Розмір кредиту на будівництво (реконструкцію) визначається регіональним відділенням Фонду, виходячи з норми 21 м² загальної площі житла на одного члена сім'ї та додатково 20 м² на сім'ю, вартості будівництва (реконструкції) житла за цінами, що діють на час укладення кредитної угоди, та витрат на страхування в період будівництва (реконструкції) житла. При цьому розрахункова вартість 1 м² житла не повинна перевищувати його середньої вартості, що склалася в регіоні відповідно до даних Держбуду. Розмір кредиту, що надається позичальнику для будівництва (реконструкції) індивідуального будинку та господарських приміщень у сільській місцевості, може бути збільшений на 30 відсотків суми, обчисленої відповідно до нормативної площі. Розмір кредиту на придбання житла визначається регіональним відділенням Фонду, виходячи з нормативної площі та експертної оцінки.

Згідно із Положенням кредитна угода укладається після прийняття регіональним відділенням Фонду рішення про надання кредиту. Кредит надається регіональним відділенням Фонду на підставі кредитної угоди, до якої додається розрахунок розміру кредиту з визначенням першого внеску позичальника та суми коштів на страхування в період будівництва (реконструкції) житла.

За розпорядженням регіонального відділення Фонду органи Державного казначейства протягом трьох банківських днів перераховують кошти з відповідного рахунка регіонального відділення Фонду на особистий рахунок позичальника у банку-агенті та повідомляють про це регіональне відділення Фонду.

Фінансування будівництва (реконструкції) житла здійснюється виключно у безготівковій формі за письмовим розпорядженням регіонального відділення Фонду банком-агентом відповідно до інвестиційної угоди, що укладається між регіональним відді-

ленням Фонду та замовником або між регіональним відділенням Фонду, що виконує функції замовника, та підрядником.

Фінансування придбання житла здійснюється виключно у безготівковій формі за письмовим розпорядженням регіонального відділення Фонду шляхом перерахування коштів з особистого рахунка позичальника на рахунок продавця—фізичної особи, відкритий в банку-агенті, або продавця — юридичної особи, відкритий в банку, після підписання сторонами договору купівлі-продажу житла.

Контроль за цільовим використанням регіональним відділенням Фонду і банком-агентом кредитних коштів здійснює управління Фонду.

Другим способом державної підтримки молодіжного кредитування є часткова компенсація відсоткової ставки кредитів для молодих громадян. Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2003 р. № 853 затверджено Порядок часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла.

Відповідно до цього Порядку комерційні банки, за кредитами яких може бути надана часткова компенсація, визначаються Фондом на конкурсній основі. Під час проведення конкурсу перевага надається комерційним банкам, які:

- дотримуються економічних нормативів та оцінних показників, установлених Національним банком;

- надають кредити з меншою відсотковою ставкою;

- мають розвинуту мережу філій.

Для отримання права на часткову компенсацію кандидат подає регіональному відділенню Фонду такі документи:

- заяву про надання часткової компенсації;

- довідку про склад сім'ї;

- копію свідоцтва про шлюб, паспортні дані;

- копію свідоцтва про народження дитини (дітей);

- копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера.

Регіональні відділення Фонду розглядають одержані від громадян документи і приймають рішення про надання часткової компенсації. При цьому перевага надається багатодітним сім'ям та кандидатам, які отримують кредити на менший строк. Звертаємо увагу на те, що регіональні відділення Фонду також визначають переліки об'єктів, на будівництво (реконструкцію) і придбання яких може бути надано часткову компенсацію. Щодо житла, що будується (реконструюється) це, як правило, ті

об'єкти, у будівництві яких бере участь Фонд (його регіональне відділення) або банк, з яким планується укласти кредитну угоду. Щодо вторинного житла — це житло, яке реалізується за участі агентств нерухомості, з якими Фонд (його регіональні відділення) мають угоди про співробітництво.

Кандидати, щодо яких прийнято рішення про надання часткової компенсації, подають регіональному відділенню Фонду такі документи:

- нотаріально засвідчену копію кредитної угоди;
- копію інвестиційної угоди із забудовником (підрядником) на будівництво (реконструкцію) чи нотаріально засвідчену копію договору купівлі-продажу житла;
- акт проведення експертної оцінки (у разі придбання житла);
- довідку-розрахунок комерційного банку про сплату відсотків за користування кредитом за відповідний період з визначенням суми, що відшкодовується за рахунок часткової компенсації;
- нотаріально засвідчене доручення позичальника представникам Фонду на розпорядження його особистим рахунком у частині цільового використання коштів часткової компенсації.

Регіональні відділення Фонду подають правління Фонду на погодження рішення про надання часткової компенсації та розрахунок відповідних сум разом з вищевказаними документами.

На підставі рішення про надання часткової компенсації, погодженого з правлінням Фонду, укладається угода про надання часткової компенсації, в якій визначається її розмір, а також зазначається умова, що надання часткової компенсації припиняється у разі невиконання позичальником зобов'язань за кредитною угодою.

Максимальний розмір кредиту на будівництво (реконструкцію) житла, на який може бути надана часткова компенсація, визначається шляхом множення нормативної площі на розрахункову вартість. Нормативна площа визначається виходячи з норми 21 м^2 загальної площі житла на одного члена сім'ї та додатково 20 м^2 на сім'ю.

Максимальний розмір кредиту на придбання житла, на який може бути надана часткова компенсація, визначається у розмірі експертної оцінки, але не більше ніж добуток нормативної площі і розрахункової вартості. Розмір часткової компенсації переглядається у разі зміни розміру облікової ставки Національного банку з урахуванням виконання позичальником зобов'язань за кредитною угодою та коштів, передбачених на часткову компенсацію у державному бюджеті на відповідний рік.

Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 26 жовтня 2005 р. № 2488 затверджено Інструкцію про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла. Згідно з цією Інструкцією визначення рейтингу кандидатів на отримання пільгового житлового кредиту має здійснюватися за правилами, що враховують платоспроможність претендента та його належність до соціальних груп. Платоспроможність потенційних позичальників має бути головним критерієм, яким необхідно керуватися регіональним представникам Державного фонду сприяння молодіжному будівництву під час прийняття рішення про надання кредиту. Відповідно до Інструкції, не можуть отримати позику ті молоді сім'ї та одинокі молоді громадяни, чий потроєний сукупний дохід, що залишився після сплати щоквартального платежу та відсотків за перший квартал, складає суму, меншу трикратного прожиткового мінімуму на відповідний рік. Крім того, встановлено порядок визначення рейтингу позичальників, платоспроможність яких дає право претендувати на отримання кредиту. В основу цього порядку покладено належність претендента до певної соціальної групи. Наприклад, сім'ї, у якій і чоловік, і дружина користуються правом першочергового або позачергового отримання житла, має нараховуватися 10 балів. Належність претендента на кредит до молодих вчених підвищує його рейтинг на 8 балів, а до молодих спортсменів, які мають найвищі досягнення у національних та міжнародних змаганнях — на 7 балів. Доцент отримує 2 бали, професор — 5. Крім того, рейтинг кандидата має підвищуватися на 1 бал за кожну дитину. Має значення також термін перебування на обліку у регіональному управлінні Фонду. Перевага має надаватися кандидатам, зареєстрованим раніше.

РЕЗЮМЕ

---

1. Банківський кредит — це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

2. Кредит можна розглядати у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні під кредитом розуміються операції з розміщення

банком коштів на підставі кредитного договору. У широкому розумінні до кредиту включаються також операції банків, які, хоча і здійснюються на підставі договорів іншого виду (зокрема, договори лізингу та факторингу), але мають кредитний характер, у зв'язку з чим віднесені законодавцем до кредитних операцій.

3. Банківські кредитні відносини неоднорідні за своєю правовою природою і регламентуються нормами різних галузей права.

4. Банківські кредитні відносини за участю Національного банку України за своєю правовою природою є фінансово-правовими та, відповідно, регламентуються нормами фінансового права.

5. Національний банк України надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком.

6. Види та порядок надання кредитів Національним банком України комерційним банками визначено у Положенні про регулювання Національним банком України ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій, затвердженому постановою Правління Національного банку України № 584 від 24.12.2003 р.

7. Іпотека — це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

8. Правові основи для пільгового молодіжного кредитування закладені у статті 10 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» в редакції Закону України від 23.03.2000 р. № 1613-III.

Контрольні запитання

---

1. Сформулюйте визначення банківського кредиту.
2. У чому різниця між банківським кредитом та кредитною діяльністю банків?
3. Що таке банківські кредитні відносини?
4. Які вимоги встановлені законодавством до кредитної діяльності комерційних банків?
5. Які кредитні операції має право здійснювати Національний банк України?

6. У чому полягають особливості правового регулювання банківських кредитних відносин?
7. Що таке іпотечне кредитування? Яка нормативно-правова база іпотечного кредитування в Україні?
8. Які умови надання молодіжних житлових кредитів в Україні?

Список рекомендованої літератури

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2003. — №11. — Ст. 462.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 1—2. — Ст. 1.

Закон України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» від 23 червня 2005 р. № 2704-IV // Офіційний Вісник України. — 2005. — № 29. — Ст. 1690.

Закон України «Про Національний банк України» // Офіційний Вісник України. — 1999. — № 24 від 02.07.99.

Закон України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 р. № 898-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 28. — Ст. 1362.

Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19.06.2003 № 979-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 30. — Ст. 1526.

Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19 червня 2003 року № 978-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 30. — Ст. 1525.

Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 30. — Ст. 1993.

Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» в редакції Закону України від 23.03.2000 р. № 1613-III // Офіційний Вісник України. — 2000. — № 16 від 05.05.2000.

Інструкція про порядок визначення переваги в наданні пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла, затверджена наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 26.10.2005 р. № 2488. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10 листопада 2005 р. за № 1355/11635 // Офіційний Вісник України. — 2005. — № 46. — С. 2909.

Указ Президента України від 9 квітня 2002 р. № 315/2002 «Про додаткові заходи щодо підтримки молодих учених» // Офіційний Вісник України. — 2002. — № 15. — Ст. 793.

Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій, затверджене постановою Правління Національного банку України № 584 від 24.12.2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 4. — Ст. 177.

Положення про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2001 року №584 // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 22. — Ст. 996.

Положення про Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2000 р. № 1604 // Офіційний Вісник України. — 2000. — № 43. — Ст. 1846.

Блідченко В. Окремі проблеми застосування норм іпотечного законодавства // Вісник Національного банку України. — Січень 2005. — С.40—44.

Грищук Н. Правове регулювання іпотечного кредитування та іпотечних ринків в Україні // Вісник Національного банку України. — Квітень 2005. — С.15—19.

Очкуренко С. В. Правовое регулирование отношений, возникающих в процессе кредитной деятельности банков // Дисс. ... канд. юрид. наук. — К.: Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, 2000. — 258 с.

Паливода К. Проблеми іпотечного кредитування під заставу житла та програми фінансування масового будівництва житла в Україні // Вісник Національного банку України. — Листопад 2003. — С. 44—49.

Ткаченко О., Заруцька О. Проблеми розвитку іпотечного кредитування в Україні // Вісник Національного банку України. — Листопад 2004. — С. 26—28.

Глава 13

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕПОЗИТНИХ (ВКЛАДНИХ) ОПЕРАЦІЙ

§ 1. Поняття депозитних (вкладних) операцій за законодавством України.

§ 2. Види депозитних (вкладних) операцій.

§ 3. Порядок здійснення банками депозитних (вкладних) операцій.

§ 4. Система гарантування вкладів в Україні.

§ 5. Депозитні операції Національного банку України з комерційними банками.

---

§ 1. Поняття депозитних (вкладних) операцій за законодавством України

Як ми вже з'ясували при вивченні тем загальної частини банківського права, однією з найважливіших банківських операцій, яка входить до кола операцій, здійснювати які у сукупності має право лише банк, є залучення у вклади грошових коштів фізичних та юридичних осіб. Саме завдяки залученим у вклади (депозити) грошових коштів населення та юридичних осіб банки мають можливість здійснювати інші операції. У зв'язку з цим правове регулювання зазначених відносин має надзвичайно важливе значення.

Загальні положення щодо депозитних (вкладних) операцій комерційних банків містяться у Цивільному та Господарському кодексах України, а також у спеціальних актах банківського законодавства.

Відповідно до статті 1058 Цивільного Кодексу України за договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. Договір банківського

вкладу, в якому вкладником є фізична особа, є публічним договором.

До відносин банку та вкладника за рахунком, на який внесений вклад, застосовуються положення про договір банківського рахунка, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті договору банківського вкладу.

Згідно зі статтею 1059 Цивільного кодексу України договір банківського вкладу укладається у письмовій формі. Письмова форма договору банківського вкладу вважається додержаною, якщо внесення грошової суми підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або сертифіката чи іншого документа, що відповідає вимогам, встановленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту. У разі недодержання письмової форми договору банківського вкладу цей договір є нікчемним.

Відповідно до статті 1061 Цивільного кодексу України банк виплачує вкладникові проценти на суму вкладу в розмірі, встановленому договором банківського вкладу. Якщо договором не встановлений розмір процентів, банк зобов'язаний виплачувати проценти у розмірі облікової ставки Національного банку України. Банк має право змінити розмір процентів, які виплачуються на вклади на вимогу, якщо інше не встановлено договором. У разі зменшення банком розміру процентів на вклади на вимогу новий розмір процентів застосовується до вкладів, внесених до повідомлення вкладників про зменшення процентів, зі спливом одного місяця з моменту відповідного повідомлення, якщо інше не встановлено договором. Встановлений договором розмір процентів на строковий вклад або на вклад, внесений на умовах його повернення у разі настання визначених договором обставин, не може бути односторонньо зменшений банком, якщо інше не встановлено законом. Проценти на банківський вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження вкладу у банк, до дня, який передує його поверненню вкладникові або списанню з рахунка вкладника з інших підстав. Проценти на банківський вклад виплачуються вкладникові на його вимогу зі спливом кожного кварталу окремо від суми вкладу, а невитребувані у цей строк проценти збільшують суму вкладу, на яку нараховуються проценти, якщо інше не встановлено договором банківського вкладу. У разі повернення вкладу виплачуються усі нараховані до цього моменту проценти.

Згідно зі статтею 1062 Цивільного кодексу України на рахунок за банківським вкладом зараховуються грошові кошти, які

надійшли до банку на ім'я вкладника від іншої особи, якщо договором банківського вкладу не передбачено інше. При цьому вважається, що вкладник погодився на одержання грошових коштів від іншої особи, надавши їй необхідні дані про рахунок за вкладом. Кошти, помилково зараховані на рахунок вкладника, підлягають поверненню відповідно до статті 388 цього Кодексу.

Відповідно до статті 1063 Цивільного кодексу України фізична або юридична особа може укласти договір банківського вкладу (зробити вклад) на користь третьої особи. Ця особа набуває права вкладника з моменту пред'явлення нею до банку першої вимоги, що випливає з прав вкладника, або вираження нею іншим способом наміру скористатися такими правами. До набуття особою, на користь якої зроблений банківський вклад, прав вкладника ці права належать особі, яка зробила вклад. Визначення імені фізичної особи або найменування юридичної особи, на користь якої зроблений вклад, є істотною умовою договору банківського вкладу. Якщо особа, на користь якої зроблено вклад, відмовилася від нього, особа, яка уклала договір банківського вкладу на користь третьої особи, має право вимагати повернення вкладу або перевести його на своє ім'я.

Згідно зі статтею 1064 Цивільного кодексу України укладення договору банківського вкладу з фізичною особою і внесення грошових коштів на її рахунок за вкладом підтверджуються ощадною книжкою. В ощадній книжці вказуються найменування і місцезнаходження банку (його філії), номер рахунка за вкладом, а також усі грошові суми, зараховані на рахунок та списані з рахунка, а також залишок грошових коштів на рахунку на момент пред'явлення ощадної книжки у банк. Відомості про вклад, вказані в ощадній книжці, є підставою для розрахунків за вкладом між банком і вкладником. Видача банківського вкладу, виплата процентів за ним і виконання розпоряджень вкладника про перерахування грошових коштів з рахунка за вкладом іншим особам здійснюються банком у разі пред'явлення ощадної книжки. Якщо ощадну книжку втрачено або приведено у непридатний для пред'явлення стан, банк за заявою вкладника видає йому нову ощадну книжку.

Відповідно до статті 1065 ощадний (депозитний) сертифікат підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (володільця сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав. У разі дострокового пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката до оплати банком виплачується

сума вкладу та проценти, які виплачуються за вкладами на вимогу, якщо умовами сертифіката не встановлений інший розмір процентів.

Згідно зі статтею 340 Господарського кодексу України депозитні операції банків полягають у залученні коштів у вклади та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів. Депозити утворюються за рахунок коштів у готівковій або у безготівковій формі, у гривнях або в іноземній валюті, що розміщені юридичними особами чи громадянами (клієнтами) на їх рахунках у банку на договірних засадах на певний строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства та умов договору. Договір банківського вкладу (депозиту) укладається у письмовій формі.

Визначення вкладу (депозиту) міститься і у спеціальному банківському законодавстві. Так, відповідно до статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» вклад (депозит) — це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

---

§ 2. Види депозитних (вкладних) операцій

За законодавством України розрізняються два види вкладів (депозитів):

- вклад на вимогу;
- строковий вклад.

Так, відповідно до статті 1060 Цивільного кодексу України договір банківського вкладу укладається на умовах видачі вкладу на першу вимогу (вклад на вимогу) або на умовах повернення вкладу зі впливом встановленого договором строку (строковий вклад).

Договором може бути передбачено внесення грошової суми на інших умовах її повернення. За договором банківського вкладу незалежно від його виду банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника, крім вкладів, зроблених юридичними особами на інших умовах повернення, які встановлені договором. Умова договору про відмову від права на одер-

жання вкладу на першу вимогу є нікчемною. Якщо відповідно до договору банківського вкладу вклад повертається вкладникові на його вимогу до спливу строку або до настання інших обставин, визначених договором, проценти за цим вкладом виплачуються у розмірі процентів закладами на вимогу, якщо договором не встановлений більш високий процент. Якщо вкладник не вимагає повернення суми строкового вкладу зі спливом строку, встановленого договором банківського вкладу, або повернення суми вкладу, внесеного на інших умовах повернення, після настання визначених договором обставин договір вважається продовженим на умовах вкладу на вимогу, якщо інше не встановлено договором.

---

§ 3. Порядок здійснення банками депозитних (вкладних) операцій

Згідно із статтею 19 Закону України «Про банки і банківську діяльність» без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність по залученню вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і наданню кредитів, а також вести рахунки. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну, цивільну чи адміністративну відповідальність згідно із законами України.

Відповідно до статті 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність» спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку.

Відповідно до статті 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк може укладати угоди з пов'язаними особами, які передбачають нарахування відсотків та комісійних на здійснення банківських операцій, які менші звичайних, та нарахування відсотків закладами і депозитами, які більші звичайних, у разі, якщо прибуток банку дозволяє здійснювати це без шкоди для фінансового розвитку банку.

Згідно зі статтею 57 Закону України «Про банки і банківську діяльність» вклади фізичних осіб комерційних банків гарантуються в порядку, передбаченому законодавством України. Вклади фізичних осіб Державного ощадного банку України гарантуються державою. У наступному питанні ми більш детально

зупинимося на правовому регулювання гарантування вкладів населення.

Загальний порядок залучення банками України грошових коштів (як у національній, так і в іноземній валюті) або банківських металів від юридичних і фізичних осіб на їх поточні, вкладні (депозитні) рахунки та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів визначений у Положенні про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затвердженому постановою Правління Національного банку України № 516 від 03.12.2003 р.

Згідно з Положенням правове регулювання більшості питань щодо вкладних (депозитних) операцій має диспозитивний характер. Тобто, сторони самостійно вирішують їх у договорі. У той же час Положення містить певні вимоги щодо умов депозитних договорів.

Зокрема, визначено, що договором банківського вкладу (депозиту) може бути передбачено внесення грошових коштів або банківських металів на інших умовах їх повернення. Такі вклади (депозити) є умовними. Умови за вкладом не можуть суперечити законодавству України. Якщо строки зберігання умовних вкладів (депозитів) визначено договором, то такі вклади (депозити) обліковуються як строкові. Якщо строки зберігання умовних вкладів (депозитів) договором не визначено, то вони обліковуються як вклади (депозити) на вимогу.

Сума, строки та умови приймання вкладів (депозитів) визначаються між банком та вкладником на договірних засадах.

Залучення банком вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб підтверджується:

- договором банківського рахунку;
- договором банківського вкладу (депозиту) з видачею ощадної книжки;
- договором банківського вкладу (депозиту) з видачею ощадного (депозитного) сертифіката;
- договором банківського вкладу (депозиту) з видачею іншого документа, що підтверджує внесення грошової суми або банківських металів і відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту.

Процентні ставки за вкладними (депозитними) операціями встановлюються банками самостійно. Національний банк України встановлює індикативні розміри процентних ставок для банків з урахуванням ситуації на грошово-кредитному ринку.

Банк сплачує вкладнику суму вкладу (депозиту) і нараховані за ним проценти:

- у національній валюті, якщо грошові кошти надійшли на вкладний (депозитний) рахунок у національній валюті;
- у валюті вкладу (депозиту), якщо грошові кошти надійшли на вкладний (депозитний) рахунок в іноземній валюті, або на умовах та в порядку, передбачених договором, відповідно до заяви вкладника — в іншій іноземній чи в національній валюті;
- у банківських металах, якщо вкладний (депозитний) рахунок відкритий у банківських металах, або на умовах та в порядку, передбачених договором, відповідно до заяви вкладника — у національній валюті.

Проценти на вклад (депозит), залучений відповідно до договору банківського вкладу (депозиту), якщо інше не передбачено договором, нараховуються від дня, наступного за днем надходження до банку грошових коштів або банківських металів, до дня, який передує поверненню грошових коштів або банківських металів вкладнику або списанню з вкладного (депозитного) рахунку вкладника з інших підстав.

Особливості залучення грошових коштів або банківських металів на вклади (депозити) регулюються внутрішніми положеннями банків, розробленими відповідно до законодавства України.

Банки мають встановлювати основні умови залучення банківського вкладу (депозиту) відповідного виду. Зазначені умови мають бути оприлюднені банком шляхом розміщення відповідної інформації в установі банку в загальнодоступному для клієнтів місці. Ця інформація може додатково розміщуватися банком у засобах масової інформації.

Грошові кошти на вкладні (депозитні) рахунки перераховуються юридичними особами з поточних рахунків і повертаються банками в безготівковій формі на поточні рахунки юридичних осіб.

Банки можуть перераховувати грошові кошти на вкладний (депозитний) рахунок юридичної особи з її іншого вкладного (депозитного) рахунку, відкритого в цьому банку, лише в разі зміни банком порядку бухгалтерського обліку рахунку юридичної особи, пов'язаної із:

- ◆ запровадженням банком процедури зміни рахунків клієнтів не за їх ініціативою, у випадках та в порядку, визначених нормативно-правовими актами Національного банку України;
- ◆ зміною умов договору банківського вкладу (депозиту).

Нараховані проценти закладами (депозитами) юридичних осіб відповідно до умов договору банківського вкладу (депозиту)

банки можуть перераховувати на поточний рахунок юридичної особи або зараховувати на поповнення вкладу (депозиту).

Проведення розрахункових операцій за вкладними (депозитними) рахунками юридичної особи забороняється, крім операцій, пов'язаних з реалізацією майнових прав на суму вкладу (депозиту) відповідно до укладених договорів застави та законодавства України.

Грошові кошти на вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб можуть бути внесені готівкою, перераховані з іншого вкладного (депозитного) рахунку або поточного рахунку і повертаються банками готівкою або в безготівковій формі на зазначений у договорі рахунок вкладника для повернення коштів чи за заявою вкладника на інший його рахунок. Банки можуть відповідно до умов договору банківського вкладу (депозиту) перераховувати фізичним особам нараховані проценти закладами (депозитами) на їх поточний рахунок, для поповнення вкладу (депозиту) або видавати готівкою.

Банки повертають вклади (депозити) та сплачують нараховані проценти у строки, що визначені умовами договору банківського вкладу (депозиту) між вкладником і банком.

За договором банківського вкладу (депозиту) незалежно від його виду банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника, крім вкладів, розміщених юридичними особами на інших умовах повернення, які встановлені договором.

Банк виплачує вкладникові проценти на суму вкладу (депозиту) у розмірі, який устанавлюється в договорі банківського вкладу (депозиту). Якщо договором не встановлений розмір процентів, то банк зобов'язаний виплатити їх в розмірі облікової ставки Національного банку України.

Банк має право змінити розмір процентів, які виплачуються на вклад (депозит) на вимогу, якщо інше не встановлено договором. У разі зменшення банком розміру процентів на вклад (депозит) на вимогу новий розмір процентів застосовується до вкладу (депозиту), внесеного до повідомлення вкладника про зменшення процентів, через один місяць з часу надсилання відповідного повідомлення, якщо інше не встановлено договором.

Установлений банком відповідно до договору банківського вкладу (депозиту) розмір процентів на вклад (депозит) на строк або на вклад (депозит), внесений на умовах його повернення в разі настання визначених договором обставин, не може бути односторонньо зменшений банком, якщо інше не встановлено законодавством України.

Проценти на банківський вклад (депозит) виплачуються вкладникові на його вимогу відповідно до строків, визначених у договорі банківського вкладу (депозиту).

Якщо відповідно до договору банківського вкладу (депозиту) вклад повертається вкладникові на його вимогу до закінчення строку або до настання інших обставин, визначених договором, проценти за цим вкладом виплачуються в розмірі процентів за вкладами на вимогу, якщо договором не встановлений вищий процент.

Якщо вкладник не вимагає повернення суми строкового вкладу (депозиту) із закінченням строку, установленого договором банківського вкладу, або повернення суми вкладу (депозиту), внесеного на інших умовах повернення, то після настання визначених договором обставин договір вважається продовженим на умовах вкладу на вимогу, якщо інше не встановлено договором.

Оподаткування доходів від вкладних (депозитних) операцій юридичних та фізичних осіб здійснюється відповідно до законодавства України.

---

§ 4. Система гарантування вкладів в Україні

Система гарантування вкладів фізичних осіб визначена у Законі України «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Відповідно до цього Закону Фонд гарантування вкладів фізичних осіб відшкодовує вклади, розміщені на рахунках, що не використовуються вкладником для здійснення підприємницької діяльності.

Відповідно до статті 87 Закону України «Про банки і банківську діяльність» Національний банк України зобов'язаний протягом двох днів після прийняття рішення про ліквідацію банку повідомити про це Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. У разі оскарження в судовому порядку рішення Національного банку про ліквідацію банку Національний банк України повідомляє про це Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Відповідно до статті 96 Закону України «Про банки і банківську діяльність» вимоги Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виникли у випадках, визначених законодавством про гарантування вкладів фізичних осіб, задовольняються у першу чергу. У другу чергу задовольняються вимоги вкладників — фізич-

них осіб в частині перевищення суми, передбаченої системою гарантування вкладів фізичних осіб, вимоги, що виникли із зобов'язань банку перед працівниками.

Відповідно до статті 42 Закону України «Про Національний банк України» (далі Закон) Національний банк України надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під заставу цінних паперів за ціною не нижче індексу інфляції терміном на 5 років.

Згідно зі статтею 2 Закону «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» учасниками Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі — Фонд) є банки — юридичні особи, які зареєстровані в Державному реєстрі банків, який ведеться Національним банком України, та мають банківську ліцензію на право здійснювати банківську діяльність. Участь у Фонді зазначених банків є обов'язковою.

Учасники Фонду зобов'язані сплачувати збори до Фонду.

Учасником Фонду є банк, який виконує встановлені Національним банком України економічні нормативи щодо достатності капіталу і платоспроможності та може виконувати свої зобов'язання перед вкладниками.

Банки — учасники Фонду, які не виконують встановлених Національним банком України економічних нормативів щодо достатності капіталу, платоспроможності та/або яким за рішенням Національного банку України зупинено дію банківської ліцензії Національного банку України на здійснення банківської діяльності, переводяться за рішенням адміністративної ради Фонду, прийнятим на підставі інформації Національного банку України, одержаної за результатами моніторингу діяльності банків, до категорії тимчасових учасників Фонду.

Після переведення до категорії тимчасових учасників Фонду банк, вклади фізичних осіб до якого залучені до дня його переведення до цієї категорії, зобов'язаний сплачувати збори до Фонду до повного виконання зобов'язань перед вкладниками по виплаті їхніх вкладів та нарахованих відсотків.

У разі відкликання банківської ліцензії Національного банку України на здійснення банківської діяльності адміністративна рада Фонду за поданням Національного банку України приймає рішення про виключення цього банку з числа учасників (тимчасових учасників) Фонду.

Виключення банку з числа учасників (тимчасових учасників) Фонду не позбавляє вкладників, вклади яких були залучені до дня виключення його з числа учасників (тимчасових учасників)

Фонду, права на відшкодування таких вкладів у разі настання їх недоступності відповідно до Закону.

Згідно зі статтею 3 Закону Фонд гарантує кожному вкладнику банку — учасника (тимчасового учасника) Фонду відшкодування коштів за його вкладами, включаючи відсотки, в розмірі вкладів на день настання недоступності вкладів, але не більше 1200 гривень по вкладах у кожному із таких банків. Зазначений розмір відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки, за рахунок коштів Фонду може бути збільшено за рішенням адміністративної ради Фонду залежно від тенденцій розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників банками — учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду.

У разі розміщення вкладником в одному банку — учаснику (тимчасовому учаснику) Фонду кількох вкладів Фонд гарантує відшкодування коштів за такими вкладами, включаючи відсотки, у розмірі загальної суми вкладів за станом на день настання недоступності вкладів, але не більше розміру, встановленого відповідно до частини першої статті 3 Закону «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб».

Якщо вкладник має вклади у кількох банках — учасниках (тимчасових учасниках) Фонду, які в подальшому реорганізувалися шляхом їх злиття, приєднання або перетворення в один банк — юридичну особу, Фонд гарантує відшкодування коштів за цими вкладами до закінчення строку дії договорів за цими вкладами на тих самих умовах, що й до реорганізації. Вклади, залучені після реорганізації банків — учасників (тимчасових учасників) Фонду, гарантуються Фондом у загальній сумі, але не більше розміру, встановленого відповідно до частини першої статті Закону.

Вклади, розмір яких становить менше 1 гривні, не підлягають відшкодуванню.

Відшкодування вкладів в іноземній валюті відбувається у національній валюті України після перерахування суми вкладу за офіційним (обмінним) курсом Національного банку України на день настання недоступності вкладів.

Звертаємо увагу, що у статті 4 Закону встановлені обмеження гарантії вкладів. Так, згідно з цією статтею Фонд не відшкодовує гарантовану суму за вкладами, розміщеними:

- 1) членами наглядової ради, ради директорів і ревізійної комісії банку, вклади в якому є недоступними;
- 2) працівниками незалежних аудиторських фірм (аудиторами), які здійснювали аудиторські перевірки банку протягом останніх трьох років;

3) акціонерами, частка яких перевищує 10 відсотків статутного капіталу банку;

4) третіми особами, які діють від імені вкладників, зазначених у пунктах 1, 2, 3 цієї статті;

5) вкладниками, які на індивідуальній основі отримують від банку пільгові відсотки та мають фінансові привілеї, що призвели до погіршення фінансового стану банку;

б) вкладниками, які не ідентифіковані ліквідаційною комісією. Банки — учасники (тимчасові учасники) Фонду зобов'язані:

а) розміщувати у всіх приміщеннях, до яких мають доступ вкладники, інформацію про систему гарантування вкладів;

б) надавати інформацію про види вкладів, що підлягають гарантуванню Фондом, обсяги і порядок їх відшкодування.

Банкам — учасникам (тимчасовим учасникам) забороняється використовувати інформацію, що стосується гарантування вкладів, у рекламі з метою сприяння збільшенню загальної суми вкладів. Банк зобов'язаний обмежувати рекламу щодо гарантування вкладів з посиланням на участь у Фонді.

Фонд зобов'язаний двічі на рік за станом на 1 січня та 1 липня публікувати в офіційних засобах масової інформації реєстр банків — учасників (тимчасових учасників) Фонду протягом одного місяця після настання зазначених строків.

Інформація про зміни в реєстрі банків — учасників (тимчасових учасників) Фонду додатково публікується в офіційних засобах масової інформації протягом 14 календарних днів після внесення змін до реєстру.

Фонд має право одержувати від Національного банку України інформацію, необхідну для виконання ним функцій, передбачених Законом.

Національний банк України зобов'язаний у тижневий строк інформувати Фонд про:

1) надання банку банківської ліцензії на право здійснювати банківську діяльність;

2) застосування до банку заходів впливу;

3) відкликання банківської ліцензії на право здійснювати банківську діяльність.

Банки — учасники (тимчасові учасники) Фонду зобов'язані подавати Фонду балансові звіти, аудиторські висновки, інші визначені Фондом форми звітності, документи та інформацію, що необхідні для виконання Фондом функцій, передбачених Законом.

Ліквідатор банку — учасника (тимчасового учасника) Фонду зобов'язаний надати Фонду інформацію та передбачені законо-

давством документи, необхідні для виконання Фондом функцій щодо забезпечення відшкодування коштів вкладникам.

Для виконання власних функцій Фонд визначає обов'язкові форми звітності для банків — учасників (тимчасових учасників) Фонду.

Посадові особи Фонду зобов'язані додержувати вимог законодавства про збереження банківської таємниці щодо інформації, одержаної відповідно до Закону.

Законом визначено порядок формування коштів Фонду.

Джерелами формування коштів Фонду є:

- 1) початкові збори з банків — учасників Фонду;
- 2) регулярні збори з банків — учасників (тимчасових учасників) Фонду;
- 3) спеціальні збори з банків — учасників (тимчасових учасників) Фонду;
- 4) кошти, внесені Національним банком України в розмірі 20 мільйонів гривень;
- 5) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;
- 6) кредити, залучені від Кабінету Міністрів України, Національного банку України, банків та іноземних кредиторів;
- 7) пеня, яку сплачують банки — учасники (тимчасові учасники) Фонду за несвоєчасне або неповне перерахування зборів до Фонду;
- 8) доходи від депозитів, розміщених Фондом у Національному банку України.

Фонд є єдиним розпорядником коштів, акумульованих у процесі його діяльності.

Початковий збір до Фонду в розмірі одного відсотка зареєстрованого статутного капіталу банку перераховується банками-учасниками на рахунок Фонду протягом тридцяти календарних днів з дня одержання банківської ліцензії на здійснення банківської діяльності.

Банки, створені в результаті реорганізації шляхом їх злиття, приєднання або перетворення (в разі сплати початкового збору до Фонду банками, які реорганізувалися), звільняються від сплати початкового збору та набувають усіх прав і обов'язків реорганізованих банків щодо участі у Фонді.

Нарахування регулярного збору до Фонду здійснюється банками — учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду двічі на рік по 0,25 відсотка загальної суми вкладів, включаючи нараховані за вкладами відсотки, за станом на 31 грудня року, що передує поточному, та 30 червня поточного року.

Перерахування нарахованого регулярного збору здійснюється банками — учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, наступного за звітним періодом.

Встановлення спеціального збору до Фонду здійснюється, якщо поточні доходи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань щодо обслуговування та погашення залучених кредитів, спрямованих на відшкодування коштів вкладникам банків — учасників (тимчасових учасників) Фонду. Рішення про встановлення спеціального збору приймає адміністративна рада за погодженням з Національним банком України.

Внесення спеціального збору банками — учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду проводиться у строки та згідно з умовами, встановленими адміністративною радою.

Загальний розмір спеціальних зборів, сплачених банками — учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду протягом року (в разі вичерпання фінансових можливостей Фонду для виконання покладених на нього завдань), не повинен перевищувати розміру щорічного регулярного збору з банку — учасника (тимчасового учасника) Фонду.

Необхідно звернути увагу на те, що згідно із Законом Фонд має контрольні функції по відношенню до банків-учасників. Так, передбачено, що Фонд здійснює перевірки розрахунків та контролює повноту і своєчасність перерахування зборів кожним банком — учасником (тимчасовим учасником) Фонду.

За несвоєчасне або неповне перерахування початкового, регулярного або спеціального зборів банки-учасники (тимчасові учасники) протягом місяця сплачують пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України від розміру неперерахованої суми за кожний день прострочення.

Для виконання своїх повноважень відповідно до Закону Фонд здійснює перевірки банків — учасників (тимчасових учасників) Фонду, в тому числі і шляхом залучення незалежних експертів за рахунок коштів Фонду. Фонд має право брати участь у перевірках, які здійснюються Національним банком України, з питань, що належать до компетенції Фонду відповідно до Закону.

Фонд зобов'язаний порушити перед Національним банком України питання про застосування до банку — учасника (тимчасового учасника) Фонду заходів впливу у разі порушення ним норм Закону.

Національний банк України зобов'язаний розглянути звернення Фонду протягом 10 днів із дня його одержання.

У разі невиконання банком — учасником (тимчасовим учасником) Фонду вимог частини третьої статті 6 Закону керівники банку підлягають адміністративній відповідальності відповідно до закону.

Фонд має право застосовувати до банків — учасників Фонду такі заходи впливу:

- 1) переводити банки до категорії тимчасових учасників Фонду;
- 2) виключати банки з числа учасників (тимчасових учасників) Фонду;
- 3) в разі виявлення допущених банком порушень норм цього Закону вносити пропозиції про застосування Національним банком України до такого банку заходів впливу.

Переведення банків до категорії тимчасових учасників Фонду здійснюється рішенням адміністративної ради, за поданням виконавчої дирекції Фонду, в разі порушення банками — учасниками Фонду вимог Закону, нормативно-правових актів та стандартів Фонду. Повідомлення про прийняття такого рішення надсилається банку та Національному банку України.

Фонд не відшкодовує гарантовану суму за вкладами фізичних осіб, які залучаються банком, переведеним до категорії тимчасового учасника Фонду, які залучені ним з дати отримання повідомлення про переведення його до категорії тимчасового учасника Фонду.

Банк, переведений до категорії тимчасового учасника Фонду, зобов'язаний:

а) на другий день після отримання від Фонду повідомлення про переведення його до категорії тимчасового учасника Фонду розмістити у всіх приміщеннях, до яких мають доступ вкладники, інформацію про переведення його до категорії тимчасового учасника Фонду;

б) попереджати у письмовій формі фізичних осіб при укладенні з ними нових угод на залучення вкладів, що Фонд не гарантує відшкодування за цими вкладами на умовах, визначених Законом.

Банк, переведений до категорії тимчасового учасника Фонду, не сплачує регулярний збір до Фонду по вкладах, які залучені ним з дати отримання повідомлення про переведення його до категорії тимчасового учасника Фонду.

Фонд має право виключити банк з числа учасників (тимчасових учасників) Фонду в разі відкликання ліцензії Національного банку України на здійснення банківської діяльності або в разі припинення здійснення банком операції щодо залучення вкладів фізичних осіб.

Виключення банку з числа учасників (тимчасових учасників) Фонду не позбавляє вкладників, вклади яких були залучені до дня отримання банком повідомлення про переведення його до категорії тимчасових учасників, права на відшкодування таких вкладів у разі настання їх недоступності відповідно до Закону.

Порядок використання коштів Фонду

Вкладники набувають право на одержання гарантованої суми відшкодування коштів за вкладами за рахунок коштів Фонду в грошовій одиниці України з дня настання недоступності вкладів.

Під недоступністю вкладів у Законі розуміється неможливість одержання вкладу вкладником відповідно до умов договору, яка настає з дня призначення ліквідатора банку — учасника (тимчасового учасника) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Ліквідатор банку — учасника (тимчасового учасника) Фонду має надати Фонду протягом двадцяти робочих днів з дня настання недоступності вкладів повний перелік вкладників, які мають право на відшкодування коштів за вкладами, із визначенням їх розрахункової суми, яка підлягає відшкодуванню відповідно до Закону.

На підставі одержаного від ліквідатора банку — учасника (тимчасового учасника) Фонду переліку вкладників із визначенням розрахункової суми, яка підлягає відшкодуванню за рахунок коштів Фонду, Фонд у місячний строк перевіряє подані розрахунки з урахуванням вимог статті 4 Закону та приймає рішення про відшкодування коштів вкладникам.

Фонд протягом трьох робочих днів з дня прийняття рішення про відшкодування Фондом коштів за вкладами фізичних осіб повідомляє вкладників через офіційні засоби масової інформації.

З дня настання недоступності вкладів припиняється нарахування відсотків за ними.

Порядок відшкодування Фондом коштів за вкладами фізичних осіб затверджується адміністративною радою Фонду.

Відшкодування за вкладами здійснюється в готівковій або безготівковій формі.

Фонд за запитом ліквідатора банку — учасника (тимчасового учасника) Фонду у письмовому вигляді надає необхідну інформацію про розмір відшкодованих коштів за вкладами за рахунок коштів Фонду.

Виплата Фондом гарантованої суми відшкодування через визначені банки-агенти здійснюється протягом трьох місяців з дня

настання недоступності вкладів. У разі ліквідації системоутворюючого банку цей строк може бути продовжено до шести місяців.

Відшкодування за вкладами можуть сплачуватися іншим особам згідно з законодавством України (за довіреністю, заповітом тощо). Строк позовної давності по зверненнях вкладників становить три роки.

Фонд набуває право кредитора щодо банку — учасника (тимчасового учасника) Фонду на всю суму, що підлягає відшкодуванню, з дня настання недоступності вкладів.

Відповідно до Закону України «Про систему оподаткування» Фонд гарантування вкладів фізичних осіб не включається до складу Державного бюджету України, тобто є державним позабюджетним цільовим фондом.

На думку фахівців, законодавство України в сфері гарантування вкладів потребує удосконалення. Так, окремі автори вважають, перспективним напрямом удосконалення системи гарантування вкладів поступовий перехід до диференційованих ставок за внесками банків до фонду. Це стимулюватиме банки до підвищення якості управління ризиками, що в підсумку сприятиме зростанню стійкості та надійності банківської системи загалом. З іншого боку, система диференційованих ставок дасть людям змогу швидко оцінювати ступінь надійності банку, адже все буде гранично прозоро: чим більший внесок банку до фонду, тим ризикованіше з ним мати справу. Ще одним важливим кроком на шляху вдосконалення системи гарантування вкладів буде прийняття рішення про участь Ощадбанку у фонді¹⁵¹.

---

§ 5. Депозитні операції Національного банку України з комерційними банками

Порядок здійснення депозитних операцій Національним банком України з комерційними банками визначений Положенням про регулювання Національним банком України ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій, затверджених постановою Правління Національного банку України № 584 від 24.12.2003 р.

---

¹⁵¹ *Тігітко С.* Система гарантування вкладів в Україні: сучасний стан і перспективні напрями розвитку // Вісник Національного банку України. — Серпень 2004. — С. 4—5.

Згідно з цим Положенням Національний банк здійснює депозитні операції з банками шляхом емісії власних боргових зобов'язань (далі — депозитні сертифікати) або шляхом укладення депозитних договорів. Такі операції проводяться щоденно в робочі дні залежно від стану грошово-кредитного ринку.

Національний банк може здійснювати депозитні операції за такими строками:

- один день (депозити овернайт);
- від 2 до 7 днів;
- від 8 до 21 дня;
- від 22 до 30 днів;
- від 31 до 365 днів.

Національний банк для всіх банків установлює однакові умови залучення коштів та проводить операції з банками — юридичними особами, які:

♦ забезпечують своєчасне і в повному обсязі формування обов'язкових резервів;

♦ мають у загальній сумі залучених коштів від юридичних і фізичних осіб суму коштів на вимогу на останню звітну дату не більше розміру, установленого рішенням Правління Національного банку на відповідний період;

♦ забезпечують своєчасне перерахування коштів за результатами попередньо проведених аукціонів з розміщення депозитних сертифікатів.

Для окремих випусків депозитних сертифікатів можуть установлюватися додаткові обмеження щодо потенційних власників.

Залучення Національним банком коштів від банків на депозитні рахунки на строки від 2 до 7 днів, від 8 до 21 дня, від 22 до 30 днів підтверджується депозитним договором, який укладається між Національним банком через його територіальні управління та банком.

Положенням визначено істотні умови депозитного договору, до яких віднесено:

- місцезнаходження та реквізити сторін;
- номер депозитного рахунку, що відкривається банку;
- дата внесення депозиту;
- сума депозиту;
- розмір процентної ставки за депозитом;
- метод визначення кількості днів для нарахування процентів (базовою кількістю днів для нарахування процентів вважається 365 днів);
- дата повернення коштів банку;

- строк надання банком повідомлення до Національного банку про дострокове вилучення коштів;
- строк та порядок повернення коштів банкам за умови дострокового припинення дії договору;
- інші умови за погодженням сторін.

У депозитному договорі може бути окремо зазначена умова щодо можливості його дострокового розірвання за рішенням Правління Національного банку в разі зміни ситуації на грошово-кредитному ринку.

РЕЗЮМЕ

---

1. Депозитні операції банків полягають у залученні коштів у вклади та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів.

2. Депозити утворюються за рахунок коштів у готівковій або у безготівковій формі, у гривнях або в іноземній валюті, що розміщені юридичними особами чи громадянами (клієнтами) на їх рахунках у банку на договірних засадах на певний строк зберігання або без зазначення такого строку, і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства та умов договору.

3. За законодавством України розрізняються два види вкладів (депозитів):

- вклад на вимогу;
- строковий вклад.

4. Відповідно до статті 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність» спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку.

5. Процентні ставки за вкладними (депозитними) операціями встановлюються банками самостійно. Національний банк України встановлює індикативні розміри процентних ставок для банків з урахуванням ситуації на грошово-кредитному ринку.

6. Особливості залучення грошових коштів або банківських металів на вклади (депозити) регулюються внутрішніми положеннями банків, розробленими відповідно до законодавства України.

7. Система гарантування вкладів фізичних осіб визначена у Законі України «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Відповідно до цього Закону Фонд гарантування вкладів фізичних осіб відшкодовує вклади, розміщені на рахунках, що не використовуються вкладником для здійснення підприємницької діяльності.

Контрольні запитання

---

1. Сформулюйте визначення банківських вкладних (депозитних) операцій.
2. Які види депозитів визначено у законодавстві України?
3. На вашу думку, якими нормами права регламентуються відносини із здійснення банківських вкладних (депозитних) операцій: фінансово-правовими чи цивільно-правовими?
4. Чи існує в Україні система гарантування банківських вкладів?
5. Чи включається Фонд гарантування вкладів фізичних осіб до складу спеціального фонду Державного бюджету України?
6. Який порядок формування та використання коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб?
7. Які особливості здійснення депозитних операцій Національним банком України з комерційними банками?

Список рекомендованої літератури

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 462.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Офіційний Вісник України 2001. — № 1—2. — Ст. 1.

Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» 20 вересня 2001 року № 2740-III // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 42. — Ст. 1882.

Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене постановою Правління Національного банку України № 516 від 03.12.2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 1. — Ст. 8.

Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій, затверджених постановою Правління Національного банку України №584 від 24.12.2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2004. — №4. — Ст. 177.

Орлюк О. П. Банківське право: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 376 с.

Орлюк О. П. Фінансове право: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 528 с.

Глава 14

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ

§ 1. Правові засади валютного регулювання та валютного контролю в Україні.

§ 2. Валютні цінності та валютні операції.

§ 3. Правовий статус резидентів та нерезидентів в Україні.

§ 4. Ліцензування Національним банком України учасників валютних відносин.

§ 5. Особливості розрахунків в іноземній валюті.

§ 6. Відповідальність за порушення валютного законодавства.

---

§ 1. Правові засади валютного регулювання та валютного контролю в Україні

У радянський період існування валютних відносин обмежувалось лише сферою зовнішньої (торговельної та неторговельної) діяльності держави¹⁵². Ця позиція вітчизняних спеціалістів обумовлювалася існуванням в ті часи повної валютної монополії держави, однак вона не відповідає тим економічним умовам, які склалися сьогодні в Україні. В процесі переходу України від адміністративно-командної до ринкової економіки було розширено коло суб'єктів валютних відносин і коло операцій з валютними цінностями, які вони можуть здійснювати. Зокрема, при дотриманні встановлених чинним законодавством вимог фізичні та юридичні особи — резиденти України — отримали право використовувати валютні цінності як засіб платежу, застави на території України, відкривати поточні та депозитні рахунки в іноземній валюті в українських банках. Тобто, до кола валютних відносин входять як відносини, що виникають в сфері зовнішньоекономічної діяльності, так і внутрішньодержавні відносини. У той же час валютному режиму, який існує в

¹⁵² Айзенберг И. П. Валютная система СССР. — М., 1962. — С. 35.

Україні, притаманні певні обмеження. Враховуючи прагнення України до світових стандартів економіки, економічну політику в цілому та валютну політику зокрема наша держава повинна проводити, виходячи із міжнародних принципів у зазначеній сфері.

22 липня 1944 р., на Міжнародній валютно-фінансовій конференції Об'єднаних Націй у Бреттон-Вудсі (США) було ухвалено рішення про створення Міжнародного валютного фонду (МВФ). Основні принципи валютного регулювання закріплені у Статуті МВФ, який набрав чинності 27 грудня 1945 р. На сьогодні МВФ — провідна міжнародна валютно-кредитна організація, яка з 1947 р. має статус спеціалізованої установи ООН. За членським складом МВФ є глобальною міжнародною організацією, в діяльності якої бере участь переважна кількість країн світу. У 1950 р. членами МВФ були 49 держав, а на початку XXI ст. — 184 держави. Україна набула членства в МВФ 3 вересня 1992 р. Основні завдання МВФ — стабілізація валютних курсів, сприяння конвертованості валют, надання країнам-членам кредитів для врегулювання дефіцитів платіжних балансів, установлення між ними багатосторонньої системи платежів за поточними операціями, надання консультативної допомоги з фінансових та валютних питань, випуск спеціальних прав запозичень (СПЗ)¹⁵³.

За класифікацією МВФ, нині у світі практикують п'ять основних типів валютних режимів: курс, фіксований щодо однієї валюти; фіксований щодо кошика валют; з обмеженою гнучкістю; з керованою гнучкістю; незалежно плаваючий курс. Україна, як і більшість держав СНД, входить до групи країн із керованими плаваючими курсами.

Валютний контроль — це комплекс адміністративних заходів, спрямованих на стримування вивезення і стимулювання повернення валютних коштів у країну. Валютний контроль може поширюватись як на всі операції, передбачені платіжним балансом країни, так і на їх частину. Як правило, він поширюється на рух капіталів для захисту стабільності грошової системи та валютних резервів у період реформування економіки і є одним із невід'ємних елементів перехідної економічної політики. Валютний контроль як інструмент стабілізації руху капіталів у малих відкритих економіках обмежує коливання процентних ставок та обмінних курсів, доки не буде сформовано розвинуту ринкову інфраструктуру і не стане можливим регулювати рух капіталів, а

---

¹⁵³ *Сременко О.* Міжнародний валютний фонд: членський склад, квоти // Вісник НБУ. — Вересень, 2004. — С. 44.

відтак і динаміку обмінного курсу через вплив на рівень процентних ставок.

Обмежуючи рух капіталів, країна отримує можливість маневру для встановлення процентної ставки в інтересах реальної економіки, а не виключно для забезпечення цілей курсової політики або залежно від рівня процентних ставок за кордоном¹⁵⁴.

При цьому економісти звертають увагу на те, що валютний контроль має сенс тільки тоді, коли проводиться комплексно: ефективність контролю залежить від міцності його найслабшої ланки.

Валютний контроль як такий не може замінити економічну політику і забезпечити довготермінову стабільність обмінного курсу. Такого результату можна досягти лише від бюджетних програм та при досягненні країною зовнішньоторговельної рівноваги. Однак валютний контроль може знизити ризик спекулятивних атак проти національної валюти та відповідно — девальвації. Скасування валютного контролю стоїть останнім у списку заходів лібералізації і має відбутися після створення умов, коли національні накопичення можна буде утримати всередині країни за допомогою сучасних конкурентоспроможних фінансових механізмів. На нинішньому етапі економічного розвитку Україні слід не скасовувати систему валютного контролю, а вдосконалювати його форми¹⁵⁵.

Основні засади валютного регулювання та валютного контролю закріплені як в актах загального законодавства, так і в актах спеціального законодавства України.

Відповідно до статті 92 Конституції України виключно законами України встановлюється статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України. Згідно із статтею 10 Господарського кодексу України валютна політика є одним із основних напрямків економічної політики України, що спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання. Відповідно до статті 19 цього кодексу однією із сфер, у яких здійснюється державний контроль та нагляд, є сфера валютного регулювання; метою цього контролю є забезпечення дотримання валютного законодавства.

Режим здійснення валютних операцій на території України, загальні принципи валютного регулювання, повноваження дер-

---

¹⁵⁴ Мусієнко Т. Особливості валютного регулювання в Україні // Вісник НБУ. — Травень 1999. — С. 22—24. — С. 23.

¹⁵⁵ Там само. — С. 24.

жавних органів і функції банків та інших кредитно-фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства встановлені Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15-93 (далі — Декрет).

Слід зазначити, що чинним законодавством України не дається визначення понять «валютне регулювання» та «валютний контроль». Проте у Декреті визначені органи, уповноважені здійснювати валютне регулювання, та їхні повноваження. Згідно з нормами Декрету органи, які здійснюють валютне регулювання:

- ◆ Кабінет Міністрів України;
- ◆ Національний банк України.

Повноваження зазначених органів закріплені у статті 11 Декрету. Відповідно до цієї статті Кабінет Міністрів України має такі повноваження у сфері валютного регулювання:

- визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України;
- бере участь у складанні платіжного балансу України;
- забезпечує виконання бюджетної та податкової політики в частині, що стосується руху валютних цінностей;
- забезпечує формування і виступає розпорядником Державного валютного фонду України згідно із статтею 14 Декрету;
- визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються у торговельному обороті з іноземними державами, а також у некомерційних іноземних валютах, які використовуються у неторговельному обороті з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України.

Національний банк України у сфері валютного регулювання:

- ◆ здійснює валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- ◆ складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;
- ◆ контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;
- ◆ визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;
- ◆ видає у межах, передбачених Декретом, обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;

◆ нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;

◆ видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;

◆ установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях, згідно із статтею 8 Декрету;

◆ установлює за погодженням з Міністерством статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;

◆ забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Повноваження Національного банку України в сфері валютного регулювання, безумовно, закріплені також у Законі України «Про Національний банк України». Так, відповідно до пункту 14 частини 1 статті 7 Закону Національний банк здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті; організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій.

Повноваження Національного банку України у зазначеній сфері закріплені у статті 44 Закону України «Про Національний банк України». Згідно з цією статтею Національний банк діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль.

До компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання та контролю належать:

1) видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;

2) видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій, в частині дотримання ними валютного законодавства;

3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;

4) застосування мір відповідальності до банків, юридичних і фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання й валютного контролю.

Відповідно до статті 45 цього Закону Національний банк визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання.

Згідно із статтею 46 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк проводить дисконтну та девізну валютну політику і застосовує в необхідних випадках валютні обмеження. Національний банк здійснює дисконтну валютну політику, змінюючи облікову ставку Національного банку для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют.

Національний банк здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі та продажу іноземної валюти на фінансових ринках.

Відповідно до статті 47 Закону України «Про Національний банк України» для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк має золотовалютний резерв, що складається з таких активів:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Згідно зі статтею 48 вказаного Закону поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом:

- 1) купівлі монетарного золота та іноземної валюти;
- 2) отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;
- 3) залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі:

- 1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;

2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами.

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Відповідно до статті 49 зазначеного Закону Національний банк є зберігачем державного золотого запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей.

Сфера валютного контролю визначена у статті 12 Декрету. Відповідно до цієї статті валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають валютному контролю. Валютному контролю підлягають також зобов'язання щодо декларування валютних цінностей та іншого майна, які впливають з пункту 1 статті 9 Декрету. Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати і одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті у межах повноважень, визначених статтею 13 Декрету, а також про майно, що підлягає декларуванню згідно з пунктом 1 статті 9 Декрету.

Згідно зі статтею 13 Декрету Національний банк України є головним органом валютного контролю, що:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених Декретом до компетенції інших державних органів;
- забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з Декретом та іншими актами валютного законодавства України.

Уповноважені банки здійснюють контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами через ці банки. Вони є агентами валютного контролю.

Державна податкова інспекція України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами на території України.

Міністерство зв'язку України здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України.

Державний митний комітет України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Таким чином, валютне регулювання можна визначити, як урегульовану нормами законодавства діяльність уповноважених ор-

ганів держави, спрямовану на встановлення порядку здійснення валютних операцій резидентами та нерезидентами на території України, а також резидентами України за кордоном, а валютний контроль — як діяльність уповноважених органів державної влади, інших уповноважених суб'єктів, спрямовану на забезпечення дотримання встановленого порядку здійснення валютних операцій.

---

§ 2. Валютні цінності та валютні операції

Як ми вже з'ясували, валютному регулюванню та валютному контролю підлягають саме валютні операції, тобто, операції, об'єктом яких виступають валютні цінності. Отже, необхідно з'ясувати, що саме розуміє законодавець під валютними цінностями.

Відповідно до статті 1 Декрету до категорії валютних цінностей відносяться:

- валюта України — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України;

- платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;

- іноземна валюта — іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України;

- платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та

банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах;

- банківські метали — це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Слід підкреслити, що об'єктом валютного контролю можуть бути не будь-які операції з валютними цінностями, а саме ті, які чітко визначені у Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». Згідно з цим нормативно-правовим актом до валютних операцій відносяться:

- операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;

- операції, пов'язані з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;

- операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

---

§ 3. Правовий статус резидентів та нерезидентів в Україні

Обсяг прав та обов'язків учасників валютних правовідносин залежить від того, є вони резидентами, чи нерезидентами за валютним законодавством України.

Визначення понять «резиденти» та «нерезиденти» містяться у пункті 5 статті 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». Згідно з Декретом резидентами є:

- фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо),

з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;

- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності;

В свою чергу, до нерезидентів відносяться:

- ♦ фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, в тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України;

- ♦ юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

- ♦ розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності на підставі законів України.

Необхідно зазначити, що на практиці тривалий час існувала проблема при тлумаченні зазначеного положення в частині визначення резидентності представництв іноземних юридичних осіб в Україні. Серед спеціалістів існувала точка зору, що у валютному законодавстві України (на відміну від податкового законодавства) взагалі не міститься поняття «представництво нерезидентів», і якщо його розглядати окремо, то взагалі виключається можливість застосування валютного законодавства до представництв нерезидентів як у негативному, так і в позитивному плані¹⁵⁶. Проте, безумовно, з такою позицією не можна погодитися. Відповідно до законодавства України (зокрема, стаття 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», стаття 5 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність») в Україні можуть ство-

---

¹⁵⁶ Головач В. В. Чинність законодавства в сфері валютного регулювання // Економіка. Фінанси. Право. — 1996. — Вип. 2. — С. 6—8.

рюватися такі види представництв суб'єктів підприємницької діяльності:

- постійні представництва, через які не здійснюється підприємницька діяльність на підставі законів України;

- постійні представництва, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність на підставі законів України

Проаналізувавши пункти 5, 6 статті 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», можна зробити висновок, що класифікація юридичних осіб та їх представництв на резидентів та нерезидентів відповідно до законодавства України здійснюється на підставі двох критеріїв:

- ◆ місцезнаходження (на території України чи за її межами);

- ◆ здійснення підприємницької діяльності на підставі Законів України (здійснюється чи ні);

Це означає, що якщо представництво нерезидента розташоване на території України, то визначення його резидентності залежатиме від того, чи здійснюється через нього повністю або частково підприємницька діяльність на підставі законів України. Якщо через нього повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність на підставі законів України, то це представництво, відноситься до категорії «резидент», якщо ні, то, відповідно, — до категорії «нерезидент».

Якщо представництва нерезидентів розташовані за межами України і діють відповідно до законодавства іноземних держав, то вони відносяться до категорії «нерезиденти».

---

§ 4. Ліцензування Національним банком України учасників валютних відносин

Відповідно до статті 5 Декрету Національний банк України видає **індивідуальні та генеральні ліцензії** на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування згідно з Декретом.

Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим кредитно-фінансовим установам України на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання. Уповноважені банки та

інші кредитно-фінансові установи, що одержали генеральну ліцензію Національного банку України на здійснення операцій, пов'язаних з торгівлею іноземною валютою, мають право відкривати на території України пункти обміну іноземних валют, у тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами — резидентами.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції. Індивідуальної ліцензії потребують такі операції:

а) вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей, за винятком:

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами — резидентами іноземної валюти на суму, що визначається Національним банком України;

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами — резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах;

- платежів у іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя;

- платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;

- вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

б) ввезення, переказування, пересилання в Україну валюти України, за винятком випадків, передбачених пунктом 2 статті 3 Декрету;

в) надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

г) використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як застави;

д) розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком:

- ♦ відкриття фізичними особами — резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;

◆ відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками;

◆ відкриття рахунків у іноземній валюті резидентами, зазначеними в абзаці четвертому пункту 5 статті 1 Декрету;

е) здійснення інвестицій за кордон, у тому числі шляхом придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами — резидентами як дарунок або у спадщину.

Одержання індивідуальної ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами індивідуальної ліцензії.

Порядок і терміни видачі ліцензій, перелік документів, необхідних для одержання ліцензій, а також підстави для відмови у видачі ліцензій визначаються Національним банком України. Відмова у видачі Національним банком України ліцензії може бути оскаржена в суді або господарському суді.

Відповідно до статті 7 Декрету у розрахунках між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту використовується як засіб платежу іноземна валюта. Такі розрахунки здійснюються лише через уповноважені банки. Наймодавці-нерезиденти здійснюють оплату праці резидентів виключно в валюті України готівкою або у безготівковій формі. Здійснення розрахунків між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України допускається за умови одержання індивідуальної ліцензії Національного банку України.

З приводу відкриття рахунків у банках інших держав звертаємо увагу на наступне. Відповідно до статті 386 Господарського кодексу України суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право відкривати будь-які не заборонені законом валютні рахунки в банківських установах, розташованих на території інших держав. Порядок відкриття валютних рахунків у банківських установах на території інших держав регулюється законодавством відповідної держави. У разі відкриття валютного рахунку в банківській установі за межами України суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності зобов'язаний повідомити про це Національний банк України не пізніше як у триденний строк. Порушення цієї вимоги тягне адміністративно-господарську відповідальність у порядку, встановленому законом. Відкриття валютного рахунку в установі банку за межами України суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності, у статутному фонді якого є частка державного майна, здійснюється за погодженням з Фондом державного май-

на Україні. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зобов'язані надавати відомості про використання своїх валютних рахунків податковим органам у порядку, встановленому законодавством.

Порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України регламентується Положенням про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичним та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України, затвердженим постановою Правління Національного банку від 14 жовтня 2004 р. № 485 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 5 листопада 2004 р. за 1413/10012). Згідно з пунктом 1.4 цього Положення без ліцензії з дотриманням законодавства України розміщують валютні цінності та здійснюють інші операції через рахунки такі резиденти:

- уповноважений банк (якщо зазначені рахунки є кореспондентськими);
- фізична особа під час її перебування за кордоном;
- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які користуються імунітетом і дипломатичними привілеями.

Для отримання ліцензії або зміни умов раніше отриманої ліцензії заявник має подати документи (копії документів), перелік яких визначено вказаним Положенням:

- ♦ територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням (місцем проживання) резидента — для фізичних осіб, які не є підприємцями;
- ♦ Генеральному департаменту банківського нагляду Національного банку — для юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Строк дії ліцензії не може перевищувати одного календарного року. Ліцензія видається без права передавання іншим особам. Про факт відкриття рахунку резидент у триденний строк зобов'язаний повідомити територіальне управління Національного банку за своїм місцезнаходженням/місцем проживання. Надання ліцензії є платною послугою НБУ.

Порядок надання Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу регламентується Положенням, затвердженим постановою Національного банку України від 14 жовтня 2004 р. № 483 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 9 листопада 2004 р.

за № 1429/10028). Згідно з цим Положенням використання іноземної валюти як засобу платежу дозволяється:

- якщо ініціатором або отримувачем за валютною операцією є уповноважений банк (ця норма стосується лише тих операцій уповноваженого банку, на здійснення яких Національний банк видав йому банківську ліцензію та письмовий дозвіл на здійснення операції з валютними цінностями);

- у випадках, передбачених законами України.

У всіх інших випадках використання іноземної валюти як засобу платежу на території України дозволяється виключно на підставі ліцензії.

Національний банк надає ліцензію виключно за умови достатньої обґрунтованості потреби використання іноземної валюти як засобу платежу. При цьому ліцензія має бути отримана до здійснення відповідної валютної операції. Одержання ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами ліцензії. Валютна операція, на здійснення якої видана (отримана) ліцензія, не може проводитися за рахунок іноземної валюти, отриманої як кредит (позика) або купленої за гривні на міжбанківському валютному ринку України.

Порядок видачі Національним банком індивідуальних ліцензій на розрахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України встановлений Положенням, яке затверджено постановою Правління НБУ від 14 жовтня 2004 р. № 484 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 9 листопада 2004 р. за № 1430/10029).

Порядок видачі індивідуальних ліцензій на переказування іноземної валюти за межі України для оплати банківських металів та проведення окремих валютних операцій регламентується Положенням НБУ, затвердженим постановою Правління НБУ від 17 червня 2004 р. №266.

---

§ 5. Особливості розрахунків в іноземній валюті

Перед тим, як перейти власне до особливостей здійснення розрахунків в іноземній валюті, необхідно звернути увагу на норми загальних законів щодо регулювання певних питань, які

мають безпосереднє відношення до зазначеної сфери, і про які на практиці іноді забувають.

Відповідно до статті 192 Цивільного кодексу України законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом.

Згідно зі статтею 524 Цивільного кодексу України зобов'язання має бути виражене у грошовій одиниці України — гривні. Сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті.

Відповідно до статті 533 Цивільного кодексу України грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях. Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом. Використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом.

Згідно з частиною 2 статті 189 Господарського кодексу України ціна є істотною умовою господарського договору. Ціна зазначається в договорі у гривнях. Ціни у зовнішньоекономічних договорах (контрактах) можуть визначатися в іноземній валюті за згодою сторін. Зазначеній статті кореспондує частина 2 статті 198 кодексу, відповідно до якої грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону.

Згідно зі статтею 387 Господарського кодексу України суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності після сплати передбачених законом податків та зборів (обов'язкових платежів) самостійно розпоряджаються валютною виручкою від проведених ними операцій, крім випадків, визначених законом відповідно до цього Кодексу. Законом може бути запроваджено режим обов'язкового розподілу виручки від зовнішньоекономічних операцій в іноземній валюті між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та уповноваженими державними валютними фондами, а також по-

рядок і розміри відрахувань іноземної валюти. Інформація про запровадження вказаного режиму має бути опублікована в офіційному друкованому органі Кабінету Міністрів України не пізніше як за два місяці до запровадження цього режиму.

Особливості проведення розрахунків в іноземній валюті визначені Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР.

Згідно з цим Законом за загальним правилом виручка резидентів у іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 90 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності — з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності. Перевищення зазначеного терміну потребує індивідуальної ліцензії Національного банку України.

Імпортні операції резидентів, які здійснюються на умовах відстрочення поставки, в разі, коли таке відстрочення перевищує 90 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу або виставлення векселя на користь постачальника продукції (робіт, послуг), що імпортується, потребують індивідуальної ліцензії Національного банку України.

При застосуванні розрахунків щодо імпортних операцій резидентів у формі документарного акредитиву вищезазначений 90-денний термін діє з моменту здійснення уповноваженим банком платежу на користь нерезидента.

Резиденти, які купують іноземну валюту через уповноважені банки для забезпечення виконання зобов'язань перед нерезидентами, зобов'язані здійснювати перерахування таких сум протягом 5 робочих днів з моменту зарахування таких сум на валютні рахунки резидентів.

За порушення зазначених термінів Законом передбачена відповідальність у вигляді пені за кожний день прострочення у розмірі 0,3 відсотка суми неодержаної виручки (митної вартості недопоставленої продукції) в іноземній валюті, перерахованої у грошову одиницю України за валютним курсом Національного банку України на день виникнення заборгованості.

Поряд з цим, Законом передбачено випадки, за яких відповідальність за порушення встановлених термінів не застосовується. Так, у разі прийняття судом, Міжнародним комерційним арбіт-

ражним судом чи Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України позовної заяви резидента про стягнення з нерезидента заборгованості, яка виникла внаслідок недотримання нерезидентом термінів, передбачених експортно-імпортними контрактами, терміни, передбачені Законом, зупиняються і пеня за їх порушення в цей період не сплачується. Проте в разі прийняття судом рішення про відмову в позові повністю або частково, або припинення (закриття) провадження у справі чи залишення позову без розгляду терміни, передбачені цим Законом, поновлюються і пеня за їх порушення сплачується за кожний день прострочення, включаючи період, на який ці терміни було зупинено. У разі прийняття судом рішення про задоволення позову пеня за порушення термінів, передбачених Законом, не сплачується з дати прийняття позову до розгляду судом або арбітражним судом.

У разі перевищення термінів, передбачених цим Законом для надходження виручки від нерезидентів, в разі виконання резидентами договорів виробничої кооперації, консигнації, комплексного будівництва, оперативного і фінансового лізингу, поставки складних технічних виробів і товарів спеціального призначення, Національний банк України може надавати індивідуальні ліцензії. Порядок віднесення операцій резидентів до вказаних операцій встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Якщо перевищення термінів, встановлених Законом для зарахування виручки від нерезидентів, обумовлено виникненням форс-мажорних обставин, перебіг зазначених термінів зупиняється на весь період дії форс-мажорних обставин та поновлюється з дня, наступного за днем закінчення дії таких обставин. Підтвердженням форс-мажорних обставин є відповідна довідка Торгово-промислової палати або іншої уповноваженої організації (органу) країни розташування сторони договору (контракту) або третьої країни відповідно до умов договору.

У разі порушення резидентами термінів перерахування придбаної іноземної валюти така валюта продається уповноваженими банками протягом 5 робочих днів на міжбанківському валютному ринку України. При цьому позитивна курсова різниця, що може виникнути за такою операцією, щоквартально направляється до Державного бюджету України, а негативна курсова різниця відноситься на результати господарської діяльності резидента.

Необхідно зазначити, що повноваження стягувати передбачену Законом пеню покладено на державні податкові інспекції, а обов'язок здійснювати контроль за дотриманням норм Закону —

на уповноважені банки. Порядок виконання банками зазначених функцій, а також порядок отримання індивідуальних ліцензій на продовження законодавчо встановлених термінів регулюється Інструкцією про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпортними та лізинговими операціями, затвердженою постановою Правління Національного банку України № 136 від 24.03.99 р.

Відповідно до зазначеної Інструкції банки зобов'язані вимагати від своїх клієнтів повної інформації про експортні, імпортні та лізингові операції, розрахунки за якими останні проводять через ці банки. Банки зобов'язані при перерахуванні резидентом коштів на користь нерезидента, при надходженні від нерезидента коштів на користь резидента, або якщо резидент зазначений у реєстрі ВМД, вимагати від останнього (залежно від виду операції) копії: договору з нерезидентом, ВМД, актів та інших документів, що підтверджують здійснення експорту (імпорту) продукції, виконання робіт (надання або отримання послуг), здійснення експорту прав інтелектуальної власності, та інших документів, що необхідні банку для здійснення контролю за своєчасністю розрахунків за експортними, імпортними та лізинговими операціями його клієнтів. Копії цих документів підлягають збереженню у справі клієнта.

Банк реєструє зазначені валютні операції своїх клієнтів у спеціальних журналах (строк зберігання журналів — 10 років).

---

§ 6. Відповідальність за порушення валютного законодавства

Відповідальність за порушення валютного законодавства передбачена статтею 16 Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». Згідно з цією статтею незаконні скуповування, продаж, обмін чи використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави, тобто вчинення цих дій без відповідного дозволу (ліцензії), якщо відповідно до цього Декрету та інших актів валютного законодавства наявність такого дозволу (ліцензії) є обов'язковою, тягнуть за собою адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Зокрема, статтею 208 Кримінального кодексу України передбачено відповідальність за незаконне відкриття або використання

за межами України валютних рахунків. Згідно з цією статтею незаконне, з порушенням встановленого законом порядку, відкриття або використання за межами України валютних рахунків фізичних осіб, вчинене громадянином України, що постійно проживає на її території, а так само валютних рахунків юридичних осіб, що діють на території України, вчинене службовою особою підприємства, установи чи організації України або за її дорученням іншою особою, а також вчинення зазначених дій особою, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, — караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років, з конфіскацією валютних цінностей, що знаходяться на зазначених вище рахунках.

До резидентів, нерезидентів, винних у порушенні правил валютного регулювання і валютного контролю, застосовуються такі міри відповідальності (фінансові санкції):

- за здійснення операцій з валютними цінностями, що передбачені пунктом 2 статті 5 цього Декрету, без одержання генеральної ліцензії Національного банку України — штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій, з виключенням банку із Республіканської книги реєстрації банків або без такого виключення;

- за здійснення операцій з валютними цінностями, що потребують одержання ліцензії Національного банку України згідно з пунктом 4 статті 5 Декрету, без одержання індивідуальної ліцензії Національного банку України — штраф у сумі, еквівалентній сумі зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій;

- за торгівлю іноземною валютою банками та іншими кредитно-фінансовими установами без одержання ліцензії Національного банку України та (або) з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, встановлених Національним банком України, — штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій, з виключенням банку із Республіканської книги реєстрації банків або без такого виключення;

- за невиконання уповноваженими банками обов'язків, передбачених пунктом 4 статті 4 та пунктом 2 статті 13 Декрету, — позбавлення генеральної ліцензії Національного банку України на право здійснення валютних операцій або штраф у розмірі, що встановлюється Національним банком України;

- за порушення резидентами порядку розрахунків, установленого статтею 7 Декрету, — штраф у розмірі, еквівалентному сумі валютних цінностей, що використовувалися при розрахунках, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких розрахунків;

- за несвоєчасне подання, приховування або перекручення звітності про валютні операції — штраф у сумі, що встановлюється Національним банком України;

- за невиконання резидентами вимог щодо декларування валютних цінностей та іншого майна, передбачених статтею 9 Декрету, — штраф у сумі, що встановлюється Національним банком України.

Санкції, передбачені цим пунктом, застосовуються Національним банком України та за його визначенням — підпорядкованими йому установами. Оскарження дій щодо накладення стягнень провадиться у судовому порядку.

РЕЗЮМЕ

---

1. Валютне регулювання можна визначити як урегульовану нормами законодавства діяльність уповноважених органів держави, спрямовану на встановлення порядку здійснення валютних операцій резидентами та нерезидентами на території України, а також резидентами України за кордоном, а валютний контроль — як діяльність уповноважених органів державної влади інших уповноважених суб'єктів, спрямовану на забезпечення дотримання встановленого порядку здійснення валютних операцій.

2. Основні принципи валютного регулювання закріплені у Статуті МВФ, який набрав чинності 27 грудня 1945 р.

3. За класифікацією МВФ, нині у світі практикують п'ять основних типів валютних режимів: курс, фіксований щодо однієї валюти; фіксований щодо кошика валют; з обмеженою гнучкістю; з керованою гнучкістю; незалежно плаваючий курс. Україна, як і більшість держав СНД, входить до групи країн із керованими плаваючими курсами.

4. Основні засади валютного регулювання та валютного контролю закріплені як в актах загального законодавства, так і в актах спеціального законодавства України.

5. На сьогодні режим здійснення валютних операцій на території України, загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших кредитно-фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства встановлені Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15—93.

6. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» валютне регулювання в Україні здійснюють Кабінет Міністрів України та Національний банк України.

7. Національний банк здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті; організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій.

8. Національний банк України видає генеральні та індивідуальні ліцензії на здійснення валютних операцій.

9. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» валютний контроль в Україні здійснюють Національний банк України (головний орган валютного контролю), органи державної податкової служби, Державний митний комітет України, Міністерство зв'язку України. Комерційні банки є агентами валютного контролю.

10. Об'єктом валютного контролю можуть бути не будь-які операції з валютними цінностями, а саме ті, які чітко визначені у Декреті Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю».

11. Обсяг прав та обов'язків учасників валютних правовідносин залежить від того, чи є вони резидентами, чи нерезидентами за валютним законодавством України.

12. Класифікація юридичних осіб та їх представництв на резидентів та нерезидентів відповідно до законодавства України здійснюється на підставі двох критеріїв:

- 1) місцезнаходження (на території України чи за її межами);
- 2) здійснення підприємницької діяльності на підставі Законів України (здійснюється, чи ні).

13. За загальним правилом виручка резидентів у іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 90 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності — з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності. Перевищення зазначеного терміну потребує індивідуальної ліцензії Національного банку України.

14. За порушення правил здійснення валютних операцій може застосовуватися фінансова, адміністративна та кримінальна відповідальність.

Контрольні запитання

---

1. Сформулюйте визначення валютного регулювання та валютного контролю.
2. Що являє собою Міжнародний Валютний Фонд?
3. Які основні нормативно-правові акти законодавства України регламентують валютні відносини?
4. Що таке валютні цінності?
5. Які операції підлягають валютному регулюванню та валютному контролю?
6. Які особи є резидентами та нерезидентами України?
7. Які повноваження має Національний банк України в сфері валютних відносин?
8. Який порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті? Чи можливе продовження законодавчо встановлених термінів для повернення валютної виручки?
9. У чому полягають обов'язки комерційних банків як агентів валютного контролю?
10. Яка відповідальність може застосовуватися за порушення валютного законодавства?

Список рекомендованої літератури

Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. / Закони України. Офіційне видання. — ТЛО. — К.:АТ «Книга», 1997.

Цивільний кодекс України.

Господарський кодекс України

Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15-93 // Відомості Верховної Ради України, 1993. — № 17. — Ст. 184.

Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 29. — Ст. 238; 2000. — № 14—15—16.

Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5—6. — Ст. 30.

Закон України «Про порядок розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР.

Положення про порядок видачі індивідуальних ліцензій на переказування іноземної валюти за межі України для оплати банківських металів та проведення окремих валютних операцій, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17 червня 2004 року №266, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 16 липня 2004 р. за №897/9496.

Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розрахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України та внесення змін до нормативно-правового акта Національного банку України, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 року №484, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 9 листопада 2004 р. за №1430/10029.

Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 року №483, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 9 листопада 2004 р. № 1429/10028.

Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 р. № 485, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 5 листопада 2004 р. за № 1413/10012.

Інструкція про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпортними та лізинговими операціями, затверджена постановою Правління Національного банку України № 136 від 24.03.99.

Алісов Є. О. Правове регулювання валютних відносин // Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. — Харків, Національна академія України ім. Ярослава Мудрого, 1996. — 23 с.

Банківське право України: Навч. посібник. Кол. авт.: Жуков А. М., Іоффе А. Ю., Кротюк В. Л., Пасічник В. В., Селиванов А. О. та ін. / За заг. ред. А. О. Селіванова. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — 384 с.

Сременко О. Міжнародний валютний фонд: членський склад, квоти // Вісник НБУ. — Вересень 2004. — С. 44.

Кравченко Л. М. Особливості банківського валютного контролю як функції державного управління // Адміністративна реформа в Україні: шлях до Європейської інтеграції: Зб. наук. праць. — К., 2003. — С. 242—245.

Литвин Н. Правові аспекти регулювання валютних операцій комерційних банків в Україні // Вісник НБУ. — Листопад 1999. — С. 18—21.

Мусієнко Т. Особливості валютного регулювання в Україні // Вісник НБУ. — Травень 1999. — С. 22—24.

Орлюк О. П. Банківське право: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2004 — 376 с.

Половко С. М. Поняття і визначення валютних операцій за законодавством України // Науковий вісник: збірник наукових праць Академії державної податкової служби України. — 2003. — № 1 (19). — С. 242—246.

Половко С. М. Правове регулювання банківських валютних операцій в Україні // Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. — 13 с.

Половко С. М. Режим ліцензування валютних операцій // Право України. — 2003. — № 11. — С. 41—45.

Глава 15

БАНКИ ЯК УЧАСНИКИ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

§ 1. Правовий статус банків як осіб, які сприяють виконанню платниками податків їх податкових обов'язків.

§ 2. Банки як платники податків, зборів (обов'язкових платежів).

---

§ 1. Правовий статус банків як осіб, які сприяють виконанню платниками податків їх податкових обов'язків

Необхідно зазначити, що банки та інші фінансові установи можуть брати участь у податкових правовідносинах у двох статусах:

- як особи, що сприяють справлянню податків, зборів (обов'язкових платежів);
- як платники податків, зборів (обов'язкових платежів).

Права та обов'язки банків як осіб, що сприяють справлянню податків, зборів (обов'язкових платежів)

Сприяння банків і небанківських фінансових установ справлянню податків, зборів та інших обов'язкових платежів полягає у веденні рахунків платників податків, та, відповідно, перерахуванні сум податків, зборів й інших обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів.

Обов'язки банків та інших небанківських фінансових установ в сфері податкових відносин визначені, в першу чергу, в Законі України «Про систему оподаткування», Законі України «Про банки і банківську діяльність», Законі України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами».

Відповідно до статті 5 Закону України «Про систему оподаткування» фінансові установи відкривають рахунки платникам податків і зборів (обов'язкових платежів) лише за умови пред'явлення ними документа, що підтверджує взяття їх на облік в органі державної податкової служби.

Згідно із законодавством України банківські рахунки підприємців — юридичних осіб та фізичних осіб перебувають на обліку в органах державної податкової служби. Так, відповідно до статті 5 Закону України «Про систему оподаткування» фінансові установи зобов'язані надіслати повідомлення про закриття рахунка платника податків і зборів (обов'язкових платежів) — юридичної чи фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності до органу державної податкової служби, в якому обліковується платник податків.

Фінансові установи починають видаткові операції за рахунком платника податків — суб'єкта підприємницької діяльності (крім банку) з дати отримання фінансовою установою документально підтвердженого повідомлення органу державної податкової служби про взяття рахунка на облік в органах державної податкової служби.

Форма і зміст повідомлень визначаються центральним органом державної податкової служби про взяття рахунка на облік в органах державної податкової служби України.

Ця вимога закону знайшла своє закріплення і у відповідному підзаконному акті Національного банку України. Так, відповідно до пункту 1.13 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492, у разі відкриття поточного або вкладного (депозитного) рахунка підприємцю до отримання банком повідомлення про взяття рахунка на облік органом державної податкової служби (далі — повідомлення) (1) операції за цим рахунком здійснюються лише із зарахування коштів. Датою початку видаткових операцій за рахунком підприємця в банку є дата реєстрації отримання банком зазначеного повідомлення. Повідомлення зберігається в справі з юридичного оформлення рахунка. Видаткові операції за рахунком відокремленого підрозділу юридичної особи-підприємця здійснюються після отримання банком повідомлення про взяття рахунка на облік органом державної податкової служби за місцезнаходженням відокремленого підрозділу. Повідомлення має відповідати зразку корінця повідомлення від платника податків про відкриття рахунка в установі банку, зазначе-

ному в додатку 1 до Порядку подання податковим органам повідомлення про відкриття (закриття) рахунків в установах банків, затвердженого наказом Державної податкової адміністрації України від 01.08.2001 № 306 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 31.10.2001 за № 923/6114.

Необхідно звернути увагу на те, що законодавством України передбачена відповідальність банків та інших фінансових установ за несвоєчасне повідомлення податкових органів про відкриття (закриття) рахунків клієнтів. Відповідно до пункту 12 частини 1 статті 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» передбачено, що органи державної податкової служби мають право застосовувати до установ банків, що не подали відповідним органам державної податкової служби в установленій законом строк повідомлень про закриття рахунків платників податків або розпочали здійснення видаткових операцій за рахунком платника податків до отримання повідомлення відповідного органу державної податкової служби про взяття рахунка на облік в органах державної податкової служби, фінансові (штрафні) санкції у розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Таким чином, строк для подання таких повідомлень має бути встановлений законом. Такий строк був встановлений статтею 24 Закону України «Про підприємства в Україні». Проте, як відомо, зазначений закон втратив чинність у зв'язку набуттям юридичної сили Господарським кодексом України. На сьогодні термін направлення банками та іншими фінансовими установами про відкриття (закриття) рахунків клієнтів не встановлений на рівні закону. Такий термін визначено вказаним вище Порядком подання податковим органам повідомлення про відкриття (закриття) рахунків в установах банків. Він становить 3 дні з дня відкриття (закриття) рахунку. Таким чином, з формальної точки зору підстави для реалізації податковими органами права, визначеного у пункті 12 статті 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні», відсутні. Проте органи державної податкової служби його реалізують, про що свідчить, зокрема, лист Державної податкової адміністрації України від 29.04.2005 р. № 8493/7/19-1117 «Про застосування фінансових санкцій за порушення термінів повідомлення про відкриття /закриття банківських рахунків». У зазначеному листі ДПАУ в якості підстав для реалізації вищезазначеного права податківців наводить Інструкцію про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, а також Порядок надання по-

датковим органам Повідомлення про відкриття (закриття) рахунків в фінансових установах. На бік податкових органів у цьому питанні стало і Міністерство фінансів України. У своєму листі від 18.05.2005 р. № 24-48-41 Мінюст роз'яснив, що дійсно, законом термін для повідомлення про відкриття/закриття рахунків не передбачений. Проте з метою дотримання послідовності дій платників податків та органів державної податкової служби при взятті на облік в органах державної податкової служби рахунків платників податків, відкритих у фінансових установах, Мінюст вважає доцільним до встановлення законом терміну надання повідомлення про відкриття (закриття) рахунків в фінансових установах дотримуватися терміну, передбаченого у п. 2 Порядку ДПАУ.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про систему оподаткування» фінансові установи зобов'язані подавати органам державної податкової служби на їх письмовий запит відомості про наявність і рух коштів на поточних та вкладних (депозитних) рахунках платників податків — клієнтів цих установ у порядку, встановленому законом. Відповідно до статті 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» інформація щодо юридичних і фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками, зокрема, органам Державної податкової служби України на їх письмову вимогу з питань оподаткування або валютного контролю стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу, на письмову вимогу суду або за рішенням суду. Вимога відповідного державного органу на отримання інформації, яка містить банківську таємницю, повинна:

- 1) бути викладена на бланку державного органу встановленої форми;
- 2) бути надана за підписом керівника державного органу (чи його заступника), скріпленого гербовою печаткою;
- 3) містити передбачені цим Законом підстави для отримання цієї інформації;
- 4) містити посилання на норми закону, відповідно до яких державний орган має право на отримання такої інформації.

Це право податкових органів на отримання інформації від банків обмежене Законом України «Про державну податкову службу в Україні». Відповідно до пункту 5 статті 11 цього Закону органи державної податкової служби мають право одержувати безоплатно від платників податків, а також від установ Національного банку України та комерційних банків у порядку, встанов-

леному Законом України «Про банки і банківську діяльність», довідки та/або копії документів лише про наявність банківських рахунків. Інформація про обсяг та обіг коштів на рахунках, у тому числі про ненадходження у встановлені терміни валютної виручки від суб'єктів підприємницької діяльності надається виключно на підставі рішення суду.

Фінансові установи виконують доручення платників податків і зборів (обов'язкових платежів) на перерахування податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів у встановлений законом термін. Термін виконання банками доручень платників податків визначений у Законі України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні». Відповідно до статті 8 цього Закону банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, що міститься в розрахунковому документі, який надійшов протягом операційного часу банку, в день його надходження. У разі надходження розрахункового документа клієнта до обслуговуючого банку після закінчення операційного часу банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, що міститься в цьому розрахунковому документі, не пізніше наступного робочого дня.

Фінансова відповідальність банків за невиконання або неналежне виконання доручень клієнтів—платників податків з перерахування сум податків, зборів (обов'язкових платежів) передбачена Законом України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами». Відповідно до пункту 16.5 статті 16 цього Закону за порушення строків перерахування податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів або державних цільових фондів, встановлених Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», банк сплачує пеню за кожний день прострочення, включаючи день сплати, у розмірах, встановлених підпунктом 16.4.1 пункту 16.4 статті 16, та штрафні санкції, встановлені підпунктом 17.1.7 пункту 17.1 статті 17 цього Закону, а також несе іншу відповідальність, встановлену цим Законом, за порушення порядку своєчасного та повного внесення податку, збору (обов'язкового платежу) до бюджету або державного цільового фонду. При цьому платник податків, зборів (обов'язкових платежів) звільняється від відповідальності за несвоєчасне або неповне зарахування таких платежів до бюджетів та державних цільових фондів, включаючи нараховану пеню або штрафні санкції. Днем подання до установ банків платіжного доручення за всіма видами податкових платежів вважається день його реєстрації у цих установах.

Це положення Закону має дуже важливе значення, оскільки відповідно до статті 50 Бюджетного кодексу України податки, збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету визнаються зарахованими в доход державного бюджету з моменту зарахування на єдиний казначейський рахунок державного бюджету.

Не вважається порушенням строків зарахування податків і зборів (обов'язкових платежів) з вини банку, якщо таке порушення стало наслідком регулювання Національним банком України економічних нормативів такого банку, що призводить до браку вільного залишку коштів на такому кореспондентському рахунку для здійснення зарахування.

Якщо у майбутньому банк або його правонаступники відновлюють платоспроможність, відлік термінів зарахування податків, зборів (обов'язкових платежів) розпочинається з моменту такого відновлення.

При стягненні коштів та майна платників податків—клієнтів банків, страхувальників страхових організацій або членів інших небанківських фінансових установ, створених відповідно до закону, податкові органи або державні виконавці не мають права звертати стягнення на залишки коштів на кореспондентських рахунках банків, а також на страхові та прирівняні до них резерви банків, страхових організацій або небанківських фінансових установ, сформованих відповідно до законодавства.

---

§ 2. Банки як платники податків, зборів (обов'язкових платежів)

Оподаткування прибутку банків (небанківських фінансових установ)

Порядок оподаткування прибутку банків (небанківських фінансових установ) визначений у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств».

Відповідно до пункту 4.1.2 статті 4 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з надання фінансових послуг, торгівлі валютними цінностями, цінними паперами, торго-

вими зобов'язаннями та вимогами включаються до валового доходу.

Згідно з пунктом 7.3.8 статті 7 цього Закону банки здійснюють відмінний від інших платників податку податковий облік результатів операцій з іноземною валютою. Облік операцій з продажу або купівлі іноземної валюти, які здійснюються за дорученням та за рахунок клієнтів таких банків, ведеться окремо від обліку операцій з продажу або купівлі іноземної валюти, здійснюваних за рішенням банку за рахунок інших (власних) джерел.

При здійсненні операцій з продажу або купівлі іноземної валюти за дорученням та за рахунок клієнтів до валових доходів банку відносяться суми комісійних (брокерських) та інших подібних видів винагород, одержаних (нарахованих) банком у зв'язку із здійсненням таких операцій протягом звітного періоду, а до валових витрат — витрати банку, понесені (нараховані) у зв'язку із здійсненням таких операцій протягом звітного періоду.

При здійсненні операцій з купівлі або продажу іноземної валюти за рішенням банку до складу валових доходів або валових витрат банку відноситься кінцевий фінансовий результат обмінних (конверсійних) операцій за результатами звітного періоду.

Кінцевий фінансовий результат обмінних (конверсійних) операцій за результатами звітного періоду вираховується як сума фінансових результатів обмінних (конверсійних) операцій за результатами кожного банківського дня. Фінансовим результатом обмінних (конверсійних) операцій за результатами банківського дня є різниця між валовими доходами, отриманими (нарахованими) банком внаслідок продажу іноземної валюти протягом такого банківського дня, та валовими витратами, понесеними (нарахованими) у зв'язку із придбанням іноземної валюти протягом такого банківського дня.

У розрахунки фінансового результату обмінних (конверсійних) операцій не беруться суми комісійних (брокерських) або інших подібних винагород, сплачених або отриманих (нарахованих) банком у зв'язку із здійсненням таких обмінних (конверсійних) операцій, які відносяться до складу валових доходів або валових витрат банку у загальному порядку.

Звертаємо увагу, що наказом Державної податкової адміністрації України від 31.03.2003 р. № 148 затверджено форму декларації з податку на прибуток банку та Порядок її складання

Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» також встановлені особливості покриття безнадійної заборгова-

ності банками та небанківськими фінансовими установами (пункт 12.2 статті 12 Закону).

Будь-який банк, а також будь-яка небанківська фінансова установа, створена згідно з нормами відповідних законів, крім страхових компаній та недержавних пенсійних фондів (далі — фінансові установи), зобов'язані створювати страховий резерв для відшкодування можливих втрат по основному боргу (без процентів та комісій) за всіма видами кредитів (у тому числі консолідованим іпотечним боргом), а також гарантій, порук, придбаних цінних паперів (у тому числі іпотечних сертифікатів з фіксованою дохідністю), інших активних банківських операцій, які відносяться до їх господарської діяльності згідно із законодавством.

Створення страхового резерву здійснюється фінансовою установою самостійно у розмірі, достатньому для повного покриття ризиків неповернення основного боргу за кредитами, гарантіями, поруками, придбаними цінними паперами, іншими видами заборгованості, визнаними нестандартними за методикою, яка встановлюється для банків Національним банком України, а для небанківських фінансових установ — спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг, а також за кредитами, гарантіями, поруками, придбаними цінними паперами, іншими видами заборгованості, визнаними безнадійними згідно з нормами цього Закону.

Розмір страхового резерву, що створюється за рахунок збільшення валових витрат фінансової установи, не може перевищувати:

— для комерційних банків — 10 відсотків від суми боргових вимог, а саме сукупної заборгованості за кредитами, гарантіями та поруками, фактично наданими (виставленими на користь) дебіторам на останній робочий день звітного податкового періоду;

— для небанківських фінансових установ — розміру, що встановлюється відповідними законами про відповідну небанківську фінансову установу, але не більше 15 відсотків від суми боргових вимог, а саме сукупних зобов'язань дебіторів такої небанківської фінансової установи на останній робочий день звітного податкового періоду.

До суми зазначеної заборгованості не включаються зобов'язання дебіторів, які виникають при здійсненні операцій, що не включаються до основної діяльності фінансових установ.

Під терміном «основна діяльність» слід розуміти операції, визначені статтею 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність», а також відповідними статтями законів про небанківські фінансові установи.

У разі, коли за наслідками звітнього податкового періоду відбувається зменшення сукупного розміру нестандартних або безнадійних кредитів (інших видів заборгованості) у зв'язку з їх переведенням до стандартної категорії чи зі списанням до складу валових витрат платника податку за процедурою, встановленою пунктом 12.3 статті Закону «Про оподаткування прибутку підприємств», або при зменшенні сум боргових вимог, що використовується як база для визначення обмежень, встановлених підпунктом 12.2.3 цього пункту, надлишкова сума страхового резерву направляється на збільшення валового доходу фінансової установи за наслідками такого звітнього періоду.

Постановою Правління Національного банку України від 06.07.2000 № 279 затверджене Положення про формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків.

Згідно з пунктом 1.3 вказаного Положення з метою недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальників (контрагентів банку) оцінка кредитних ризиків здійснюється за всіма кредитними операціями та коштами, що розміщені на кореспондентських рахунках, які відкриті в інших банках як у національній, так і в іноземній валюті.

Відповідно до пункту 1.8 Положення резерв під кредитні ризики поділяється на резерви під стандартну та нестандартну заборгованість за кредитними операціями. Резерви під нестандартну заборгованість формуються за кредитними операціями, класифікованими як «під контролем», «субстандартні», «сумнівні», а також «безнадійні».

Резерв під кредитні ризики формується в тій валюті, у якій враховується заборгованість. Резерв під кредитні ризики використовується лише для покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є неможливим.

Банки самостійно визначають рівень ризику кредитних операцій, оцінюють фінансовий стан позичальників (контрагентів банку) та вартість застави в межах чинного законодавства.

Безнадійна кредитна заборгованість списується банком за рахунок резерву під нестандартну заборгованість за рішенням правління банку (пункт 1.10 Положення).

Банки зобов'язані розробити та затвердити за рішенням відповідного органу банку внутрішньобанківське положення про порядок проведення кредитних операцій та методика проведення оцінки фінансового стану позичальника (контрагента банку). Ці

документи повинні подаватися на вимогу уповноважених працівників Національного банку для перевірки достовірності оцінки фінансового стану позичальників, правильності їх класифікації та достатності резервів під кредитні ризики. Відсутність чи неподання цих документів для ознайомлення уповноваженим працівникам Національного банку вважається підставою для негативних висновків щодо якості активів та управління банку.

Якщо банк здійснює довгострокове кредитування інвестиційних проектів, то внутрішні положення банку мають містити правила щодо порядку видачі такого кредиту, методики оцінки інвестиційного проекту, методики аналізу бізнес-плану реалізації інвестиційного проекту та його самоокупності, порядку проведення обстеження позичальника, методики оцінки його інвестиційної кредитоспроможності, визначення схем кредитування інвестиційних проектів і регламенту підготовки прийняття рішень про надання інвестиційного кредиту (пункт 1.11 Положення).

Нестандартною є заборгованість за простроченими понад 31 день і сумнівними щодо отримання нарахованими доходами. Формування резерву під прострочені та сумнівні щодо отримання нараховані доходи банки здійснюють щомісяця в розмірі фактичної заборгованості за простроченими понад 31 день і сумнівними щодо отримання нарахованими доходами за станом на перше число місяця, наступного за звітним. Контроль за повнотою сформованого резерву здійснюється за даними місячного балансу.

Банки зобов'язані щомісяця здійснювати інвентаризацію прострочених і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів та в разі погашення позичальником (контрагентом) заборгованості за нарахованими доходами коригувати суму резерву відповідно до загальної суми прострочених понад 31 день і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів, що обліковуються за балансовими рахунками класів 1, 2, 3.

Нараховані доходи, що визнані згідно з чинним законодавством безнадійними щодо отримання, списуються за рішенням правління банку за рахунок резерву

Необхідно звернути увагу на те, що наказом Державної податкової адміністрації України від 15.07.2002 р. № 334 затверджено податкове роз'яснення щодо застосування положень пункту 12.2 статті 12 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» стосовно формування банківськими установами страхового резерву, що створюється за рахунок збільшення валових витрат. У податковому роз'ясненні зазначено, що відповідно до Закону страхові резерви за рахунок страхових витрат створюють-

ся для відшкодування можливих втрат за основним боргом за придбаними цінними паперами, причому заборгованість за придбаними цінними паперами має бути нестандартною за методикою, визначеною Національним банком України. У разі відсутності заборгованості за придбаними цінними паперами (наприклад, за акціями підприємств) відповідно відсутні і підстави для віднесення до валових витрат коштів, направлених на формування у фінансовому обліку банку резервів під знецінення таких цінних паперів.

Особливості оподаткування банків податком на додану вартість

Слід пам'ятати, що згідно з пунктом 3.2 статті 3 Закону України «Про податок на додану вартість» не є об'єктом оподаткування, зокрема:

- випуску (емісії), розміщення у будь-якій формі управління та продажу (погашення, викупу) за кошти цінних паперів, що випущені в обіг (емітовані) суб'єктами підприємницької діяльності, Національним банком України відповідно до закону, включаючи інвестиційні та іпотечні сертифікати, сертифікати фонду операцій з нерухомістю, деривативи, а також корпоративні права, виражені в інших, ніж цінні папери, формах; обміну зазначених цінних паперів та корпоративних прав, виражених в інших, ніж цінні папери, формах, на інші цінні папери; розрахунково-клірингової, реєстраторської та депозитарної діяльності на ринку цінних паперів, а також діяльності з управління активами (у тому числі пенсійними активами, фондами банківського управління), відповідно до закону;

- обігу валютних цінностей (у тому числі національної та іноземної валюти), банківських металів, банкнот та монет Національного банку України, за винятком тих, що використовуються для нумізматичних цілей;

- надання послуг з інкасації, розрахунково-касового обслуговування, залучення, розміщення та повернення коштів за договорами позики, депозиту, вкладу (у тому числі пенсійного), управління коштами та цінними паперами (корпоративними правами та деривативами), доручення, надання, управління і переуступки фінансових кредитів, кредитних гарантій і банківських поручительств особою, що надала такі кредити, гарантії або поручительства;

- надання уповноваженими банками послуг з довірчого управління фондами банківського управління, виплати винагороди за

здійснення управління фондом операцій з нерухомістю, за перерахування коштів на фінансування будівництва із фонду фінансування будівництва, за здійснення платежів за іпотечними сертифікатами відповідно до закону.

Необхідно звернути увагу на те, що спільним листом Державної податкової адміністрації України та Національного банку України від 04.08.2003 р. № 12049/7/15-2317 направлено узгоджений Перелік операцій з розрахунково-касового обслуговування та операцій з цінними паперами, що здійснюються банками України, і які відповідно до підпунктів 3.2.5 та 3.2.7 пункту 3.2 статті 3 Закону України «Про податок на додану вартість» не є об'єктом оподаткування. Так, згідно з цим Переліком не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість такі операції:

1. Операції, що пов'язані з відкриттям (закриттям) рахунків у національній валюті.

1.1. Відкриття, закриття, переоформлення будь-яких рахунків клієнтів у національній та іноземній валюті.

1.2. Переоформлення поточного рахунку клієнта у зв'язку з ліквідацією підприємства на рахунок ліквідаційної комісії.

2. Операції з документарного оформлення чи підтвердження розрахунків клієнтів.

2.1. Надання бланків карток із зразками підписів, у тому числі під час переоформлення юридичної справи.

2.2. Надання виписок з рахунків (у тому числі на паперовому носії і в електронному вигляді за допомогою засобів електронного зв'язку, у голосовому режимі по телефонних каналах зв'язку) та додатків до них.

2.3. Надання дублікатів виписок з рахунків у разі їх втрати клієнтами.

2.4. Надання довідок, пов'язаних з розрахунково-касовим обслуговуванням клієнтів, видача дублікатів касових, розрахункових довідок та інших документів, які знаходяться в архіві.

2.5. Оформлення документів і переказ коштів в інший банк (фінансову установу), а також у разі закриття рахунку документа з його ініціативи.

2.6. Розшук (запит), повернення, анулювання, зміна умов переказів, авізованих та наданих гарантій, акредитивів, підтвердження проведених платежів електронною поштою.

2.7. Видача довідок на вивезення з України іноземної валюти (чеків, платіжних карток), знятої з рахунку або купленої в уповноваженому банку.

2.8. Надання довідок власнику рахунку на вимогу державних органів, що стосуються розрахунково-касового обслуговування клієнтів (про відкриття (закриття) та наявність рахунків, про підтвердження сплати статутного фонду, підтвердження залишків коштів на рахунках, відсутність чи наявність кредитів, про стан розрахунків тощо) згідно зі статтями 60–62 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

2.9. Відправлення повідомлень електронною поштою, що пов'язані з уточненням платіжних реквізитів, повернення або відкликання розрахункового документа на підставі документа на відкликання.

3. Операції, що пов'язані з проведенням розрахунків клієнтів за всіма видами рахунків у національній валюті та іноземній валюті.

3.1. Проведення розрахунків клієнтів зі списання та зарахування безготівкових коштів, у тому числі внесених готівкою за всіма видами рахунків у національній та іноземній валюті.

3.2. Ведення рахунку банку-кореспондента.

3.3. Супроводження програмного комплексу та розрахункове обслуговування клієнтів із застосуванням систем «клієнт банку—банк».

3.4. Виконання операцій за розрахунками з платіжними картками.

3.5. Виконання операцій за приватизаційними рахунками.

3.6. Приймання комунальних та інших платежів від фізичних осіб.

3.7. Розрахункові операції, що проводяться з використанням систем S.W.I.F.T., REUTERS, DOW JONES, SPRINT, MICRO CASH CONNECTER тощо (крім операцій з придбання обладнання, техніки, ліній зв'язку).

3.8. Конверсійні операції в безготівковій валюті.

3.9. Виконання переказних доручень іноземних банків на користь громадян.

3.10. Купівля-продаж безготівкової іноземної валюти за заявками клієнтів та за рахунок власних коштів банку.

3.11. Пересилання та передавання розписки одержувача переказу відповідно до умов переказаного доручення.

4. Операції, що забезпечують виконання розрахунків або є їх складовою частиною.

4.1. Перевірка документів, виконання операцій, авізування акредитивів у будь-якій валюті за внутрішньоторговельними, імпортними, експортними операціями клієнтів.

- 4.2. Внесення погоджених змін до умов акредитивів та гарантій.
- 4.3. Авізування гарантій та виконання операцій за авізованими гарантіями.
- 4.4. Зміна умов кредитних договорів.
- 4.5. Проведення розрахунків із застосуванням чистого або документарного інкасо.
- 4.6. Пересилання або повернення на інкасо платіжних документів, дорожніх, іменних чеків.
- 4.7. Зміна умов інкасового доручення або його анулювання.
- 4.8. Операції з випуску, видачі та погашення ощадних сертифікатів, які згідно з чинним законодавством прирівнюються до депозитів.
- 4.9. Операції з депозитарного зберігання та обслуговування акцій.
- 4.10. Проведення розрахунків на кліринговій основі.
5. Операції, що пов'язані з касовим обслуговуванням клієнтів.
  - 5.1. Касове обслуговування клієнтів банку (приймання та видача готівкових коштів) і банків на підставі кореспондентських відносин (продаж готівки іншим банкам).
  - 5.2. Приймання, видача, перерахування готівкових коштів, повторне перерахування у разі невідповідності суми, сортування, пакування банкнот і монет.
  - 5.3. Видача готівки за іменними та дорожніми чеками.
  - 5.4. Попередня підготовка готівки для видачі клієнтам.
  - 5.5. Видача готівкою національної та іноземної валюти за банківськими платіжними картками.
  - 5.6. Конверсія готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої держави з наданням відповідних квитанцій або касових ордерів.
  - 5.7. Купівля у фізичних осіб-резидентів та нерезидентів готівкової іноземної валюти та продаж фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти за готівкові кошти у грошовій одиниці України.
  - 5.8. Зворотний обмін готівкових коштів у грошовій одиниці України на іноземну валюту фізичним особам-нерезидентам.
  - 5.9. Купівля та продаж готівкової іноземної валюти для юридичних осіб з наданням відповідних касових ордерів.
  - 5.10. Купівля та продаж платіжних документів в іноземній валюті за готівкові кошти в грошовій одиниці України, а також купівля та продаж платіжних документів в іноземній валюті за готівкову іноземну валюту з наданням відповідних квитанцій або касових ордерів.

5.11. Обмін зношених, значно пошкоджених, з дефектом виробника банкнот (монет), а також тих, що вилучаються з обігу, не придатні до обігу.

5.12. Обмін банкнот на розмінну монету та зворотний обмін.

5.13. Переказ готівки в національній валюті через рахунки і без їх відкриття.

5.14. Приймання установами банків платежів від юридичних (фізичних осіб, які є суб'єктами підприємницької діяльності) та фізичних осіб готівкою.

5.15. Вкладні операції (приймання та видача готівки закладами, переказ вкладів).

6. Операції з цінними паперами.

6.1. Оформлення та видача векселів (крім операцій з продажу бланків).

6.2. Виконання операцій з врахування, авалування, доміциляції та протесту векселів у разі їх неоплати.

6.3. Операції розрахункової палати щодо прийняття векселів до платежу, у тому числі зберігання векселів до настання строку платежу.

РЕЗЮМЕ

Банки та інші фінансові установи можуть брати участь у податкових правовідносинах у двох статусах:

— як особи, що сприяють справлянню податків, зборів (обов'язкових платежів);

— як платники податків, зборів (обов'язкових платежів).

Відповідно до статті 5 Закону України «Про систему оподаткування» фінансові установи відкривають рахунки платникам податків і зборів (обов'язкових платежів) лише за умови пред'явлення ними документа, що підтверджує взяття їх на облік в органі державної податкової служби.

Фінансові установи починають видаткові операції за рахунком платника податків — суб'єкта підприємницької діяльності (крім банку) з дати отримання фінансовою установою документально підтвердженого повідомлення органу державної податкової служби про взяття рахунку на облік в органах державної податкової служби.

Органи державної податкової служби мають право одержувати безоплатно від платників податків, а також від установ Національного банку України та комерційних банків у порядку, встановленому Законом України «Про банки і банківську діяльність», довідки та/або копії документів лише про наявність банківських рахунків. Інформація про обсяг та обіг коштів на рахунках, у тому числі про ненадходження у вста-

новлені терміни валютної виручки від суб'єктів підприємницької діяльності надається виключно на підставі рішення суду.

Законодавством передбачена відповідальність банків за невиконання або неналежне виконання доручень клієнтів щодо перерахування сум податків, зборів (обов'язкових платежів).

Відповідно до пункту 4.1.2 статті 4 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з надання фінансових послуг, торгівлі валютними цінностями, цінними паперами, борговими зобов'язаннями та вимогами включаються до валового доходу.

Згідно з пунктом 7.3.8 статті 7 цього Закону банки здійснюють відмінний від інших платників податку податковий облік результатів операцій з іноземною валютою.

Будь-який банк, а також будь-яка небанківська фінансова установа, створена згідно з нормами відповідних законів, крім страхових компаній та недержавних пенсійних фондів (далі — фінансові установи), зобов'язані створювати страховий резерв для відшкодування можливих втрат по основному боргу (без процентів та комісій) за всіма видами кредитів (у тому числі консолідованим іпотечним боргом), а також гарантій, порук, придбаних цінних паперів (у тому числі іпотечних сертифікатів з фіксованою дохідністю), інших активних банківських операцій, які відносяться до їх господарської діяльності згідно із законодавством.

Окремі банківські операції не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість згідно з Законом України «Про податок на додану вартість».

Контрольні запитання

---

1. *Які особливості правового статусу банків як суб'єктів податкових правовідносин?*
2. *Який порядок оподаткування податком на прибуток від операцій банку з іноземною валютою?*
3. *Який порядок врегулювання банками безнадійної заборгованості?*
4. *Назвіть, які операції банків не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість.*

Список рекомендованої літератури

Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України, 2001. — № 5—6. — Ст. 30.

Закон України «Про державну податкову службу в Україні» в редакції Закону № 3813-XII від 24.12.93 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 15. — Ст. 84.

Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» в редакції Закону № 283/97-ВР від 22.05.97 // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 27. — Ст. 181.

Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» 5 квітня 2001 р. — № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 29. — Ст. 137.

Закон України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 21. — Ст. 156.

Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21 грудня 2000 р. № 2181-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 10. — Ст. 44.

Закон України «Про систему оподаткування» в редакції Закону № 77/97-ВР від 18.02.97 // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 16. — Ст. 119.

Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 13. — Ст. 908.

Лист Державної податкової адміністрації України та Національного банку України від 04.08.2003 № 12049/7/15-2317 // Вісник податкової служби України. — 2003. — № 30. — 12.08.2003.

Наказ Державної податкової адміністрації України від 15.07.2002 №334 «Про затвердження податкового роз'яснення щодо застосування положень пункту 12.2 статті 12 Закону України від «Про оподаткування прибутку підприємств» стосовно формування банківськими установами страхового резерву, що створюється за рахунок збільшення валових витрат» // Вісник податкової служби України. — 2002. — № 30. — 06.08.2002.

Наказ Державної податкової адміністрації України від 31.03.2003 р. № 148 // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 16. — Ст. 718.

Положення про формування та використання резерву для відшкодування можливих витрат за кредитними операціями банків, затверджене постановою Правління Національного банку України від 06.07.2000 № 279 // Офіційний Вісник України 2000. — № 32. — 25.08.2000.

Порядок подання податковим органам повідомлення про відкриття (закриття) рахунків в установах банків, затверджений наказом Державної податкової адміністрації України від 01.08.2001 р. № 306 і зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31.10.2001 за № 923/6114 // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 44. — Ст. 1996.

ОСНОВНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 462.

Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. // Офіційний Вісник України. — 1999. — № 24 від 02.07.99 р.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 1-2. — Ст. 1.

Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» № 2346-III від 05.04.2001 р. // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 20. — Ст. 828.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» № 2664-III від 12.07.2001 р. // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 32. — Ст. 1457.

Закон України «Про державну податкову службу в Україні» в редакції Закону № 3813-XII від 24.12.93 // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 15. — Ст. 84.

Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» в редакції Закону № 283/97-ВР від 22.05.97 // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 27. — Ст. 181.

Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21 грудня 2000 року № 2181-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 10. — Ст. 44.

Закон України «Про систему оподаткування» в редакції Закону № 77/97-ВР від 18.02.97 // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 16. — Ст. 119.

Закон України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 21. — Ст. 156.

Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19.06.2003 № 979-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 30. — Ст. 1526.

Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19 червня 2003 року № 978-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 30. — Ст. 1525.

Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 30. — Ст. 1993.

Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» в редакції Закону України від 23.03.2000 р. № 1613-III // Офіційний Вісник України. — 2000. — № 16. від 05.05.2000.

Закон України «Про порядок розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 року № 185/94-ВР // Вісник податкової служби України. — 2003. — № 9. — 04.03.2003.

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 р. № 755-IV // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 25. — Ст. 1172.

Закон України «Про господарські товариства» № 1576-XII, 19.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.

Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» № 1160-IV від 11.09.2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 41. — Ст. 2157.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

Закон України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» від 23 червня 2005 р. № 2704-IV // Офіційний Вісник України. — 2005. — № 29. — Ст. 1690.

Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» № 1201-XII від 18.06.1991 // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 38. — Ст. 508.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 249-IV від 28.11.2002 // Офіційний Вісник України. — 2002. — № 50. — Ст. 2248.

Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» № 15-93 від 19.02.1993 р. // Вісник податкової служби України. — 2003. — № 9. — 04.03.2003.

Указ Президента України від 9 квітня 2002 р. № 315/2002 «Про додаткові заходи щодо підтримки молодих учених» / Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій, затверджене постановою Правління Національного банку України № 584 від 24.12.2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 4. — Ст. 177.

Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2003 р. № 853 «Про затвердження Порядку часткової компенсації відсоткової ставки

кредитів комерційних банків молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла» // Офіційний Вісник України 2003. — № 23. — Ст. 1065.

Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 14 квітня 2004 р. № 471 «Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта Національного банку України» // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 15. — Ст. 1046.

Наказ Державної податкової адміністрації України від 15.07.2002 № 334 «Про затвердження податкового роз'яснення щодо застосування положень пункту 12.2 статті 12 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» стосовно формування банківськими установами страхового резерву, що створюється за рахунок збільшення валових витрат» // Вісник податкової служби України. — 2002. — № 30. — 06.08.2002.

Лист Державної податкової адміністрації України та Національного банку України від 04.08.2003 № 12049/7/15-2317 // Вісник податкової служби України. — 2003. — № 30. — 12.08.2003.

Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 13. — Ст. 908.

Порядок подання податковим органам повідомлення про відкриття (закриття) рахунків в установах банків, затверджений наказом Державної податкової адміністрації України від 01.08.2001 № 306 і зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31.10.2001 за № 923/6114 // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 44. — Ст. 1996.

Наказ Державної податкової адміністрації України від 31.03.2003 р. № 148 // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 16. — Ст. 718.

Положення про формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджене постановою Правління Національного банку України від 06.07.2000 № 279 // Офіційний Вісник України. — 2000. — № 32 від 25.08.2000.

Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17 липня 2001 р. № 275 // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 34. — Ст. 1601.

Положення про порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківським фінансовим установам, затверджене постановою Правління Національного банку України від 16 серпня 2001 р. № 344 // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 36. — Ст. 1668.

Положення про порядок видачі індивідуальних ліцензій на переказування іноземної валюти за межі України для оплати банківських металів та проведення окремих валютних операцій, затверджене постано-

вою Правління Національного банку України від 17 червня 2004 р. № 266 // *Офіційний Вісник України*. — 2004. — № 29. — Ст. 1962.

Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 368 // *Офіційний Вісник України*. — 2001. — № 40. — Ст. 1813.

Положення про порядок визначення та формування обов'язкових резервів для банків України, затверджене постановою Правління Національного банку України від 21 квітня 2004 р. № 172 // *Офіційний Вісник України*. — 2004. — № 20. — Ст. 1377.

Положення про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17 листопада 1997 р. № 380.

Положення про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, затверджене постановою Правління Національного банку України від 9 листопада 1998 р. № 470.

Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затверджене постановою Правління Національного банку України від 31 серпня 2001 р. № 375 // *Офіційний Вісник України*. — 2001. — № 44. — Ст. 1991.

Лист Національного банку України та Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 30.12.2004 р. № 9200 «Про включення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців даних про банки, змін до їх статутів та відомостей про відокремлені підрозділи банків».

Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затверджене постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 369 // *Офіційний Вісник України*. — 2001. — № 41. — Ст. 1864.

Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14 травня 2003 р. № 189 // *Офіційний Вісник України*. — 2003. — № 22. — Ст. 992.

Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України № 22 від 21.01.2004 р. // *Офіційний Вісник України*. — 2004. — № 13. — Ст. 908.

Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена Постановою Правління Національного банку України № 492 від 12.11.2003 р. // *Офіційний Вісник України*. — 2003. — № 51. — Ст. 2707.

Інструкція про касові операції в банках України, затверджена Постановою Правління Національного банку України № 337 від 14.08.2003 р. // *Офіційний Вісник України*. — 2003. — № 37. — Ст. 1999.

Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління Національного банку

України від 15 грудня 2004 р. № 637 // Офіційний Вісник України. — 2005. — № 3. — Ст. 155.

Постанова Правління Національного банку України «Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку» від 09.02.2005 р. № 32 // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 29 від 16.02.2005.

Інструкція про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, затверджена постановою Національного банку України № 110 від 17.03.2004 р. // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 16. — Ст. 1123.

Правила реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України, затверджені постановою Правління Національного банку України № 343 від 15.08.2001 р. // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 36. — Ст. 1667.

Положення про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях, затверджене постановою Правління Національного банку України № 118 від 26.03.1998 р. // Офіційний Вісник України. — 1998. — № 15 від 30.04.98.

Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій, затверджене постановою Правління Національного банку України № 584 від 24.12.2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 4. — Ст. 177.

Положення про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2001 р. № 584 // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 22. — Ст. 996.

Положення про Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2000 р. № 1604 // Офіційний Вісник України. — 2000. — № 43. — Ст. 1846 / Офіційний Вісник України. — 2002. — № 15. — Ст. 793.

Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене постановою Правління Національного банку України № 516 від 03.12.2003 р. // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 1. — Ст. 8.

Положення про порядок видачі індивідуальних ліцензій на переказування іноземної валюти за межі України для оплати банківських металів та проведення окремих валютних операцій, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17 червня 2004 р. № 266, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 16 липня 2004 р. за № 897/9496 // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 29. — Ст. 1962.

Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розрахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України та внесення змін до нормативно-правового акта Національного банку України, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 р. № 484, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 9 листопада 2004 р. за № 1430/10029 // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2977.

Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 р. № 483, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 9 листопада 2004 р. за № 1429/10028 // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2976.

Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України, затверджене постановою Правління Національного банку України від 14 жовтня 2004 р. № 485, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 5 листопада 2004 р. за № 1413/10012 // Офіційний Вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2978.

Інструкція про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпорнтними та лізинговими операціями, затверджена постановою Правління Національного банку України № 136 від 24.03.99 // Офіційний Вісник України. — 1999. — № 22 від 18.06.99.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» від 28.08.2001 р. № 1124 // Офіційний Вісник України. — 2001. — № 35. — Ст. 1630.

Директива Ради від 19 червня 1991 р. № 91/308/ЄС про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей // *Качка Тарас*. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України аспис Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. — К.: Реферат, 2004. — 288 с. — С. 157—174.

Директива 2000/12/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 березня 2000 р. щодо створення та діяльності кредитних установ // <http://www.europa.eu.i№ t>.

Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів (редакція 1993 р., публікація МТП № 500).

Уніфіковані правила по інкасо № 322 від 01.01.79.

Уніфіковані правила по договірних гарантіях (редакція 1978 р., публікація МТП № 325).

Міжнародні правила по інкасо (редакція 1995 р.).

Уніфіковані правила для міжбанківського раббарсування по документарних акредитивах (публікація МТП 1995 р. № 525).

Форс-мажорні обставини (публікація МТП 1985 р. № 421 (E)).

Уніфіковані правила для гарантій на першу вимогу (публікація МТП 1992 р. № 458).

Уніфіковані правила для проведення телетрансмісійного обміну торговими даними (публікація МТП 1992 р. № 452).

Міжнародна практика резервних зобов'язань (публікація МТП 1998 р. № 590).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Агарков М. М. Основы банковского права: Курс лекций. Изд. 2-е. Учение о ценных бумагах: научное исследование. Изд. 2-е. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — 350 с.

Агафонова Н. В. Правове регулювання документарних акредитивів. // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні та політичні науки. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Спілка юристів України. — 2001. — Вип. 7. — С. 312-319.

Алісов Є. О. Правове регулювання валютних відносин // Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. — Харків, Національна академія України ім. Ярослава Мудрого, 1996. — 23 с.

Банки и банковские операции / Под ред. Е.Ф. Жукова. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. — 471 с.

Банківське право України: Навч. посібник. Кол. авт.: Жуков А. М., Іоффе А. Ю., Кротюк В. Л., Пасічник В. В., Селіванов А. О. та ін. / За заг. ред. А. О. Селіванова. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — 384 с.

Банковское дело / Под ред. Ю. А. Бабичевой. — М.: Экономика, 1994. — 397 с.

Блідченко В. Окремі проблеми застосування норм іпотечного законодавства // Вісник Національного банку України. — Січень 2005. — С.40–44.

Бухвальд Бруно. Техника банковского дела. — М.: 1994. — 315 с.

Ващенко Ю. В. Поняття та правова природа клірингу // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 10. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 532 с. — С. 329 — 334.

Венгерська В. Утворення та діяльність банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. — К., 1997.

Винсет П. Полицатто. Разумное регулирование и банковский надзор. Создание институциональных рамок для банков. — Вашингтон: Институт экономического развития. Мировой банк. — 1992. — 68 с.

Воронова Л. К. Правовое регулирование кредитно-расчетных отношений в народном хозяйстве. — К.: Выща шк., 1988. — 216 с.

Гетманцев Д. О. Проблеми визначення поняття банківської таємниці в законодавстві України // Вісник Київського національного універ-

ситету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2001. — № 44. — С. 25—28.

Грищенко Р. Теоретичні аспекти організації банківського нагляду в сучасних умовах // Вісник НБУ. — Квітень 2005 року. — С. 57—59.

Гришук Н. Правове регулювання іпотечного кредитування та іпотечних ринків в Україні // Вісник Національного банку України. — Квітень 2005. — С. 15—19.

Гуревич И. С. Очерки советского банковского права. — Л., 1952.

Дзюблюк О. До питання про суть комерційного банку і специфіку банківського продукту // Вісник НБУ. — 1999. — №4. — С. 60—62.

Донченко Л. Штрихи до історії розвитку кредитної системи Російської імперії // Вісник НБУ. — 2001. — № 8. — С. 49—53.

Ертылева Н. Ю. Международное банковское право: Учеб. Пособие. — М.: Форум—Инфра-М, 1998. — 264 с.

Ефимова Л. Г. Банковское право. Учебное и практическое пособие. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — 360 с.

Заверуха І. Б. Банківське право: Посібник для студ. юрид. та екон. спец. вищ. навч. заклад. — Л.: Астролябія, 2002. — 222 с.

Иванов А. Н. Платежные услуги американских банков // Деньги и кредит. — 1997. — № 9. — С. 59.

Карманов Є. Банківська таємниця як об'єкт цивільно-правового регулювання // Право України. — 2001. — № 12. — С. 113.

Карманов Є. В. Банківське право України: Навчальний посібник. — Харків: Консул, 2000. — 464 с.

Качан О. О. Банківське право: Навч. посіб. — К.: Школа, 2004. — 320 с.

Качка Т. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України аспис Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. — К.: Реферат, 2004. — 288 с.

Коваль І., Гаврилюк В. Система електронних міжбанківських переказів НБУ // Вісник Національного банку України. — 2005. — № 1. — С. 8—10.

Комаринська З. Правове регулювання діяльності деяких банківських установ Києва (XIX—поч. XX століття) // Вісник НБУ. — Листопад 2004 р. — С. 51—53.

Компанеев Е. С., Полонский Э. Г. Применение законодательства о кредитовании и расчетах. — М.: Юрид. лит., 1967. — 257 с.

Костюченко О. А. Банківське право: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: МАУП, 2000. — 240 с.

Кравченко Л. М. Особливості банківського валютного контролю як функції державного управління // Адміністративна реформа в Україні: шлях до Європейської інтеграції: Зб. наук. праць. — К., 2003. — С. 242—245.

Кротюк С. Л. Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — 248 с.

Кузнецов Н. Г., Барашян М. М., Дружинин Д. Н., Рукавишников И. В. Банковское право: Учеб. пособие. — Ростов-на-Дону: Рост. гос. экон. универ., 2003.

Кузьмин В. Ф. Кредитные и расчетные правоотношения в промышленности. — М.: Юрид. лит., 1975. — 200 с.

Куник Я. А. Кредитные отношения в торговле. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Экономика, 1976. — 296 с.

Литвин Н. Правові аспекти регулювання валютних операцій комерційних банків в Україні // Вісник НБУ. — листопад 1999. — С. 18—21.

Мищенко В. І., Кротюк В. Л. Центральні банки: організаційно-правові засади. — К.: Т-во «Знання», КВО. — 2004. — 372 с.

Молчанов А. В. Коммерческий банк в современной России: теория и практика. — М., 1996.

Мусієнко Т. Особливості валютного регулювання в Україні // Вісник НБУ. — Травень 1999. — С. 22—24.

Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 240 с.

Орлюк О. П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 104 с.

Основы законодательства капиталистических стран о банковской системе. — М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при ВС РФ, 1992.

Очкуренко С. В. Правовое регулирование отношений, возникающих в процессе кредитной деятельности банков // Дисс. ... канд. юрид. наук. — К.: Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, 2000. — 258 с.

Паливода К. Проблеми іпотечного кредитування під заставу житла та програми фінансування масового будівництва житла в Україні // Вісник Національного банку України. — Листопад 2003. — С. 44—49.

Половко С. М. Поняття і визначення валютних операцій за законодавством України // Науковий вісник: збірник наукових праць Академії державної податкової служби України. — № 1 (19). — 2003. — С. 242—246.

Половко С. М. Правове регулювання банківських валютних операцій в Україні // Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. — 13 с.

Половко С. М. Режим ліцензування валютних операцій // Право України. — 2003. — № 11. — С. 41—45.

Поляков В. П., Московкина Л. А. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт. — М.: ИНФРА-М, 1996.

Порошенко П., Селіванов А. Національний банк і стратегія грошово-кредитної політики // Голос України. — 1999. — 6 квітня.

Раєвський К., Зубок М. Ліквідація банків. Організація процедури. — Вісник НБУ. — Квітень 2003 р. — С. 11—14.

Райхер В. К. Рецензия на книгу Флейшиц Е.А. «Расчетные и кредитные правоотношения» // Советское государство и право. — 1957. — № 12. — С. 137.

Роберт С. Портер. Введение в регулирование, надзор и анализ банковской деятельности. — Вашингтон: Институт экономического развития. Мировой банк, 1992. — 122 с.

Савченко А., Бургина С. Виконання Базових принципів системно важливих платіжних систем у Системі електронних міжбанківських переказів НБУ // Вісник Національного банку України. — Серпень 2003 р. — С. 38—41.

Савченко І. Реєстрація банків: проблеми нового законодавства // Вісник НБУ. — Січень 2005. — С. 14—15.

Сохань П. Становлення банківської системи України (1991—1994 рр.) // Банківська справа. — 1996. — № 3. — С. 34—46.

Справочная книга для заемщиков Київського Земельного банку, составленная на основании устава и постановлений общих собраний акционеров банка. — Киев, 1913. — 144 с.

Стельмах В. С., Д'яконова І. І., Сало І. В., Сенищ П. М., Соколенко Т. І. Фінансово-кредитна система України — Росії (XVIII — XX ст.). — Суми: Слобожанщина, 2000.

Степаненко А. Теорія і практика реорганізації та реструктуризації банків // Вісник НБУ. — Березень 2004 р. — С. 4—7.

Ткаченко О. А., Білявська А. Б. Правове регулювання діяльності Державного банку у XX ст. // Вісник Української академії банківської справи. — 2001. — № 1 — С. 11—15.

Ткаченко О., Заруцька О. Проблеми розвитку іпотечного кредитування в Україні // Вісник Національного банку України. — Листопад 2004. — С. 26—28.

Тосунян Г. А., Викулин А. Ю., Эжмалян А. М. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под общ. Ред. акад. Б.Н. Топорнина. — М.: Юристъ, 1999. — 448 с.

Уставъ Киевского Частного Коммерческого банка. — Киевъ, 1899. — 23 с.

Цалик С. Киевские банки 100 лет назад... // Мир денег. — 2002. — № 2. — С. 66—70.

Чухась А., Бобер Г. Селянський поземельний банк Російської імперії // Вісник НБУ. — 2002. — № 4. — С. 60—61.

Gavalda C., Stoufflet J. Droit de la banque. — Paris, 1974. — P. 6.

ТЕМИ ДИПЛОМНИХ (МАГІСТЕРСЬКИХ) РОБІТ

---

1. Відносини в сфері банківської діяльності як складова предмета фінансового права: поняття, особливості, види.
2. Правові засади банківської системи України.
3. Правові засади банківського регулювання та банківського нагляду.
4. Правовий статус Національного банку України.
5. Ліцензування комерційних банків та небанківських фінансових установ як функція Національного банку України.
6. Фінансово-правові засади банківського кредитування.
7. Правові норми в сфері банківської діяльності: особливості, види, місце в системі права України.
8. Джерела банківського права.
9. Нормативно-правові акти Національного банку України як джерела банківського права.
10. Правове регулювання відносин Національного банку України та комерційних банків.
11. Тенденції розвитку банківського права України.
12. Правові засади застосування відповідальності за порушення банківського законодавства.
13. Правовий статус банків як учасників податкових правовідносин.
14. Правове регулювання валютних операцій комерційних банків.
15. Правовий статус банків та небанківських фінансових установ як суб'єктів первинного фінансового моніторингу.
16. Правове регулювання розрахункових правовідносин.
17. Правове регулювання готівкового обігу в Україні.
18. Правові засади банківської таємниці.
19. Співвідношення приватного та публічного у банківських правовідносинах.
20. Правові засади захисту інтересів вкладників комерційних банків.

Навчальне видання

ВАЩЕНКО Юлія В'ячеславівна

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Керівник вид. проектів *Б. А. Сладкевич*
Дизайн обкладинки *Б. В. Борисов*
Редактор *Л. І. Єросова*
Верстка *О. В. Бабич*

Підп. до друку 05.01.2006. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.друк.арк. 21,5.

Видавництво “Центр навчальної літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006